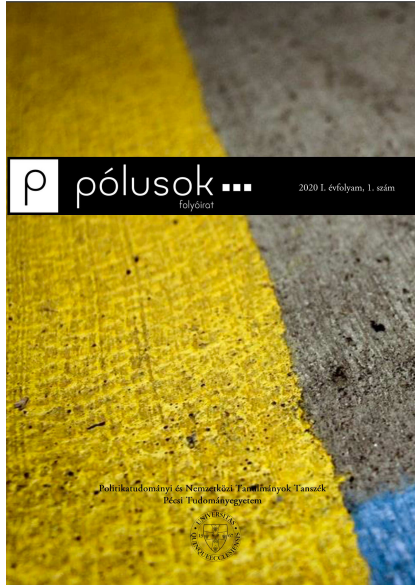

Évf. 1 szám 1 (2020): Pólusok

Megjelent a Pólusok folyóirat első évfolyamának első száma (2020).

Megjelent: 2020-09-30

Tanulmányok

A FUNDAMENTALISTA LIBERALIZMUS PERSPEKTÍVÁJA – IN MEMORIAM HELLER ÁGNES

Bretter Zoltán

 PDF

MIGRÁCIÓS DISKURZUS A POSZT-MULTIKULTURÁLIS EURÓPÁBAN

Glied Viktor

 PDF

A LÍBIAI POLGÁRHÁBORÚ SZEREPE A GÖRÖG-TÖRÖK KONFLIKTUS ELMÉLYÜLÉSÉBEN

Kacziba Péter

 PDF

A KRÍMI VÁLSÁG GEOPOLITIKAI ÉS GEOÖKONÓMIAI ELŐZMÉNYEI

Lechner Zoltán

8

 PDF

AZ EURÓPAI UNIÓ KÖRNYEZETI POLITIKÁJA – FÉLÚTON(?)

Pánovics Attila

10

 PDF

HÁROM TENGHER MOSSA.... LENGYELORSZÁG REGIONÁLIS NAGYHATALMI AMBÍCIÓI A 21. SZÁZADBAN ÉS ANNAK GYÖKEREI

Schmidt Andrea

12

 PDF

KÍNA NÖVEKVŐ BEFOLYÁSA AZ ENSZ-BEN

Vörös Zoltán

15

 PDF

Recenzió

KONFLIKTUSMEGELŐZÉS ÉS PREVENTÍV DIPLOMÁCIA AZ ENSZ AGENDA 30 KERETRENSZERÉBEN

Gibárti Sára

16

 PDF

Helyzetértékelések

TÖRÖKORSZÁG FEKETE-TENGERI GÁZFELTÁRÁSAI

Lehetőségek, korlátok és regionális vonatkozások

PDF

Nyelv

English

Magyar

Keywords

Indexed in

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM, BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR, POLITIKATUDOMÁNYI
ÉS NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK TANSZÉK
H-7622 Pécs, Ifjúság útja 6/d.

ISSN 2732-1851, DOI 10.15170/PSK

Minősítés (2023):

MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, Politikatudományi Bizottság: **B**

MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Bizottság: **B**

Platform
workflow
OJS / PE

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

BRETTNER ZOLTÁN¹

A FUNDAMENTALISTA LIBERALIZMUS PERSPEKTÍVÁJA – IN MEMORIAM HELLER ÁGNES

ABSZTRAKT

A tanulmányban áttekintem a liberalizmus alakváltozásait, (a tolerancia fogalmára összpontosítva) John Rawls, 1971-ben megjelent, a szociál-liberalizmus alapművének számító, *Az igazságosság elmélete* című munkájától az 1990-es évekig, amit modern liberalizmusnak nevezünk. Követik ezt a korszakot (illetve összefonódnak vele), az 1990-es években, a liberalizmus átfogalmazásának kísérletei, melyek a „*fundamentalista liberalizmusnak*” politikai keretét jelölik ki. Következésképpen a liberalizmuson belüli teoretikus ellentmondás keletkezik a tolerancia fogalmát illetően. Basszám Tibi kevésbé teoretikus és inkább politikai *Leitkultur*-javaslata megpróbálja megkerülni a megoldhatatlan elméleti ellentmondásokat.

Kulcsszavak: *liberalizmus, fundamentalista liberalizmus, biopolitika*

---

¹ Habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék.
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.01

Heller Ágnes a liberalizmust egyfajta nyelvként, liberális grammatikaként érti (Heller, 1997: 140) és közel áll ahhoz, hogy kizárólag eljárások szabályrendszerének értelmezze, ami megfelel annak, ahogy a liberalizmus az 1970-es évektől az 1990-es évekig saját maga felől gondolkodott. Az egyéni szabadság és a politikai szabadság csak meghatározott szabályok érvényesülése mellett képzelhető el. John Rawls, 1971-ben megjelent *A Theory of Justice* című (Rawls, 1997), a szociál-liberalizmus összefoglalójának tekintett, műve szerint az együttélés szabályait a tudatlanság fátyla mögött kell megalkotnunk, mintegy bekötözött szemmel, hogy a valódi életünk ne tegyen bennünket részrehajlókká, s a szabályok valóban értéksemlegesek legyenek.

Heller erről a „liberális grammatikáról” azt állítja, hogy egyfelől ez jó, másfelől pedig rossz nyelv. Jó annyiban és akkor, amikor a liberalizmus képes visszavonulni a semleges eljárásba, melynek eredményeképpen a különböző közösségi sajátosságokat érvényesülni engedi. Ezáltal teret kínál a kulturális sokféleségnek, végső soron annak, amit multikulturalizmusnak szokás nevezni, jóllehet éppen a liberalizmus birkózik meg vele a legnehezebben. Ugyanaz a jogi, adminisztratív eljárás jár ki mindenkinek, nemre, fajra, társadalmi csoportra való hovatartozás nélkül, ugyanaz a respekt. A szólásszabadság – hogy csak egy és valóban szélső példát vegyünk – megillet bárkit, azokat is, akik a humanizmus értékeit, de azokat is, akik „*ordas eszméket*” vallanak. S éppen ez az, ami a gyöngeségét adja a liberális grammatikának. A visszavonulás a szenttelen eljárások mögé, lényegi világnézetek támasza nélkül hagyja az egyént. Bármilyen választható és bármilyen közösség, bármilyen politika „*jó lebet*”, hiszen a választás szabadsága szavatolja ezt. A hegyen túl más az igazság, mint innen, mondta volt a sztoikus Montaigne, megadva ezzel a modern kulturális és morális relativizmus alaphangját.

Nem is oly régen, amikor a világot nem csupán a liberális eljárások, de a liberális konszenzus összetartotta – ama boldog, a kevesek számára berendezett 19. században – a liberális eljárásnak nem kellett szembenéznie saját kiürülésének veszélyével, hiszen maga volt a megtestesült tartalom, a politika. De egy olyan korszakban, a 20. században, melyet egyik oldalon az első világháború vége – a gyarmatbirodalmak fölbomlása, a nemzetállamok fölemelkedése, a nacionalizmus, a weimari köztársaság és annak csúfos bukása, másfelől 2001. szeptember 11-e határol, a liberális nyelv holt nyelvvé válik, ami azt jelenti, hogy elvesz politikai súlya.

Heller Ágnes látteleében semmi újdonság nincs. Megismétli a John Rawls monumentális műve nyomán keletkezett közösségelvű kritikát, ami különösen Michael Sandelhez (Sandel, 1981) és Alisdair MacIntyre-hez (MacIntyre, 1999) kapcsolható. Már az 1970-es években szemére vetették a liberalizmusnak, hogy kifutott az időből és lassan-lassan azok pártját fogja, akik korántsem érdemlik ezt meg. Vajon ebből az következik, hogy más eszmék után kell néznünk, ha meg akarjuk őrizni a nyugati, másképpen szólva a zsidó-keresztény politikai kultúra vívmányait? Zárkózzunk be közösségeinkbe, nehogy közösségeinket tönkretegyék a liberalizmus értéksemleges eljárásainak sanda haszonélvezői? És ha már bezárkózzunk, nem lehetne mégis liberálisokként tenni ezt?

Kétségtelenül van ilyen javaslat, és nem is akármilyen: a fundamentalista liberalizmus.

2002-ben (s nem függetlenül a 2001. szeptember 11-i terrortámadásoktól), Pim Fortuyn, holland, magát liberálisnak nevező politikus eszméi és halála hívták föl erre a figyelmet. Pim Fortuyn holland szociológus professzor és politikus meggyilkolása, mintegy kimerevített képben összegzi az elméleti dilemmát, melyet Ron Eyerman éppen ilyenképpen elemez, mert az „*a kollektív identitás alapjairól szóló vita*” (Eyerman, 2011: 132). Az alapvető kérdés az, hogy miért volt több mint elfogadható Fortuyn mind a konzervatívok, mind pedig a nácik számára (Eyerman, 2011: 124)? Mi az a „*holland identitás*”, melyet Fortuyn kifejezett, másfelől pedig az, melyet gyilkosa szimbolikusan képviselt?

Volkert van der Graff, nős, egy leánygyerek halk szavú apja, főiskolát végzett, nem elmebeteg, elkötelezett környezetvédő, vegán és lelkes madár-megfigyelő, 2002 május 6-án, délután, valamivel 18 óra után, pár nappal a választások előtt (május 15.), lelőtte Pim Fortuynt és tettét politikai kötelességnek érezte, amit a demokrácia, a szociális kisebbségek, a holland társadalom és az egyetemes humanizmus érdekében el *kellett* követnie, mert áldozata „*nagy fenyegetést jelentett a társadalom számára*” (Eyerman, 2011: 114), s mert a muszlimokat bűnbakoknak tüntette föl, akiket meg akart védelmezni.²

---

² Ez a címe a *Telegraph* tudósításának is: Evans-Pritchard, Ambrose and Joan Clements "Fortuyn killed 'to protect Muslims'", *Telegraph* (28 March 2003), utolsó hozzáférés 2020.09.21.

Pim Fortuyn politikai karrierjét lényegében a *Kultúránk iszlamizációja ellen: a holland identitás, mint alap* című könyve³ tette igazán szimbolikussá. A könyv második kiadása, mely 2002-ben, tehát 9/11 után és a választások ideológiai előkészítése érdekében jelent meg, borítóján az egyébként közismerten homoszexuális, kopaszra nyírott Pim Fortuyn-t kifogástalanul elegáns öltönyben ábrázolja, akivel szemben egy turbános, szakállas, muszlim imám áll.

Pim Fortuyn politikai álláspontja akár néhány szóban összefoglalható, s talán éppen ez a lényege. A Nyugat a Római Birodalom hanyatlásának utolsó periódusát éli meg. A liberális értékek nem univerzálisak, hanem a holland nemzeti kultúra szerves összetevői, amelyik viszont a nyugati, zsidó-keresztény kultúra és a Felvilágosodás része.⁴ Mindebből pedig az Iszlám elleni kulturális háború szükségessége következik (Akkermann, 2005: 347-348).

Nem Pim Fortuyn volt az, aki először exponálta a liberalizmus és tolerancia fellegvárának tartott Hollandia és ezzel egyidőben a liberalizmus belső ellentmondását. Frits Bolkesteijn, aki a kilencvenes években (1990-1998) a konzervatív-liberális VVD (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie – Szabadság és Demokrácia Néppárt) vezetője volt, már párhuzamba állította a holland liberalizmus kulturális relativizmusát és az iszlamizmus politikai gyakorlatát. Arra a politikai következtetésre jutott, hogy az iszlám fundamentalizmussal szemben, s a hagyományos liberális relativizmus helyett a liberális fundamentalizmust, a Felvilágosodásban gyökerező értékeket kell harcba hívni. Állam és egyház szétválasztása, szólásszabadság és egyenlőség, különösképpen a női egyenjogúság (amihez aztán Pim Fortuyn a homoszexuálisok egyenlőségét is hozzátette) felsőbbrendű értékek.

A liberális fundamentalizmus, a Frits Bolkesteijn – Pim Fortuyn – Geert Wilders vonulat⁵, egy olyan társadalomban jön létre, ahol a klasszikus liberalizmus totális győzelmet aratott, de egy olyan helyzetben, mely alapvetően különbözik az 1970-

---

³ *Tegen de islamisering van onze cultuur: Nederlandse identiteit als fundament* (Uithoorn: Karakter, 1997).

⁴ A „nyugati értékekről”, tehát például a klasszikus liberalizmus tolerancia-felfogásról, Pim Fortuyn-tól ennél közelebbit nem tudunk meg. Ian Bruff ezért tekinti Fortuyn-t populistának, aki mesterien használta ki a mainstream politika elvi, sokak által támogatott konszenzusát, csak egy, igaz létfontosságú pontján támadva azt meg (Bruff, 2003: 159).

⁵ Lásd: Damhuis, 2019. A szerző a Bolkesteijn-Fortuyn-Wilders eszmei és politikai ívet rajzolja meg.

es évektől, ami aztán a győzelmet vereséggé változtatja – legalábbis a felsorolt politikusok szerint.

1970-ben, Hollandiában a bevándorlók aránya a lakosság 1%-át tette ki, ami az 1990-es évekre 6%-ra nőtt, s különösen a marokkói, valamint a török bevándorlók integrálása okozott mind nagyobb gondot. A *Contested Citizenship* című könyv szerzői a következőképpen összegzik a történelmi tapasztalatot és magyarázzák Pim Fortuyn fölemelkedését: „*Kétségkívül, a multikulturális retorikának megvan az a haszna, hogy a befogadó politikai közösséggel egy toleráns nemzet önképét támogatja, de vannak korlátjai, abban a tekintetben, hogy mennyiben szolgálja a társadalmi integráció politikáit*” (Koopmans et al., 2005: 245).

A közösséglvű liberalizmus fundamentalizmusba hajló, erőteljes megnyilvánulásának lehetünk itt tanúi, ami részint radikálisan különbözik az eddig szokásos szélsőjobboldali retorikától, másrészt a modern, emberjogi univerzalizmus hagyományos elvei között sem lehet értelmezni. Jobban szolgálja a közösség kulturális öndefinícióját mint az egyetemes emberi értékeket, s utóbbiaknak éppen az előbbi mond ellent.

Tjitske Akkermann ezt a liberalizmus-ellenes liberalizmust, „*etnokratikus liberalizmust*” (a mi szóhasználatunkban fundamentalista liberalizmust, Heller szerint „*biopolitikát*”) oxymoronnak, s végső soron nehezen magyarázhatónak tartja (Akkermann, 2005: 343). A javaslat így hangzik: a tolerancia határa saját közösségünk határainál húzódik. A létrejött liberális közösség megvédi magát, ha kell minden áron, önmagától, a fenyegető toleranciától, ami éppen e liberális, toleráns közösség létét veszélyezteti.

Liberális berkekben korábban egy ilyen álláspont elképzelhetetlen lett volna. Az 1950-es évek végén H.L.A. Hart, a homoszexualitás szabályozásáról szóló Devlinnel folytatott vitájában, eléggé világosan kifejtette a liberális tolerancia-elmélet elveit. Sir Patrick Devlin azt állította, hogy a tolerancia határát az undornak, az elutasításnak, a fölháborodásnak a hármasa jelzi, amit kellő intenzitással él meg a „*józan, köznap ember*”, a 6-os villamos utasa. A határnál márpedig meg kell állni, a „*közösség*” követeli ezt. Ha nem így történne, a társadalom elveszítené összetartó erejét, végső soron pedig a türelem terjedésével a társadalom is szétesne. A társadalomnak joga van az önvédelemre – zárul az érvelés; a toleranciának egyszer csak véget kell vetni (Lásd: Bretter, 2004). Ha nem így volna – mondja Burketől

errefelé majd minden konzervatív érvelés – a társadalom elveszítene konzisztenciáját, végső soron pedig a türelem terjedésével a társadalom esne szét.

A tolerancia határait imígyen rögzítő Devlinnel szemben Hart, (érdekes módon, kevésbé magabiztosan), azt fejtegeti, hogy modern társadalmaink alapjánál nem a korlátozott tolerancia, hanem éppen annak teljessége áll. A kölcsönös tolerancia társadalmából számos előnye származik az egyénnek, élvezheti saját egyéni önkifejezésének gyümölcseit, a különbözőségek vitája pedig a morális fejlődés feltétele. Mindez alig több mint, amit annak idején John Stuart Mill a liberalizmus klasszikusa is megfogalmazott. A magabiztosság hiánya pedig abból fakad, hogy a 19. század győzedelmes individualizmusa, a 20. század totalitarizmusainak perspektívájából, meglehetősen esendőnek bizonyult.

A liberalizmus – minden látszat ellenére – gyöngé volt és nem eléggé meggyőző, éppen úgy ahogy illiberális kritikussai, főként Carl Schmitt, igen részletesen és leplezetlen ellenszenvvel kifejtette⁶. A „gyöngesség-kritikának” az volt, s ma is az a lényege, hogy a liberalizmus nem vállalja nyíltan saját politikai szerepét, elveit nem transzformálja napi politikai harcok terepévé. Ezzel ellentétben a kompromisszum, a megegyezés-keresés apolitikus unalmába fullad. Carl Schmitt identitás-politikát vár el, s a barát/ellenség megjelölést nem egzisztenciális döntésként kezelő liberalizmust nevezi gyöngének, esendőnek.

Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen már John Locke óta hordozza magában az önellentmondást, csak hogy a liberális demokráciák térhódítása elfedte a hiányosságokat, s a politikai siker nem készítette a liberalizmust politikai önvizsgálatra; csak az eszmei apológiát tette lehetővé. A liberális tolerancia-elmélet még magában hordozza azt a születési gyöngeséget, mely abból fakadt, hogy egyszerűen a vallási összetűzések elkerülésére megfogalmazott negatív politikai eszköz, s ennél alig több, ami viszont éppen a pusztító vallásháborúk elkerülését tette lehetővé, s ezzel az európai identitásnak nyújtott maradandó támasztékot.

A belső inkonzisztenciát jól mutatja, hogy a legkövetkezetesebb tolerancia-hívők is úgy határozzák meg lényegét, ami politikai értelemben aztán kevésbé teszi tarthatóvá. D.D. Raphael, a tolerancia-fogalom jeles elemzője, például ezt mondja: „A tolerancia gyakorlata azt jelenti, hogy tudatosan hagyunk vagy megengedünk valamit, amit elítélünk” majd így folytatja: „Jóllehet a tolerancia nem egyszerűen a szabadság tiszte-

---

⁶ Lásd Bretter Zoltán: *Carl Schmitt – Az illiberális demokrácia kottája*. Megjelenés előtt.

letben tartása, értékét a szabadság értékéből nyeri. A döntésünk, hogy valamit megtűriünk, az a döntés, miszerint mások választási szabadságának tiszteletben tartása előnyt élvez ama vélekedésünkkel szemben, hogy amit más emberek választanak az jó vagy rossz” (Raphael, 1988: 139). Amiből még csak az következik, hogy a türelem voltaképpen önmagam edzése annak elfogadására, amiről igen elítélő véleményem van, azaz saját, közösségi, politikai szabadságom korlátozása, akkor, amikor meggyőződésem szerint mások szabadságának kiterjesztése, ebben a „mi közösségünkben”, amúgy helytelen volna.

Annak idején, Joel Feinberg, a monumentális amerikai büntetőjogi kommentár liberális szerzője, földidézve Irving Kristol konzervatív ideológus egy példáját (Kristol, 1971), már megnyitotta az utat ebbe az irányba. Röviden, Kristol megkérdezte a liberálisokat, hogy mit tennének, ha egy futball céljaira épült stadionban egyszer csak halálos kimenetelű gladiátorharcokat rendeznének, melyekre bárki válthat jegyet, tudván-tudva, hogy véres látványban lesz része? Vajon a liberális törvényhozó megengedné-e az ilyen játékokat? Erről a példáról maga Feinberg is elismeri (Feinberg, 1990: 128-129), hogy pusztán a klasszikus elvek birtokában nehéz vele megbirkózni, viszont mi sem volna könnyebb egy liberális fundamentalista számára (Lásd még: Ripstein, 2010).

Ha a fent már idézett tolerancia-meghatározásból kiemeljük az önkorlátozás mozzanatát, melyet mások kulturális szokásai, hagyományai, erkölcsi felfogása miatt kellene, hogy magunkra mérjünk, akkor magától értetődik, hogy saját kulturális szokásaink, hagyományaink és erkölcsi fölfogásunk megvédéséért kíméletlenül harcba fogunk szállni.

Nem az a kérdés tehát, hogy létrehozható-e az egyetemes erkölcsi értékek világbirodalma (klasszikus változat), hanem csupán annyi, hogy saját erkölcsi világrendünk védelmében semmitől sem kellene visszariadnunk (fundamentalista változat). A multikulturalizmus többé nem a másik kultúra tisztelete (akármilyen is legyen az), netán ezen kisebbségek jogainak biztosítása, hanem saját kultúránk elhelyezése a multikulturális univerzumban. Ez tehát az a fundamentalista javaslat, mely az emberjogi univerzalizmus értéksemleges ürességét a liberális értékek harcossá válásával váltja föl, s ezáltal válik identitásképző erővé.

Heller persze egy ilyen megoldást azonnal elutasít: „egy fundamentalista liberalizmus önellentmondás lenne” – mondja Heller (Heller, 1997: 146). Sőt, egy röpke pillanatra úgy néz ki, mintha Heller ezt a fundamentalista liberalizmust is – egyéb funda-

mentalizmusokkal együtt – a biopolitika alá sorolná. Ez a politika a testiséggel összefüggő érdekeket, a vágyakat és érzelmeket, a fajt és a nemet saját önmeghatározása leglényegévé teszi és a *Saját* közösséget a *Másik* közösséggel mindig szembeállítja, hiszen ez önmeghatározásának kényszere. A fehérek és feketék, már pusztán bőrszínüket tekintve is, örök szembenállásra vannak kárhóztatva.

Igen nagy baj volna, ha a liberalizmust észrevétlenül belecsúsztatnánk a biopolitikába, hiszen ellenfelei éppen ezen munkálkodnak. Egy alapos szemelvény- és mocsári-komment-gyűjteményt a hazai bal-, liberális-, jobb-, szélső írásokból valahogy így lehetne összefoglalni: a baloldali és liberális álláspont egybeesik a szélsőjobbival abban a tekintetben, hogy a fundamentalista iszlám ellen valamilyen háborút csak-csak folytatni kell, elsősorban kultúrharcot („*civilizációk ütközése*”), vallásit, etnikait, keresztet, miegyebet. Ha a „*ballib*” elkötelezett a Felvilágosodás értékei mellett, nem hunyhat szemet a teokratikus berendezkedést szorgalmazók, a nők és férfiak egyenlőségét tagadók, a patriarchális családmódot szorgalmazók, az egyén önkifejezésének szabadságát korlátozók ténykedése fölött, hiszen az emberi méltóság univerzális érték, amit a fundamentalista liberalizmus náci következetességgel hajt végre.

Durván fogalmazva, a lecsupaszított állítás annyit jelent, hogy a liberalizmus – kiváltképp szeptember 11 után –, harcos náci lett; ez volna hát a fundamentalista liberalizmus, biopolitika – mondják bármiféle liberalizmus ellenségei.

De rögvest elvethetjük azt a feltételezést, hogy Heller Ágnes azt sugallná, mintha a fundamentalista liberalizmusnak ez volna egyetlen kiútja. A liberális fundamentalizmus, Heller-féle változata, nem a biopolitika szókészletét használja (ha már „*grammatika*”, nem az etno-nacionalizmus nyelve), sokkal inkább a republikanizmusét. A liberális fundamentalizmus nem az *oikos* hanem továbbra is a *politeia*, nem a hagyományos közösség, hanem a politikai közösség önmeghatározása. (A New York-i New School for Social Research egykori tanszékvezetője, Hannah Arendt így tanította volt, s úgy tűnik Heller Ágnes nem csak a tanszékvezetést örökölte ott meg, de eszmeileg is elődje nyomdokain halad.⁷)

---

⁷ Inkább fokozatos közeledésnek lehet ezt nevezni, ahogy azt Martin Jay aprólékosan elemzi (Jay, 1994). A leglátványosabb találkozási pont nem időbeli: mind Hannah Arendt, mind pedig Heller Ágnes átvehette a Hamburg szabad város Lessing-díját, Arendt 1959-ben, Heller 1981-ben. Elfogadó-beszédükben, mindketten ünnepelték Lessing toleranciáját, az egyetlen, abszolút igazsággal szemben a sokszínű, sokértelmű igazságot. Mindketten dicsérték Lessinget, mert

De akkor mi marad? – tehetjük föl ismét a kérdést Heller Ágnesnek. Ha kiürül a liberális grammatika, az értékválasztó liberális politika pedig fundamentalizmusba hajlik, akkor van-e megoldásunk a tolerancia és szabadság mindig is alapvető kérdésére, azaz arra, hogy tűrhető-e a tűrhetetlen, jár-e szabadság a szabadság ellenségeinek?

Nos, Heller Ágnes részéről, itt egy érdekes válasz vár ránk. A kétségbeesés és a remény szülte válasz. Marad a várakozás. A történelmi színpad közepén áll egy szék és valakire vár, arra, aki nem fog eljönni, mert nem jöhet el, hiszen, ahogy valaki beleül a székbe, többé már nem az, akit vártunk. A széket sem lehet kitolni a színpad közepéről, mert elpusztul a remény, megszűnik a várakozás, a színészek és a közönség szétszélednek. Mert az üres trónus a Messiásra vár, ahogy mi is.

Ez volna Heller válasza a politikai filozófia számára? Igen, s jól megfontolt válasz.

„A modernitásnak nincs alapja, hiszen minden alap megsemmisítésével és ezen keresztül jött létre. Más szavakkal, a modernitás alapja a szabadság. (...) A modern világ a szabadságon alapul: a szabadság a modern világ arché-ja [öselve]. Pedig a szabadság alkalmatlan arra, hogy arché legyen, mert alap, ami nem alapoz. Mint Grund [alap] – hogy Hegellel és Heideggerrel szóljunk – az Abrundot [az alap alattit] nyitja meg, vagyis az alap a végtelen mélységet [abyss]” (Heller, 2000: 1).

Heller Ágnes a modernitás, illetve a Felvilágosodás karakteréből vezeti le, hogy a Messiás nem jöhet el, a modernitást nem lehet megalapozni. *„S minthogy a modern világ a szabadságon alapul, olyan arché-n, mely nem alapoz, egy alap nélküli világ marad, egy olyan világ, mely folyamatosan ki kell, hogy találja önmagát” (Uo., 1).*

Heller azt is észreveszi, hogy a „modernitás dinamikája” – ahogy ő fogalmaz – két irányba is vezethet: a meg-megújuló kísérletek a Fölvilágosodás utáni állapot megalapozására lehetnek radikálisan nihilisták, melyek minden érték tagadását magukba foglalják, elsüllyednek a megnyílt végtelen mélységben és fundamentalista irányba is fordulhatnak. Utóbbi esetben viszont a korlátlan megkérdőjelezhetőség Felvilágosodás-beli projektjének mondanak ellent. Sőt a

---

előnyben részesítette a konkrét barátságot, szemben az absztrakt egyenlőséggel (liberalizmus) és a testvéri közösség absztrakt felfogásával (konzervativizmus): Uo., 44. Hannah Arendt beszéde magyarul: Arendt, 2007, Helleré: Heller, 1981.

fundamentalizmus maga is par excellence modern jelenség, hiszen a „*megszentelt értékek*” premodern világában fundamentalizmus sincsen.

Noha örvendeznének az ő lelkükben, de senki nem mondhatja, hogy Heller a marxista messianizmust váltotta föl egyfajta posztmodern csodavárással, hiszen modernitás-meghatározásából következik, hogy bármilyen *fundamentalizmus* (a náci és bolsevik is az, de a „*különbség fundamentalizmusa*” – értsd: liberális fundamentalizmus – is az), csak a *modern* világban lehetséges, viszont bármilyen fundamentalizmus a Felvilágosodás (premodern) tagadása (Uo., 11). Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a bolsevik fundamentalizmussal való (marxista) leszámolás (a nyolcvanas években⁸) vezeti őt el minden fundamentalizmus megtagadásáig.

Heller tehát nem ül meredten és bámulja a középre kihelyezett széket, míg a káprázat fényében majd valóban megpillanthatja a Messiást, de meglehetősen nehéz, szinte megoldhatatlan feladat elé állította saját magát. Hogyan lehet a nem-alapozó szabadságra nem-fundamentalista alapot emelni?

Úgy tűnik, Heller a modernitás-felvilágosodás foucault-i, kanti folytatását javasolja, a republikanizmusnak abban a szellemében, melyre már utaltam. Michel Foucault, Baudelaire modernség-felfogását elemezve arra a következtetésre jut, hogy „*A modern ember Baudelaire számára nem az, aki föl akarja fedezni önmagát, titkait és rejtett igazságait; hanem az, aki megpróbálja kitalálni önmagát. Ez a modernség nem „felszabadítja az embert saját lényében”, hanem arra készíti, hogy vállalja önmaga létrehozásának feladatát*” (Foucault, 1991: 112). A televíziós jósdák és asztrológia közepkorra hajazó virágkorában a modernség eme meghatározása könnyen bizonyulhat a liberális 19. század kései illúziójának, hiszen az emberek jó része már nem akar önmaga kitalálásával vesződni, ellenben meggyőződése, hogy ő már egy kitalált fenség, aki saját titkait a Való Világot kukkolva igyekszik fölfedezni, s fölfedezett egyediségét haladéktalanul magára tetoválja.

Heller azonban számtalan helyen megtámogatja a modernségnek ezt az általa is vállalható foucault-i attitűdjét. A cigányságnak például ezt ajánlja: „*Egyfelől a cigányság követheti a ma szomorúan divatos biopolitika, a „test átpolitizálásának” útját. Ebben az esetben fájnak fogja tekinteni magát, olyan csoportnak, amelynek testébe, génjeibe van*

---

⁸ „*Mindazoknak, akik bűek maradtak a Felvilágosodáshoz, meg kell ismerniük helyette az emberi szükségleteket, melyeket, még ha torz formában is, a modern fundamentalizmus fejez ki*” (Heller, 1981). Lásd még: Fehér – Márkus – Heller, 1983.

írva közössége. Minthogy így, az amerikai feketék egy tekintélyes részének módjára, ugyanazt a nyelvet, a faj, a vér, a gének nyelvét beszélné, mint egykori elnyomói és a mai gyűlölet felszí-tói, az eredménye előre látható lenne. A cigányság ezzel a választással egy önpartheidbe vo-nulna, melynek megszgyén, majd dűlni fog, szokásos bájával, a fajháború. De van egy másik út is: az etnosszá a politikai és kulturális közösséggé válás lehetősége.”

Heller nem veti föl azt a perdöntő kérdést, hogy ez a politikai közösség vajon milyen alapelveken nyugszik majd, s vajon milyen eséllyel lehet liberális politikai közösség, ahol a joguralom és jogbiztonság helyett a vezető teljhatalma, nem a jogtisztelet, hanem a nők elnyomása, nem az igazságosság, hanem a gyermekek kizsákmányolása a jellemző. Pedig egy-egy politikai közösségnek igencsak meg-lehetnek a maga politikai alapelvei és szokásai, „*morális szövet*” (Patrick Devlin – ha tetszik). Mi történik akkor, ha a multikulturális elismerés és tisztelet nevében megengedjük a gettósodást, önggettósítást?

Heller inkább érzi, mintsem kifejti, hogy a liberalizmus valamilyen lényegi, érték-elvű meghatározása, ha nem is megfogalmazható, de legalább lehetséges. Kant-nak az *Örök béke* egyik lábjegyzetére hivatkozik⁹, ahol Kant azt mondja, feltételeznünk *kell*, hogy a szabadság és természet egyazon cél irányába hat; semmint, hogy önkényuraknak hízelegjünk, és ezáltal eláruljuk az emberi nemet. Elméleti elkötelezettség és értékválasztás így váratlanul és spontán módon egészen közel kerül egymáshoz. Az elmélet vélhetőleg föl kell, hogy adjon valamics-két logikai és elvi koherenciájából, ha politikai értelemben nem akarja kiszolgáltatni valamelyik fundamentalizmust (akárha liberálist), vagy netán valamilyen totalita-rizmust. Hogy ez a megérzés mennyiben támasztható alá elméletileg is? Nagy kérdés, hogy egyáltalán alátámasztható-e? De politikailag lehet esetleg reményt keltő. A tolerancia pedig egyszerűen a goethe-i *Gemütllichkeit*, azaz türelmünk kedélyünkben kell, hogy megnyilvánuljon és nem a gondolkodásunkban, s nem is a politikában. Heller Ágnes itt lényegében elakad, s ha visszatérhetünk a Mes-siáshoz: Heller ábrázolásában megtudjuk, hogy néz ki a Messiás, pedig nem is létezik. S hogy ez igen vékonyka elméleti szempontból? Igen, az, de sokkal lényegesebb, hogy milyen üzenetet hordoz a politikafilozófia, szűkebben pedig a

---

⁹ 14. lábjegyzet: „*Úgy szeretnénk itt előtárni a természetet, ahogy valóban előtálalható, azaz szeretnénk bemu-tatni, mint valósulnak meg maguktól ama dolgok, melyeket, ha eszünkre ballgatunk, akár meg is tebettünk volna, ám amelyeket mégis elmulasztottunk megtenni*” (Kant, 1997: 280). Kant érvelésében a háború és béke nem áll szemben egymással, hiszen mindkettő a természet parancsa, amit – ha akarunk – józan ésszel beláthatunk.

liberalizmus számára. Nincs elvszerű megoldás a liberalizmus dilemmájára, csak politikai kísérletek vannak.

Egy új, a megszokott nyomvonalon haladó, de a liberális fundamentalizmus feltűnésével jelzett problémákat is kezelni akaró, közösségelvű, de mégis liberális tolerancia-politika kidolgozását, az emlegetett oxymoronnak, ha nem is föloldását, de legalább érthetővé tételét, a megoldás körvonalainak megrajzolását, Basszam Tibi professzor, szíriai-német vállalta magára, főleg a 2001. szeptember 11. sokkját követően és az erősödő iszlám fundamentalizmus (iszlamizmus) árnyékában.

Kiindulópontja ennek a megközelítésnek az, amit ő maga emel ki egy *Spiegel*-interjúban (Meyer, and Schmidt, 2006): a tolerancia nem tévesztendő össze a kulturális relativizmussal, ami – olybá’ tűnik – egy igen elterjedt, hamis nézet a toleranciáról (fentebb már többször utaltam rá, amikor Montaigne-t, vagy a fundamentalista liberalizmus liberalizmus-ellenességét idéztem, s amit Geert Wilders „*rózsaszín álomnak*” nevezett).

Ez a sokkal inkább politikai, semmint elméleti javaslat egy konzervatív trükkel kerül el a belső ellentmondásokat. Feltételezi (amit egy szemérmes liberális szégyenlősen elrejt), hogy létezik a liberális közösségnek lényegi, de talán, ami ennél is fontosabb, kulturális definíciója és a tolerancia határait ott ugyanúgy meg lehet vonni, ahogyan ezt egy konzervatív érvelés tenné (Basszam Tibi ezt a „*vezérlő kultúra*”, *Leitkultur* határának mondja). A fundamentalizmusok összeütközése akkor következik be, amikor „*az emberek átpolitizálják kulturális hátterüket*” – így Tibi, de éppen ezt teszi ő is. De Tibinek van egy érdekesebb, s a jelennel, különösképpen az USA-ban zajló rasszizmus-antirasszizmus, utcai ütközetekbe torkoló föllángolásával szorosan összefüggő meglátása is. Az iszlamisták (= átpolitizált vallás-kultúra), igen képzett és rendezői vénával megáldott vezetői, pontosan tisztában vannak avval, hogy ha az euro-atlanti kulturális térben rasszizmussal vádolják meg az „*uralkodó kultúrát*” (voltaképpen a saját, választott hazájukat), akkor az „*uralkodó kultúra*” kétségbeesetten és sietve lemond mindarról, ami saját hegemoniájára emlékeztetné a politikai közösséget, s éppen azért, mert hű akar maradni az emberi méltóság eredeti, liberális, univerzális eszméjéhez és önnön, Tibi szerint lejárt szavatosságúnak tekintett relativizmusához. Tibi állítja (Uo.), politikai ellenfeleiknek evvel világos, *par excellence* politikai üzenetet küldenek saját gyöngeségükről.

A muszlim-hitű Basszam Tibi, a német professzor, aki – saját bevallása szerint – arisztokrata családfáját Mohamed prófétáig tudja visszavezetni, határozottan azt vallja, hogy a Nyugat becsapja magát, ha azt hiszi, hogy a muszlim világ eljutott volna Kant *Örök béke tervezetének* értő olvasatáig, más szóval a „*demokratikus béke*” koncepciójának elfogadásáig, ami a Nyugat (Európai Unió és az USA) egyik, ha nem is kizárólagos, politikai (és külpolitikai) meggyőződése (Tibi, 2004: 60, 79, 139-140).¹⁰

Összefoglalva, tehát, Heller mind a liberális emberjogi univerzalizmust és a semleges eljárásokban való hitet, mind a liberális fundamentalizmust kritika tárgyává teszi, s mindkettőt – különböző érvek alapján elveti. Az elsőt azért, amiért általában a közösséglvű kritikusok is, vagyis azért, mert nem képes a jó élet valamilyen meghatározását adni, mert megengedi a multikulturális politikai ostobaságot: a Salman Rushdie életére törő bérnyilkosokat nem lehet fölmenteni azért, mert „*meg kell érteni más kultúrákat*”. A liberális fundamentalizmus pedig abban vétkes, hogy teljesen elveti a toleranciát és így a liberalizmuson belüli önellentmondáshoz vezet. Végző soron, habár álláspontja első látásra a liberális fundamentalizmus alakját ölti, de Heller Ágnes abban reménykedik, hogy a tolerancia és szabadság republikánus közössége mégis, talán (?), lehetséges. Abban és csakis abban az esetben, ha földjük az elméleti koherenciát és lemondunk a végző meghatározásokról, viszont vállaljuk a politikai megoldást, aminek filozófiai alapja a belátás, az arisztotelészi *frónészisz*¹¹ (Heller, 1990: 106). Ez esetben valóban megtalálhatjuk a politikai és kulturális együttélés polgári közösségét, aminek megalakulása politikai szándék eredménye lehetne, noha éppen ez az, aminek esélye ma végképp elmúlónak látszik. Nem véletlen, hogy Basszam Tibi a német

---

¹⁰ Egészen hasonló gondolatokat fogalmaz meg az arab származású, maronita keresztény, francia nyelven író, Amin Maalouf, a Francia Akadémia tagja. Hivatkozva a Felvilágosodásra, azt mondja, a kereszténység nem csak alakította Európát, de Európa is alakította a kereszténységet. Így jött létre Európában, Condorcet 18. századától a II. világháború végéig tartó hosszú-hosszú folyamatban a „morális hatalmi egyensúly” állapota (politikai fegyverszünetnek is nevezhetnénk) egyház és állam között. *Ez a Felvilágosodás hiányzik az arab, muszlim világban; ez az, aminek hiányát hátrányként, elmaradottságként érzi ez a világ, s vad ressentiment-el válaszol: még nem írták alá a modernitás „tolerancia-megállapodását” (protocole de tolérance), noha korábban és éppen az európai keresztény fundamentalizmussal ellentétben, gyakorolták a toleranciát* (Maalouf, 1998: 79).

¹¹ Arisztotelész *phronészisz*-fogalmáról, a „politikai okosságról” bővebben írtam: Bretter, 2020. Nem nehéz felfedezni az arisztotelészi megközelítés és a Lessing-Goethe-, illetve a *phronészisz* és a *Gemütllichkeit*-rokonságát.

politikai közösségre vonatkozóan fogalmazza meg¹² – fölöttébb vitatott¹³ – javaslatát, amit nyugodtan fölfoghatunk úgy, mint az 1960-1970-es években politikai konszenzussal létrejött, kant-i vétetésű, „alkotmányos patriotizmus” (*Verfassungspatriotismus*¹⁴) megújítási kísérletét. A liberális fundamentalizmus republikánus esélyeiről a német kísérlet hirdet majd eredményt.

Irodalomjegyzék

- Akkermann, Tjitske (2005): Anti-Immigration Parties and the Defence of Liberal Values: The Exceptional Case of the List Pim Fortuyn. *Journal of Political Ideologies* 10(3): 337-354.
- Arendt, Hannah (2007): Embernek Lenni Sötét Időkben. *Holmi*, 2007/április, utolsó hozzáférés: 2020. 09. 24.
- Bretter, Zoltán (2004): *Politika a Határon*. Kalligram, Budapest-Pozsony.
- Bretter, Zoltán (2020): Machiavelli a Művész. *Politikatudományi Szemle* 29(1): 31-47. DOI: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.1.31>.
- Bruff, Ian (2003): The Netherlands, the Challenge of Lijst Pim Fortuyn, and the Third Way. *Politics* 23(3): 156-162.
- Damhuis, Koen (2019): “The Biggest Problem in the Netherlands”: Understanding the Party for Freedom’s Politicization of Islam. *Brookings Institute*, 2020. 09. 24.
- Eyerman, Ron (2011): *The Cultural Sociology of Political Assassination: From MLK and RFK to Fortuyn and Van Gogh*. Palgrave Macmillan.
- Fehér, Ferenc – Márkus, György – Heller, Ágnes (1983): *Dictatorship over Needs: An Analysis of Soviet Societies*. Basil Blackwell, Oxford – New York.
- Feinberg, Joel (1990): *Harmless Wrongdoing*. Oxford University Press, Oxford.
- Foucault, Michel (1991): Mi a Felvilágosodás? In: *A Modernség Politikai-Filozófiai Dilemmái, a Felvilágosodáson Innen És Túl*, translated by Szokolczay Árpád. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest.

---

¹² Lásd: Tibi, 1998

¹³ Lásd ennek (egyik) összefoglalóját: Stein, 2008. A tanulmány így kezdődik: „Egy liberális állam alapkérdése, hogy a sok egyediből, hogyan lehet egészet kovácsolni (integrálni)...” A tanulmány címe tökéletesen kifejezi jelen írás paradox kérdéseit is: „Létezik-e multikulturális vezérlő kultúra (Leitkultur) mint alkotmányos patriotizmus?”

¹⁴ A fogalmat, „alkotmányos patriotizmus” 1979-ben, Dolf Sternberger alkotta meg, amit azután sokan átvettek, másokhoz mellett Jürgen Habermas. A republikánus hazaszeretet (alkotmányos patriotizmus) a nacionalizmussal szemben kívánt alternatívát állítani és a II. világháború utáni Német Szövetségi Köztársaság identitásának az alapját képezte. Lásd: Sternberger, 1990.

- Heller, Ágnes (1981): Enlightenment against Fundamentalism: The Example of Lessing. *New German Critique* 23(13): 13-26. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/487934>.
- Heller, Ágnes (1990): *Can Modernity Survive? Berkeley and Los Angeles*. University of California Press, California.
- Heller, Ágnes (1997): *Életképes-e a Modernitás?* Latin Betűk, Budapest.
- Heller, Ágnes (2000): *The Three Logics of Modernity and the Double Bind of the Modern Imagination*. Collegium Budapest, Budapest.
- Jay, Martin (1994): Women in Dark Times: Agnes Heller and Hannah Arendt. In: Burnheim, John (ed.): *The Social Philosophy of Agnes Heller*. Rodopi, Amsterdam – Atlanta: 41–57.
- Kant, Immanuel (1997): Az Örök Békéről. In: Mesterházi Miklós (szerk.): *Történeftilozófiai Írások*. ICTUS, Budapest: 255-311.
- Koopmans, Ruud – Statham, Paul – Giugni, Marco – Florence, Passy (2005): *Contested Citizenship – Immigration and Cultural Diversity in Europe*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Kristol, Irving (1971): *Pornography, Obscenity, and the Case for Censorship*. Times Magazine, New York.
- Maalouf, Amin (1998): *Lés Identités Meurtrières*. Grasset and Fasquelle.
- MacIntyre, Alisdair (1999): *Az Erény Nyomában*. Translated by Biróné Kaszás Éva. Osiris, Budapest.
- Meyer, Cordula – Schmidt, Caroline (2006): Europeans Have Stopped Defending Their Values. *Spiegel International*, utolsó hozzáférés: 2020.09.13.
- Raphael, D.D. (1988): The Intolerable. In: Mendus, Susan (ed.): *Justifying Toleration*. Cambridge University Press, New York: 137-154.
- Rawls, John (1997): *Az Igazságosság Elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ripstein, Arthur (2010): *Force and Freedom: Kant's Legal and Political Philosophy*. Harvard University Press. DOI: <http://dx.doi.org/10.4159/9780674054516>.
- Sandel, Michael J (1981): *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Stein, Tine (2008): *Gibt Es Eine Multikulturelle Leitkultur Als Verfassungspatriotismus?* *Leviathan* 36(3): 33-53.
- Sternberger, Dolf (1990): *Verfassungspatriotismus – Band X Der Gesammelten Schriften*. Edited by Peter Haungs. Insel, Frankfurt am Main.
- Tibi, Bassam (1998): *Europa Ohne Identität? Die Krise Der Multikulturellen Gesellschaft*. Bertelsmann, München.
- Tibi, Bassam (2004): *Der Neue Totalitarismus*. Primus Verlag, Darmstadt.

Abstract

The Perspective of Fundamentalist Liberalism – In memoriam Ágnes Heller

I am going to consider the strains of liberalism (focusing on the concept of tolerance), since the publishing of John Rawls's social-liberal foundation in *A Theory of Justice* in 1971 through the 90's, which period might be called the phase of modern liberalism. This phase is followed (or rather is intertwined), by attempts to reformulate liberalism, creating the framework the politics of „liberal fundamentalism”. In its effect, within liberalism itself, there will arise a theoretical self-contradiction regarding the concept of tolerance. Bassam Tibi's less theoretical, but political, proposal of *Leitkultur* tries to avert the unsolvable theoretical contradiction.

Keywords: *liberalism, fundamentalist liberalism, biopolitics*

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

GLIED VIKTOR¹

MIGRÁCIÓS DISKURZUS A POSZT- MULTIKULTURÁLIS EURÓPÁBAN

ABSZTRAKT

A 21. század első évtizedeire állandósult a vita Európa, az Európai Unió jövőjét illetően. Egyöntetű vélemények szerint a multikulturalizmus megbukott, de nincs olyan integrációs elmélet, amely utat mutatna az Európában élő, több tízmillió főt kitevő migráns közösségek és a befogadó társadalmak számára. Miközben a kooperatív megoldások helyett egyre inkább a konfliktusosság felé mozdul el az európai közvélemény álláspontja, a második és harmadik generációs bevándorlók és családjaik már a nyugat-európai társadalmak „megszokott részévé” váltak. Ezalatt az erősödő migráció, az egyre nagyobb bevándorló tömbök, az elszigetelődő városnegyedek, a terrorfenyegetettség érzete miatt a kétezres évektől kezdődően előtérbe került és egyre kiélezettebbé vált az együttélés mikéntjéről és a kulturális-civilizációs különbségekről szóló diskurzus. A vita jelenleg is tart és jó eséllyel a jövőben is folytatódni fog.

Kulcsszavak: *migráció, multikulturalizmus, euro-izlám, biztonság*

---

¹ Egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.02

Bevezetés

A 21. század első évtizedeire állandósult a vita Európa, az Európai Unió jövőjét illetően. A nyilvánvaló gazdasági és geopolitikai kihívásokat érintő kérdések mellé olyan új dilemmák is kapcsolódtak, mint a kontinensen élők identitásának kérdésköre, a migráció megítélése és a bevándorlókkal való együttélés új alapokra fektetése, a multikulturalizmus ideológiájának válsága, a terrorizmus és biztonság, vagy az európai lakosság drasztikus fogyásának és elöregedésének ügye. Európa évtizedekig a sokszínűséget, a nyitottságot és az együttélés sikerét hirdette. A határok a hidegháborút követően leomlottak, Európa jelentős része egyesült, a gazdasági-politikai közösség mintha egy új aranykorba lépett volna. Mindez azonban nem fedheti el, hogy a hangzatos *Egység a sokféleségben* jelszó mögött markáns és egyre fokozódó politikai-társadalmi feszültség húzódik, amelynek meghatározó eleme a tömeges migráció és az Európán kívüli térségekből érkező bevándorlók eltérő vallási, kulturális identitása és életmódja.

A ciklikusan növekvő migrációs nyomás, a 2001. szeptember 11-i amerikai, a 2004-es madridi és 2005-ös londoni terrortámadások, valamint a franciaországi és angliai zavargások hatására az európai közvélemény álláspontja is megváltozott. Egyre kellemetlenebb kérdéseket tettek fel a bevándorláspolitikán fokozatosan szigorító, restriktív intézkedéseket bevezető politikai elitnek, amely végül kénytelen volt elismerni: a multikulturalizmus megbukott. A 2014-ben indult migrációs válság és európai terrorhullám hatására ezen viták elemi erővel törtek a felszínre, az együttélés jövőjét megkérdőjelezve. A tanulmány az említett kérdéseket járja körül.

A kihívás neve: migráció

A migráció bonyolult jelensége kétségkívül egy rendkívül szenzitív téma. A vándorlás, a menekülés, az új élethelyzet emberekről, sorsokról, életutakról, szenvedésről, lelki és fizikai sebekről, bizonytalanságról, félelemről, a legmélyebb érzelmek kusza hálójáról szól. Hányszor hallottuk azokat az ellentmondást nem tűrő kijelentéseket, amelyek szerint az Európán kívülről érkezők elfoglalják a kontinensünket, lerontják az életünket, elveszik a munkánkat, terrort, betegségeket és erőszakot hoznak. Mennyire leegyszerűsített magyarázat az, hogy homogenizálunk egy hihetetlenül sokszínű vallási csoportot, mondván, az iszlám erőszakos és brutális, a nőekkel és szexuális kisebbségekkel való bánásmódjuk elfogadhatatlan, az életmódjuk megvetendő és a szokásaik nem a *Mi* civilizációs hagyományainkat tükrözik. A félelmek, tévhitek és álhírek kusza hálóján túl per-

sze pontosan tudjuk, hogy nem minden migráns terrorista, nem minden muszlim erőszakos és nem minden közel-keleti, vagy észak-afrikai bevándorló vallási fanatikus. Vannak közöttük rossz emberek, akik ártatlan európaiakat akarnak elpusztítani és vannak hálások is, akik az üldöztetés, a háborúk, a környezeti pusztulás és a kilátástalanság elől menekülve találnak új hazát Európában.

A migráció a kilencvenes-kétezres években egyre inkább *biztonságpolitikai kérdéssé* alakult. A multikulturalizmus ideológiájának agóniáját és a migrációs hullámokat egyre mérvadóbb politikai vélemények a gazdag európai országok, sőt, az egész kontinens létét fenyegető kockázatok közé sorolták. Egyesek a nyugati társadalmak gyengeségét (puhányságát), mások az iszlám erőszakos mivoltát, megint mások az Európai Unió tehetetlenségét és tudatos vakságát, sokan pedig mindet egyszerre vádolták a probléma kapcsán. Az értelmezési keretek egyre inkább a veszélyforrás és védelem kategóriába sorolják a migrációt (securitisation – biztonságiasítás), amely ezáltal egy biztonsági-politikai kérdéssé válik (Juhász – Fatlum, 2016). Mindezek egyre hangsúlyosabban jelennek meg a migrációt szabályozó politikai dokumentumokban, főként a nemzetközi terrorizmus, a szervezetet bűnözés, az illegális bevándorlás és feketemunka leküzdése kapcsán (Póczik, 2016: 109).

A *biztonság* fogalma a hidegháborút követő időszakban átalakult. Újfajta fenyegetések jelentek meg, melyekre az államok korábban kidolgozott védelmi stratégiái nem terjedtek ki (Gazdag 2005; Szenes 2017; Tóth, 2019). A globalizáció folyamatainak eredményeképpen a világ relatív mérete és az abban végbemenő humán interakciók időtartama összezsugorodott, az állandó kölcsönhatások (interdependenciák) következtében a társadalmi kockázatok mennyisége pedig nagy mértékben szaporodott (Póczik, 2016). A biztonság fogalma kitágult, és a katonai aspektusok mellett olyan szektorokat ölel fel, mint a gazdaság, társadalom, politikai és ökológiai/környezeti területek (Buzan, 1998). A kilencvenes években a terrorizmus új formáinak megjelenése kapcsán a döntéshozók belátták, hogy a tömeges, irreguláris és kontrollálatlan migráció, valamint annak következményei hatással vannak a közösségek biztonságára, és drasztikus változásokat eredményeznek helyi, nemzeti és szupranacionális szinten egyaránt. A migráció és az azzal összekapcsolt terrorista fenyegetés bonyolult helyzetet teremtett az Európai Unió számára. A biztonsági szakértők számára világosság vált, hogy a szabad mozgás veszélyeztetheti a nemzetközi biztonsági rendszert. A 21. század migrációs folyamatainak következtében, olyan fogalmak kerültek újra napirendre, mint a belbiztonság, a titkosszolgálati módszerek, illetve a szociális biztonság. Szenes Zoltán szerint a polgárháborús helyzetek, a terrorizmus,

a kalózkodás, a migráció, a nemzetközi bűnözés, a kibervédelem, vagy a tömegpusztító fegyverek proliferációja olyan problémákat vet fel, melyeket már nem lehet kizárólag állami, illetve regionális szinten megoldani. „Ezek a fenyegetések már nemcsak az állami szuverenitást, hanem egész társadalmak, régiók, civilizációk biztonságát veszélyeztetik, s válnak a nemzetközi stabilitást befolyásoló tényezővé” (Szenes, 2017: 18).

Tálas Péter fogalmazza meg egyértelműen a migráció biztonsági kérdésként való kezelésének dilemmáját. Mint írja, „a migráció olyan jelenség, amely egyszerre jelent lehetőséget és kihívást, amelynek előnyei és hátrányai egyaránt vannak.” (Tálas, 2019). Petővári Bence (2010) leszögezi, hogy a migráció megítélése tekintetében kétféle narratíva küzd egymással. Az egyik a bevándorlás előnyeit, hasznosságát, pozitív hozadékait, a másik a migráció jelenlegi és jövőbeni kockázatait, biztonsági aspektusait, destruktív elemeit hangsúlyozza. A kibocsátó országok számára előnyt jelenthet, hogy nagyszámú ember – elsősorban fiatalok – lép ki a népességszűkülés miatt eleve túlterhelt ellátórendszerekből, így csökken az azokra nehezedő nyomás. A kiáramló migránsok a megkeresett jövedelmük egy részét *hazaütalják*, így segítve az otthon maradt családtagokat (Sørensen, 2004). Manapság a hazaütalások akkora volumenben áramlanak a fejlődő országokba, hogy az állam, mint fejlesztési pénzek forrásaként is számol azokkal (Kiss, 2019: 63). Probléma a küldő ország számára az aktív, munkaképes populáció elvesztése, valamint a *brain drain*, azaz *agyelszívás* jelensége, melynek keretében a jó képességű, tanulni vágyó, ambiciózus fiatalok a jobb lehetőségek reményében elhagyják hazájukat. Tarrósy István szerint mind a tudományos szektor, mind a gazdaság megsínyli, ha a képzett munkaerő elhagyja országát, ezáltal humán erőforrás-veszteséget, szellemi kapacitás-veszteséget okozva annak (Tarrósy, 2011: 51).

A másik oldalt vizsgálva a migráció a befogadó országok szempontjából is előnyt jelenthet, mert biztosítja az olcsó munkaerőt, segíthet felszámolni a munkaerőhiányt, feltölthet képesítést nem igénylő, alacsony presztízsű munkaköröket, sőt, magas képesítést, hozzáadott értékkel rendelkező hiányszakmákat is (orvos, ápoló, mérnök stb.).² Az EU-s statisztikák egyöntetűen arra figyelmeztetnek, hogy az európai társadalmak – nem egyenlő arányban és nem is mindenhol – rohamosan előregszenek, a nyugdíjas korú lakosság aránya pedig jelentős növekedés előtt áll. Ennek eredményeként az államok egyre nagyobb erőfeszítések árán

---

² További információkhoz lásd részletesen: Fasani, Francesco – Frattini Tommaso – Minale, Luigi (2018): (The Struggle for) Refugee Integration into the Labour Market: Evidence from Europe. IZA – Institute of Labor Economics, Bonn.

lesznek csak képesek fenntartani a jelenlegi egészségügyi- és nyugdíjrendszereket. A migráció javíthatja a meglehetősen borús demográfiai folyamatokat. A bevándorlók mindemellett növelik a befogadó társadalom kulturális sokszínűségét is, amelynek – mint látni fogjuk – vallási és attitűdbeli vonatkozásai már nem egyértelműen pozitívak, sőt...

A jó integrációs gyakorlatok kölcsönös megosztása segíthet az egyes országok integrációs politikáinak kidolgozásában és összehangolásában. A bevándorlók beilleszkedésével két független uniós ügynökség (FRA, EUROFUND) foglalkozik és számos program került kidolgozásra a technikai együttműködés és a társadalmi érzékenyítés megvalósítására. Mindezek biztosítják az információcserét és a bevált gyakorlatokat, stratégiákat. Alapelv, hogy az eredményességet, hatékonyságot mutató indikátorok és értékelési folyamatok, továbbá az azokból készült jelentések folyamatosan fejlesztésre kerüljenek, ezáltal igazodva a megváltozott helyzetekhez. A közös uniós alapelvek kiemelt részei még a lakhatási kérdések, a gazdasági integráció, munkaerőpiac, az integráció irányítása, az oktatás és ifjúságpolitika, a tömegtájékoztatás, figyelemfelkeltés, a bevándorlók szerepének erősítése, a vitafórumok és állampolgárság (Niessen – Hudleston, 2010). Ezen pontok figyelembevételével készülnek olyan kampányok, videók, magazinok, fórumok, beszélgetések, amelyek a migránsok emberi arcát, küzdelmeit és sikereit mutatják be. Mindazt, ami miatt a bevándorlók fontos, kooperatív, építő és hasznos tagjai lehetnek az európai társadalmaknak. Ezek természetesen sikeres életutak, az álmok beteljesedését bemutató anyagok, amelyekben szinte minden esetben megjelenik a honnan érkezett, hová tartó, valamint a „megérkezett” folyamat. Az élet minden területéről vannak jó példák, miként válhat egy szegény afrikai lányból világhírű modell, vagy egy menekültből sikeres sportoló, vagy séf. Fontosak ezek a történetek azok számára, akik egy jobb életért dolgoznak választott hazájukban és azok számára is, akik öslakosként egydimenziós képet alkotnak a migránsokról. De pozitív történetek lehetnek a vegyesházasságok is, ahol a születendő gyermek többes identitású, többnyelvű családban nevelkedik és alkalomadtán értékes tagja lesz a szülei által választott új hazának. Gondoljunk például egy Ausztriában élő török és magyar kapcsolatból született gyermekre, aki hoz török és magyar identitást, nyelvet, kultúrát, konyhát és egy nyugat-európai országban nő fel, már német anyanyelvűként. De mindenképpen előremutató kezdeményezésként kell értelmezzük az EU azon törekvését, hogy az oktatás mellett készségeket fejlesszenek, adaptálja a migránsok tudását a szükséges munkákhoz. Vagy a bevont civil szervezeteket, amelyek vállalják az oktatási, fejlesztési feladatok bizonyos elemeit, érzékenyíte-

nek, bemutatnak, vitáznak, segítenek, jogi tanácsadást végeznek, részt vesznek a szociális és egészségügyi ellátás biztosításában, beszélgetéseket és fórumokat szerveznek, kiadványokat adnak ki, honlapokat, közösségi oldalakat üzemeltetnek. A 2017. júniusi civil napok keretében az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviseelője, Federica Mogherini nyíltan állást foglalt, amikor azt ecsetelte, hogy Európának gazdasági és kulturális okokból van szüksége bevándorlókra, mert vannak olyan ágazatok, amelyek egyszerűen összeomlanának, ha a bevándorlók eltűnnének.³ Ha Bogdán László, cserdi egykori polgármesterének szavait átfordítjuk: az európai társadalomnak tudomásul kell vennie, hogy él velünk 25 millió muszlim vallású ember, és „nem fognak egy reggel eltűnni a Bermuda-háromszögben”.

Hogy milyen égetően fontos ez a kérdés, azt 2020 történései világosan mutatták. A koronavírus járvány hosszú távú hatásait ma még nem tudjuk értékelni, azonban az már látszik, komoly problémát okoztak a váratlan határlezárások és beutazási korlátozások. A cirkulációs (ismétlődő) migráció útvonalait az EU-tagországok lényegében blokkolták, a szezonális migráció biztosította munkaerő nem állt rendelkezésre a mezőgazdaságban, építőiparban és az ipar, valamint szolgáltatási szektor egyéb területein. Mindez komoly kihívás elé állította a gazdákat Európa-szerte. Az Európai Bizottság már március végén készített egy iránymutatást az Unión belül ingázó munkavállalók határátlépésének biztosítására, a munkások jelentős része azonban a megfertőződéstől való félelem és adminisztratív korlátozások miatt hazautazott, és nem tért vissza a munkavégzés helyszínére. Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Németország, az Egyesült Királyság és Ausztria már áprilisban érzékelték a probléma súlyát, mivel közel egymillió munkás hiányzott a mezőgazdaságból. Az említett országok eltérő szabályozással, de engedélyt adtak a szezonális munkások belépésére, sőt, toborzó kampányokat indítottak, részben Közép-Kelet-Európában és Marokkóban, részben a saját állampolgáraik körében, annak érdekében, hogy végezzék el ők a betakarításokat. A francia és a spanyol kormány arra ösztökölte a munka nélkül maradt állampolgárait, hogy a munkanélküli segély mellett csatlakozzanak a gazdák felhívásához és menjenek ki a földekre dolgozni. Jellemző volt a járvány okozta válság súlyosságára, hogy Franciaországban 240 ezer ember jelentkezett a mezőgazdasági idenymunkákra és a toborzás is részben sikeres volt, ezért a termény egy részét sikerült betakarítani (Financial Times, 2020).

---

³ Forrás: Speech by High Representative/Vice-President of the European Commission Federica Mogherini at the Civil Society Days 2017. 2017.06.26. Utolsó hozzáférés: 2020.09.12.

Ki kell emelni még egy szempontot, amelyre a kutatók nem fektetnek megfelelő hangsúlyt, ez pedig a *társadalmi percepció és szubjektív biztonságérzet*. A lassan érlelődő gondolat, a tudatalatti üzenet, a félelem és szorongás, amely bebújik az ember bőre alá és lassacskán átveszi a döntései feletti irányítást. Hatalmas hiba lenne figyelmen kívül hagyni az emberek véleményét és a tudományos világra oly jellemző módon erőből, az elefántcsonttoronyból kommunikálni. A politika lassan ráébred, hogy a túlzott politikai korrektség mára ellenkező irányú folyamatokat indított el, melyek a párbeszéd és kibeszélés helyett az elfedés és elhallgatás eszközéül szolgálnak. A kontinens egyre inkább megtapasztalja, milyen feszültségforrást jelenhetnek a nyelvi problémák, az egyre súlyosabb etnikai, vallási és kulturális feszültségek, a közbiztonság romlása és a terrorizmus. A növekvő migrációs nyomás következtében a kormányzati politikák, a meglévő hatalmi struktúrák, és a társadalmi-politikai határok megőrzésére irányuló diskurzusok meghatározóvá váltak az EU országokban, először nyugaton, majd a kétezres évek közepétől a keleti térségekben is (Kacziba, 2020: 97). A viták a migrációs válság és terroristahullám hatására kieleződtek és fokozatosan háttérbe szorították azokat a véleményeket, melyek szerint a kihívás eltúlzott, túldimenzionált, arról párbeszédet folytatni felesleges (Glied, 2015).

A multikulturalizmus utáni Európa

2010 után Angela Merkel német kancellár, David Cameron brit miniszterelnök és Nicolas Sarkozy francia elnök is megszólalt a multikulturalizmus kapcsán. Egyöntetű véleményük az volt, hogy az ideológia megbukott. Amíg vezető európai politikusok a multikulturalizmus válságáról beszélnek, az európai társadalmaknak választ kell találniuk a kontinensen élő, harmadik országból származó bevándorlók integrációjának bonyolult kérdésére. Bizonyos, hogy kizárólag a politika nem képes megoldani az EU-ban élő bevándorlókkal – köztük a több mint 25 millió iszlám vallásúval – kapcsolatos szociális, gazdasági, kulturális és biztonsági kihívásokat. Miközben ismert politikusok hangzatos nyilatkozatokkal hívják fel magukra a figyelmet és a restriktív, markánsan szigorodó bevándorlás-politikát hirdetik, az állampolgárok ebből vajmi keveset érzekelnek, nem véletlen tehát, hogy folyamatosan növekszik az idegenellenesség és ezzel párhuzamosan a szélsőséges, bevándorló- és iszlámellenes pártok népszerűsége. Ezen politikai erők a xenofóbián túl tudatosan egzisztenciális fenyegetésként határozzák meg a bevándorló közösségeket. Kommunikációjuk szembeállítja a „jómódú dolgozó (vagy akár nyugdíjas) európaiat” és a „munkanélküli, a szociális ellátórendszeren élősködő idegent”, amire a gazdasági problémák és üres politikai szövegek fog-

ságában vergődő országok lakosai igen fogékonyak. Nem véletlen, hogy egyre több országban kerülnek be a törvényhozásba és kormányzati pozícióba is azon pártok, melyek a bűnbakkeresésben és az indulatok tudatos szításában látják a problémák megoldását, vagy csak egyszerűen kimondják azt, amit évtizedekig nem volt illendő. Miközben a kooperatív megoldások helyett egyre inkább a konfliktusosság felé mozdul el az európai közvélemény, a második és harmadik generációs letelepedett migránsok és családjaik már a nyugat-európai társadalmak „megszokott részévé” váltak. Azonban nem szerves részévé (Csiki – Justh, 2010).

A multikulturalizmust az etnikai, vallási, kulturális különbségek kölcsönös tisztelete jellemzi, a hagyományok, nyelvek keveredése, egymás melletti békés együttélése. Amelyben a politika biztosítja a jogokat a saját identitás megtartásához, ahol nincs kulturális hierarchia és a sokszínűség gazdagítja a társadalmat (Berkes, 2010). De ha mindez ennyire egyszerű és pozitív megközelítésű, miért nem működött?

Az erősödő migráció, az egyre nagyobb bevándorló tömbök, az elszigetelődő városnegyedek, a terrorfenyegetettség érzete miatt a kétezres évektől kezdődően felerősödött és egyre kiélezettebbé vált az együttélés mikéntjéről és a kulturális-civilizációs különbségekről szóló diskurzus. A téma állandó és szerteágazó vitára ad lehetőséget, melyet a politika erőteljesen befolyásol. Gondoljunk csak a Franciaországban és Dániában folyamatosan felszínen lévő fejkendő (fátyol) vitára, Nicolas Sarkozy populista, migrációellenes megnyilvánulásaira, a radikális, uszító hangnemű iszlám hitszónokok kiutasításának, bebörtönzésének kérdésére, az európai demokratikus jogrend mellett/felett álló iszlám jog, a *sária* bevezetésének követelésére, a mecsetépítések leállítását sürgető hangokra, vagy a Mohamed-karikatúrák kapcsán 2005-2006-ban, majd 2019-ben és 2020-ban kirobbanó demonstrációkra. Csak néhányat említve azokból a példákból, melyek tartósan azon fontos kérdés mögött húzódnak, hogy képes-e egy demokratikus értékközösség a maga eszközeivel harcolni a szélsőséges vallási meggyőződéssel szemben úgy, hogy közben ne sértse meg a saját alapértékeit, és tiszteletben tartsa mások jogait. Úgy tűnik, a viták inkább kiélezik mint tompítják az ellentéteket, a toleranciába, a szabadságba vagy az oktatásba vetett európai hitet vallók pedig mintha nem vennének tudomást a probléma súlyáról, vagy ha igen, megoldási stratégiák hiányában tétlenül szemlélik a folyamatokat. Németországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban ugrásszerűen növekszik a bevándorlást akár teljes mértékben korlátozni kívánók aránya, de a toleranciájáról híres holland, dán, norvég és svéd társadalomban is egyre hangsúlyosabban jelenik meg a

kétkedők, szkeptikusok véleménye. A liberális demokrácia válságát mutatja az, hogy az évtizedekig a szőnyeg alá söpört radikálisabb véleményeket mára nyíltan hangoztatják a populista és centrista politikai erők. Ami húsz éve még a szélső-jobboldal „elfogadhatatlan és megalapozatlan” retorikájának számított, azt manapság már a jobboldali és a centrum felé közeledő, az Európai Unió migrációs politikáját bíráló, releváns pártok képviselői nyíltan hangoztatják. Hogy ez mennyiben találkozik a globalizáció- és EU-ellenes, vagy a nemzeti szuverenitást és függetlenséget, illetve zsidó-keresztény hagyományokat védő, akár a bevándorlás és integráció kapcsán radikális megoldást sürgető politikai erők véleményével, az a jövő kérdése. Mindazonáltal jelenleg még nem kijelenthető, hogy a jobbrtolódás a hagyományos jobboldali értékek átvételét is jelenti, és nem csupán olyan témáról van szó, melynek kezelésében a jobboldal és szélsőjobboldal vállal sallangmentesebb és politikailag kevésbé korrekt szerepet.

A multikulturalizmus nem szívesen veszi figyelembe a kulturális és gazdasági egyenlőtlenségekből fakadó különbségeket. A nyelvtudás hiánya miatt a munkaerő-piaci lehetőségek gyengülését, az elzárkózás miatt a szociális kapcsolatok kialakításának hiányát, az egzisztenciális és társadalmi marginalizáció miatt a gyerekek iskolai gondjait stb. De mindezt nem szükséges egy megváltoztathatatlan, állandósult adottságnak tekinteni, hiszen, ahogy az integrációs utak, úgy a kulturális identitás és a hozzáállás is változhat. Európában a diszkrimináció ösz-szes fajtája tiltott, ezért a rasszizmus, mint bűncselekményben megjelenő forma sokkal kevésbé jellemző, mint a kulturális felsőbbrendűség és önfelértékelés kimutatása, éreztetése (Vala, 2013). A 21. század együttélésekből fakadó bajait a mér-sékelt, illetve szélsőséges liberális megközelítések részben az európai (Nyugati) *hübriszre* vezetik vissza. Arra a gögre, felsőbbrendű büszkeségre, amely a vallás törvényei helyett önmaga fekteti le a szekuláris szabályokat és akarja ráerőszakolni azokat másokra. Ebben az értelmezésben semmi más nem történik, mint hogy az évszázados hódítás, a gyarmatosítás, a katonai, diplomáciai beavatkozások, a harmadik világ kifosztása most visszaüt ránk.

A The Guardian 2012-ben közölt cikket arról a felmérésről, amely a bevándor-lással és a muszlimokkal való együttéléssel kapcsolatos attitűdöt vizsgálta a brit lakosság körében (Townsend, 2015). A megkérdezettek 41%-a válaszolta azt, hogy szavazna egy olyan pártra, amely megtiltaná a bevándorlást az Egyesült Királyságba, 37%-uk szerint pedig célszerű lenne a muszlimok társadalmi jelen-létének csökkentése a szigetországban. A kutatás rámutatott, hogy a 24 év feletti britek többsége nyitott az olyan integrációs stratégiákra, melyek a migrációt és multikulturalizmust háttérbe szorítanák. Mindezek a kérdések a BREXIT kap-

csán is elő-előkerültek, a népszavazás, majd a kilépés pedig csattanós választ adott a dilemmára. Az európai közösségből kilépést szorgalmazó kampány egyik állítása az volt, hogy a brit középosztály és munkás rétegek életszínvonal csökkenése, a foglalkoztatási problémák, a közszolgáltatások minőségének romlása, a lakhatási problémák javarészt a bevándorlásnak köszönhetőek. *„Ha a globalizáció a tömeges bevándorlást jelenti, mi nem kérünk belőle. Mi britek akarunk maradni a szigetünkön.”* – hangzott az egyik szlogen (Mikelatou – Arvanitis, 2019). A kampány és a 2016-os népszavazás alatt és után négyszeresére nőtt a muszlimokat ért támadások száma a szigetországban és a feszültséget az sem enyhítette, hogy David Cameron rajzásnak minősítette a migránsok beáramlását (BBC, 2015).

A többségi társadalom tagjai közül egyre többen gondolják azt, hogy az együttélés anomáliáiért az elmúlt évtizedek multikulturális politikája a felelős. Az iszlám bevándorlókkal szembeni túlzott tolerancia, és különösen az emberi jogokkal lényegileg ellentétes kulturális és vallási hagyományok társadalmi elismerése vezetett az európai muszlim közösségek radikalizálódásához (Pogonyi, 2011). Pontosán azért, mert tabukat épített egy eredetileg is kényes téma köré. Azt hisszük, hogy amiről nem beszélünk, az nem is létezik, de ha említeni kell, akkor mindenképpen kerüljük a negatív konnotációt, mert az egyéb problémák kialakulásához vezethet. Európa „határvidékké” vált, az átmeneti háborúk színhelyévé, amelyet sokkal inkább jellemez a „kultúrák közöttisége”, mint a multikulturalizmus (Thorpe idézi Czyzewskit, 2018: 16). Mindez visszaköszön abban a polémiában, amely folyamatosan jelen van a migrációról és beilleszkedésről folyó vitákban. Az Allah nevében elkövetett terrorcselekmények kapcsán elhangzik az is, hogy *„az iszlám kétségtelenül a békeség és a könyörületesség vallása, ezt csak az vonja kétségbe, aki tudatlan vagy gyűlölködő, aki nem hallgat az érvekre, és nem akarja elfogadni a bizonyítékot”* (Mohamed.hu, 2012). Az egyik legfontosabb európai iszlám civil szervezet, az Európai Iszlám Szervezetek Szövetsége (The Federation of Islamic Organisations in Europe – FIOE) egy nappal a 137 áldozatot követelő, 2015. november 13-án történt párizsi merényletek után adta ki nyilatkozatát, amelyben mélységesen elítéli a terrorista támadásokat. *„A vak terrorizmus megmutatta az ocsmány arcát, a random gyilkolás, túszejtés, ártatlan emberek veszélyeztetése félelmet és rettegést okoz a társadalomnak. A legfontosabb, hogy most összefogást, kölcsönös szolidaritást és nemzeti egységet mutassunk [...]”* (FIOE, 2015).

A párizsi támadásokkal szinte egyidőben aktivizálódott az internet, élénk vita kezdődött a különböző közösségi oldalakon. A merényletek utáni 50 órában 8,36 millió tweet üzenet született a tragikus történésekkel kapcsolatban. Ezek közül majdnem egymillió említette az iszlám vallást. Tanulságosak a hashtag

üzenetek, melyek a muszlimok mellett, illetve ellen foglaltak állást. A legtöbbet használt hashtag a #MuslimsAreNotTerrorist (34925) különböző változatban, a legtöbbet kiírt negatív pedig az #IslamIsTheProblem (3154) volt. A legtöbb muszlimellenes bejegyzést olasz és holland IP-címekekről küldték, de Franciaországból, Ausztráliából, Indiából és Svájcban és Németországból is rengeteg elítélő üzenet érkezett (Magdy et al., 2015).

Európai értelemben az identitás a születési hely, a haza, az európaiság, a rassz fogalmi körök mentén került megfogalmazásra, azonban az arab-muszlim vallási közösségekben (umma) ez kapcsolódik még törzsekhez, családokhoz, klánokhoz, amely kutatási (és politikai) értelemben sokban árnyalja az ún. muszlim közösség(ek) kifejezést és szóhasználatot (Hermann, Tóth Péter előszava, 2015). Hasonlóan a demokrácia, a demokratikus értékek, a jogállam, a szuverenitás, a szabadság, vagy a biztonság politikai, részben azonban absztrakt meghatározásaihoz, ugyanis az arab-muszlim politikai szótárban mindezek ismeretlen, vagy a Nyugattól merőben eltérően értelmezett fogalmak. Azt is fontos hangsúlyozni továbbá, hogy az európai muszlim közösségek rendkívül heterogének, különböző etnikumú, nyelvű, bőrszínű, kultúrájú, eltérő társadalmi helyzetű és az integrációról nagyon másként gondolkodó entitások. Az egyetlen közös összetartó erő közöttük a vallás, azonban nincs egységes egyházuk és a vallási szervezeteik is különböző elvek és célok mentén szerveződnek.

A „multikultural” együtt egy másik jelenség is válságba került, még hozzá az ún. *Wilkommenskultur* (Welcome culture) koncepció. A kifejezésnek nincs pontos meghatározása, inkább csak egy körülírható jelenség. Az NSZK a második világháborút követően igyekezett fokozatosan szembenézni a múltjával és a náci által elkövetett borzalmakat, a népiirtást, a háborús gyűlöletkeltést egy békés, befogadó, toleráns állam és társadalom képével feledtetni. Ennek lett a zászlóshajója a *Wilkommenskultur*, amely üdvözli a külföldi munkavállalókat Németországban, mindent megtesz a jólétük megteremtéséért, elősegíti a beilleszkedést és megteremti a békés együttélés feltételeit. Az eredeti elképzelés szerint a vendégmunkások néhány évig tartózkodnak majd az NSZK területén, majd miután elérték egy egzisztenciális szintet, hazamennek. A vendégmunkások jelentős része azonban maradt, majd egyre többen jöttek, folyamatosan érkeztek a családtagok és a bevándorlók gyerekei már Hamburgban, Münchenben és Kölnben látták meg a napvilágot, ott kezdtek iskolába járni, az életüket a német mindennapok határozták meg. A migrációs és integrációs diskurzus kezdetben a párbeszédre helyezte a hangsúlyt, inkább a kibeszélés felé terelve a felmerülő feszültségek megoldását. A másik jellemző annak a kimutatása volt, hogy a befo-

gadó társadalom nyitott és szolidáris, a harmadik pedig, hogy mintát mutat az újonnan érkezettek számára (Wodak et al., 2008). A kilencvenes években ebbe a diskurzusba már olyan elemek is bekerültek, melyek az asszimiláció kényszerét, az identitás elvesztését és a befogadó társadalmak nemzeti karaktereinek megváltozását érintette.

Jürgen Habermas a neves német társadalomtudós 2010-ben írta le az együttéléstről szóló gondolatait a New York Times hasábjain. A Leadership and Leitkultur című cikkében arról értekezik, hogy nem tisztázott, mi az a domináns kultúra, amelyhez a bevándorlóknak alkalmazkodnia kellene, ugyanis – ahogy Pautz (2005) is írja –, a nemzet kifejezés a németek számára elveszítette az identitásképző funkcióját a második világháború után (Habermas, 2010). Ez az a szégyenérzet és folyamatos kompenzációs kényszer, amely miatt a németek elveszítették az önbecsülésüket és a bűn érzete miatt kínosan ügyelnek a politikailag korrekt viselkedésre (Murray, 2017: 7). A nemzeti identitást felváltotta egy kozmopolita, a gazdasági növekedésen és jóléti társadalom kiépítésén alapuló köztes azonosságtudat (Kipke, 2008: 32). Habermas szerint a törökök integrációja többé-kevésbé sikeresnek tekinthető, csupán egy másfajta politikai fókuszon keresztül kellene megközelíteni a kérdést és azokat toleránsabban, nagyobb együttműködési hajlandósággal kezelni.

A Wilkommenskultur fogalma a 2014-2015-ös migrációs válság időszakában vált ismertté. Ennek előzményeként 2005-ben egy törvénymódosítás nyomán az addig külön kezelt migrációs és integrációs politikát együtt kezdték el kezelni, felismerve, hogy a vonatkozó szakpolitikák fedik egymást és komoly hatással vannak egymásra. Az is egyre többször felmerült, hogy a migrációs és a szükséges munkaerő biztosítását célzó politikákat össze kell hangolni. 2010-ben Anette Schavan oktatásügyért és kutatásért felelős miniszter azt mondta, hogy Németországnak befogadó kultúrát kell építenie, amely az empátián alapszik. A kijelentés kritikusai szerint fontos, hogy különbséget tegyünk egy általános vendégszeretet és a „mindenkit befogadunk” között (Mushaben, 2017). Azt a hasonlatot említették, mely szerint igaz, hogy a szobában, ahol 81-en vannak, befér egy 82. személy, de nem mindegy ki az érkező. Klaus J. Bade migrációs szakértő úgy érvelt, hogy a befogadás elsősorban a magasan képzett, integrációra hajlandó érkezőkre vonatkozik. Mások további véleményeket fogalmaztak meg, kiemelve, hogy különbséget kell tenni az újonnan és legálisan érkezők között. Az új fogalom az „elismerés kultúrája” lett, azaz a befogadás továbbra is elsőbbséget élvez, de ne várja el senki sem, hogy automatikusan a német társadalom egyenrangú polgára legyen.

A 2015 során Németországba érkező 1,2 millió menekült/migráns hatására az egész Welcome koncepció megkérdőjeleződött. Kezdetben mintha semmi sem történt volna, a németek és osztrákok lelkesen üdvözölték a szír, iraki, afgán, iráni, eritreai stb. menekültet, a focimeccseken a drukkerok molinókat feszítettek ki Refugees Welcome felirattal. Az első fordulópontot az jelentette, amikor Angela Merkel 2015. augusztus 24-én bejelentette, hogy minden, Szíriából érkező menekült menedékkérelmét el fogják bírálni. Ezt a Magyarországon és a balkáni útvonalon tartózkodó migránsok úgy értékelték, hogy zöld jelzést kaptak és megindultak Ausztria–Németország irányába. Egy pillanat alatt „mindenki” szír lett, rengetegen eldobták, széttépték az útleveleket és személyazonosságuk megállapítására alkalmas dokumentumaikat. „*Wir schaffen das*”, azaz „Meg tudjuk csinálni” – mondta a kancellár, azonban a bevándorlási szervek és a német rendőrség hezitált, hasonlóan a civil szervezetek egy részéhez, a menekültek száma felülmúlt ugyanis minden addigi kihívást. A gazdasági szereplők felől érkező hangok tompították az elégedetlenkedők szavait. A Daimler Benz elnöke, Dieter Zetsche lenyilatkozta, hogy a menekültek az új német gazdasági csoda részesei lehetnek (Trauner – Turton, 2017). Az újságokban kínosan ügyeltek arra, hogy az érkezőkre a menekült szót használják és támogassák Merkel nyitott ajtók politikáját. Hasonló jelenetek zajlottak Dániában, Nagy-Britanniában és Ausztriában is, a menedékkérelmeket pedig gyorsított ügymenetben bírálták el és 50% feletti arányban fogadták el 2015 első negyedében.

Szeptember-októberben azonban már komoly kritika fogalmazódott meg a német migrációs politikával kapcsolatban, nem csupán a közép-európai országok, de Ausztria és a német ellenzék részéről, sőt, Merkelt már a saját pártján, a CDU-n (Kereszténydemokrata Unió) belül is bírálni kezdték. Időközben több mint kétszáz támadás érte az ideiglenes menekültszállásokat, Kölnben 2015. december 31-én, szilveszter éjszaka történt tömeges zaklatások és szexuális erőszak hatására pedig a sajtó is felkeményítette a retorikáját. A menekültek mint áldozatok konnotációt felváltotta a migránsok/menekültek mint elkövetők formula, ugyanakkor megjelent az áldozathibáztatás és a bűnbakkeresés jelensége is. Teljes páfördulás ugyan nem történt, de a francia, német, belga és brit terrortámadások hatására egyre hangosabbá váltak a szélsőjobboldali, radikális hangok. A közvélemény álláspontja is mérlegelővé vált, főként azután, hogy a német szövetségi kormány három milliárd eurós segélycsomagot fogadott el a migránsok ellátására. A welcome a politikai kommunikációban is átalakult, a migrációellenes erők a „csináld jobban/máshogy” kijelentéssel helyettesítették, az Osztrák Szabadságpárt a *befogadás* helyett a *visszatérés* kultúráját tűzte a zászlajára, az AfD

(Alternative für Deutschland – Alternatíva Németországért) pedig azt mondta, a bevándorlók helyett a német gyermekek számát kellene növelni. A német belügyminiszter szintén keményebb hangot ütött meg az érkezőkkel szemben, amikor arról kérdezték, mi a véleménye a menekülttáborokban tapasztalt feszültségekről. Thomas de Mazière szerint a menekültek magatartásával is gond van, amikor tüntetnek a szállások és az étel minősége miatt. Az ilyen megnyilvánulások következtében elveszíthetik a németek rokonszenvét és aláássák a társadalmi párbeszéd lehetőségét. 2016. december 19-én egy tunéziai menedékkérő, Anis Amri egy elrabolt lengyel rendszámú kamionnal belehajtott a karácsonyi vásáron nézelődő tömegbe. 12-en meghaltak, rengeteg volt a sérült. Amrit végül két olasz rendőr lőtte le Milánó egyik elővárosában. Az eset után a kocka el volt vetve...

A befogadó attitűd és „békés egymás mellett élés”-elmélet válsága alapvetően arra a tényezőre vezethető vissza, hogy az 1990-es években látványosan emelkedett a nyugat-európai bevándorlók és bevándorló háttérrel rendelkező állampolgárok száma, akiknek jelentős része iszlám vallású volt. Az ezen bevándorló közösségekben élő elszigetelt kultúrák, munkanélküli, talajt vesztett fiatalok körében egyre szélesebb körben terjedt az európai-keresztény kultúra és a dekadens nyugati életstílus, a fogyasztói társadalom elutasíthatósága. Ezzel párhuzamosan az olyan radikális eszmék terjedtek, melyek komoly biztonsági kockázatokat rejtenek magukban. Ellentmondást tükrözhet az a jelenség, hogy mindezzel párhuzamosan a fiatalok értelemszerűen beleszülettek a digitális korszakba, ügyesen, gyorsan használják az internetet és különböző kommunikációs platformokat. Az új nemzedék re-izlamizációjával párhuzamosan az 1980-as években egy teljesen új jelenség ütötte fel fejét Európában, az úgynevezett proteszt-izlám, amely a politikai és vallási tiltakozás kifejezése, elkülönülés, disszimiláció. Bizonyos értelmezésben a dzsihadizmus a globális kapitalizmus kritikája a globalizáció veszteségeinek a körében, a modernista fejlődés kudarca, elutasítása, ami vallási köntösben ölt testet (Mika, 2016).

Szinte teljes a konszenzus azzal kapcsolatban, hogy a multikulturalizmus paradigmája kudarcos történet, más integrációs-politikai szervező elv azonban nem került kidolgozásra és elfogadásra. Ez pedig tovább mélyíti azt a társadalmi válságot, amely gazdasági recesszió esetén komoly társadalmi és politikai konfliktusokban ölthet testet. A multikulturalizmus-kritikák egyik központi állítása, hogy a sokszínűség nem vezet automatikusan a társadalmi innováció és tőke magasabb fokához, sőt, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban elvégzett kutatások olyan eredményre vezettek, melyek egyértelműen kimutatják: a multi-

kulturális politika csökkenti a társadalmi szolidaritást és nem kedvez a jóléti államnak sem, mondván a politikai/gazdasági döntéshozó tudatosan/vagy nem szándékosan előnyben részesíti a saját etnikumából/nemzetéből származót (Glied, 2015). A multikulturalizmus tehát elismeri a sokszínűség kulturális értékeit, ugyanakkor annak társadalmi hozadékát a bírálók már megkérdőjelezik. Egyrészt mert a saját etnikumhoz való természetes vonzódás bebetonozza a bevándorlók és azok leszármazottainak szegregációját, továbbá elősegíti a kisebbségek elzárkózását, ahogyan ez történt az Egyesült Királyságban a kerületi megbízottak rendszerével (Putnam, 2007). Hogy a képlet még zavarosabb legyen, az Európában végzett kutatások cáfolták a muszlimok tudatos elkülönülésével kapcsolatos közkeletű nézeteket. A németországi muszlimok 87%-a is elismerte, hogy az integráció elengedhetetlen feltétele a német nyelv elsajátítása, ugyanakkor egyharmaduk azt is belátta, hogy elszigetelten él (Pogonyi, 2011). Egy bizonyos azonban: a felelős politikai erők nem odázhathják tovább az egyre sokszínűbb, eltérő kulturális és vallási alapokra épülő európai társadalmakat feszítő konfliktusok megoldására hivatott paradigmák kidolgozását. Ellenkező esetben a 21. században végletesen szegregált, párhuzamos társadalmak élnek majd tovább, melyek az együttműködés helyett az elkülönülést választják, ez pedig beláthatatlan következményekhez vezethet.

A befogadó országok kultúrájuk fenyegetéseként élnek meg olyan hangos vitákat kiváltó folyamatokat, mint az Európában zajló mecsetépítések, vagy a ruházaton megjelenő vallási jelképek viselésével kapcsolatos kérdések. A mecsetek építése egyértelműen szimbolikus területfoglalásnak tekinthető, hiszen azt jelzi, az adott területen létezik aktív vallási közösség. Ahol mecset, vagy vallási centrum van, hamar felmerül az igény az irányított közösségszervezésre is (Pap, 2013). A fogadó országok lakói közül sokan attól tartanak, hogy a mecsetek a radikális iszlamisták találkozóhelyeiként szolgálnak.

A fejkendő-vita

A másik nagy visszhangot keltő vita az iszlám vallású nők által viselt fejkendők körül alakult ki. Gyakori érv, hogy a muszlim nők által hordott fejkendő változatok a nyugati világ értékeivel mennek szembe és a nők elnyomásának szimbólumai. Ellenvéleményként azonnal felteszik a kérdést, hogy akkor mi a helyzet a hindukkal, a zsidókkal, vagy az apácákkal. Az is elhangzik, hogy a nők a fejkendőt szabad akaratukból hordják, mert így fejezik ki nőiességüket, és Isten iránt érzett szeretetüket (The Conversation, 2019). Ez a kettősség, az iszlám vallás

összemosása a terroristákkal, a kimondott, vagy kimondatlan félelem és a politika lavírozása a társadalmi elvárások és realitás keskeny mezsgyéjén már a süketek párbeszédét eredményezte. A muszlim nők által viselt hidzsáb, nikáb és burka Európa-szerte, a muszlim közösségek identitásának és társadalmi kívülállásának jelképévé vált, ezek viselését az európai kultúrához való lojalitás hiányaként értékelték, miközben a muszlimok azzal érveltek, hogy az európai szabadságjogoknak rájuk nézve is érvényesülnie kell (Koltay, 2015).

A multikulturalizmus kritikusai azt állítják, hogy az egyén felelős a tetteiért, tisztában van cselekedeti következményeivel etnikai, vallási, kulturális különbségektől függetlenül. Mindez igaz a kényszer nélkül hozott döntések esetében, itt az államnak nem kell különbséget tennie egyén és egyén között. A jog sem teszi ezt meg, azonban mérlegelheti és méltányolhatja az olyan személyiségi vonásokat, melyek kényszerítően hathatnak az egyénre. Novoszádek Nóra (2010: 241) azt írja, hogy *„ha az egyén kitart amellett, hogy a vallási előírásoknak, lelkiismereti meggyőződésének és kulturális kötődésének megfelelően cselekszik, akkor előbb-utóbb olyan szituációba kerül, amelyben az asszimilációra törekvő állam korlátozni kívánja valamely alapjogát”*. Ha tehát a jogból vezetjük le a korlátozhatóság körét, könnyen ellentmondásba keveredhetünk, mert mindig lesznek olyan tényezők, amelyek mérlegelésre készítik a döntéshozót, jogalkotót és jogalkalmazót. Erre mondják a bírálók, hogy a „jogászkodás” teremti meg a lehetőségét annak, hogy a demokráciákat a szabadság és demokrácia adta lehetőségekkel számolják fel. Ez a polémia köszön vissza az ún. fejkendő-vitában is.

A társadalom többségének ruhaviseletétől eltérő szokások régóta részei az idegengyűlöletről szóló elemzéseknek. Az eltérő ruházat mindenki számára látható, felismerhető, megkülönbözteti a viselőjét, aki így könnyebben a kritikák célkeresztjébe kerülhet. Így történt ez a muszlim nők által hordott fejkendő / fátyol viselése kapcsán is. Maga az erről szóló hosszas vita a vallási tényezőktől egészen a biztonsági előírások betartásáig, számos elemet érintett. A Nyugati világból ered az a felfogás, miszerint a fejkendő a nők elnyomásának szimbóluma. A vallásos muszlim nők számára éppenséggel ez az identitásuk és női szerepvállalásuk, erkölcsi tartásuk kifejezőmódja. Különbséget kell tenni a haját és a nyakat eltakaró, de az arcot szabadon hagyó hidzsáb és csak a szem környékét szabadon hagyó nikáb, valamint a teljes testet eltakaró és az arcot, szemet is lefedő ruházat (burka) között. Az öltözetípus nyilvánosság előtti viseletére vonatkozóan az egyes EU-s tagállamok általánosan tiltó jogszabályokat fogadtak el, azaz az arcot teljesen vagy nagyrészt eltakaró valamennyi öltözet viselésének tilalmáról szólnak. Ez alapján tiltották be a nikábot és a burkát

Franciaországban, Belgiumban, Ausztriában, Dániában, Lettországon és Bulgáriában (Open Society Foundation, 2018). A legtöbb országban az arc teljes eltakarása tiltott a középületekben, zárt helyeken, ezért más megfontolásból, de a tiltás szintén él, még Törökországban, Koszovóban és Bosznia-Hercegovinában is. Érdekes volt az Európai Bíróság azon véleménye, mely szerint azok a nők, akik önszántukból hordanak burkát, vagy nikábot, hátrányos megkülönböztetésben részesülhetnek a munkaerő-piacon, ezért a tiltás valójában őket védi.⁴ Ezzel kapcsolatban elemzők arra figyelmeztettek, hogy a betiltott öltözetet hordó nő feltételezhetően nem a ruhatárát fogja lecserélni, hanem a kinti sétát a lakáson belülre. A férfiak ugyanis lehet, hogy nem engedik ki őket innentől kezdve az utcára.

Amíg a burka és nikáb tekintetében elfogadhatók a tiltást fenntartó racionális magyarázatok, addig a hidzsáb esetében ez már komoly vitákat generált. A fejkendő viselésével kapcsolatban nincs egységesen elfogadott szabály. Vannak akik vallási előírásnak, mások a hagyománynak tulajdonítják a viselését, de olyanok is, akik a család nyomására hordják, megint mások az identitás, a kultúra részének és a női emancipáció sikerének tartják. Mivel a hidzsáb viselete nagyon gyorsan terjedt Franciaországban, a nemzetgyűlés 2004-ben törvényben tiltotta be a vallási jelképek használatát az alap- és középfokú állami oktatási intézményekben és hivatalokban.⁵ A tiltás vonatkozott a kereszt és a kipa viselésére is. Ebben az esetben már konfliktusba került egymással a vallásszabadság, az oktatás semlegessége, az állam és egyház viszonya – amely Európában szekularizált keretek között működik –, Franciaországban a sokat emlegett laicitás, amely az egyháztól és vallástól markánsan független politikai és társadalmi rendszer, néhány helyen pedig az alkotmány biztosította jogok (Szajbély, 2004). A tiltást ellenzők azzal érvelnek, hogy élhetnek a vallásszabadság biztosította jogaikkal, hiszen a demokratikus keretek erre lehetőséget adnak, így a tiltások sértik a személyi szabadságjogaikat.

Az ellenérv az volt, hogy a vallási jelképek egyben vallási szimbólumok is, amik sértik a semleges világnézet és közoktatás szellemét, továbbá mint szimbólumok, egyben promotálják az azokat viselő hitét, így befolyásolva a többi diákok. Természetesen nem mondták ki, de mindenki pontosan tudta, hogy a tiltások

---

⁴ Forrás: Határozatok tára (2016): Eleanor Sharpston főtanácsnok indítványa. C-188/15. sz. ügy. 2016.07.12. Utolsó hozzáférés: 2020.09.11.

⁵ A döntés meghozatalában minden bizonnyal szerepet játszott 9/11 és a globális dzsihad terjedése.

elsősorban az iszlám jelképekre vonatkoznak. Amikor ennek folyamányaként érvényesült a spill-over, azaz túlcserélés jelensége oly módon, hogy az általános „vallástalanítás” jegyében felszólították az illetékes hivatalokat, hogy szedjék le a keresztek és a Dávid-csillagot különböző kulturális örökségvédelem alá eső épületek, temetők stb. homlokzatáról, mutatta, hogy a demokrácia biztosította jogok kétélű fegyverként is működtethetők. Az pedig valóban faramuci helyzet, amikor egy hitbeli meggyőződésen alapuló vallási jelkép viselése miatt valaki a szekularizált állam független bíróságához fordul jogorvoslatért (Koltay, 2015). A kétezres évek elején minden nyugat-európai országban diskurzus indult a fejkendő viseléséről és a brit felmérések kivételével minden közvélemény-kutatás azt mutatta, hogy az emberek támogatják a szigorúbb szabályozások bevezetését. Jelenleg Nagy-Britannián, Írországon, Portugálián és Svédországon kívül minden nyugat-európai államban teljes, vagy lokális (iskolai) szabályozás van életben az oktatók és diákok ruhaviselete, a fejkendő, arcot eltakaró fátyol kapcsán.

Egy idealista válasz: az euro-iszlám

Európa iszlamizációjának folyamatáról már a kilencvenes évek óta széles körben vita folyik, a magyar közvélemény számára mindez azonban szinte teljesen ismeretlen volt, egészen 2015-ig. Vannak, akik azt állítják, hogy a konfliktusok jelentős részéért a muszlim kisebbség a felelős, amely a legalapvetőbb együttélési szabályokat sem tartja tiszteletben. Egész városrészeket szakít ki a nyugat-európai településekből, ahol saját szabályai szerint alakítja a lakosság életét. Ezekben a kerületekben nem, vagy csak alig érvényesül a demokratikus jogrend, a muzulmánok saját iskolákat, kórházakat tartanak fenn, a nőket a sária alapján alsóbbrendűnek kezelik, a kislányok iskoláztatását a családfő elutasítja, megakadályozza, sőt, egyes helyeken a barbár szokást, a női körülmetélést is elvégzik illegális beavatkozások keretében. Minderre Európának semmilyen válasza sincs. Kitérnek ugyan szélsőséges muszlim hitszónokokat, egyeztetnek a muszlim vallási vezetőkkel, valós megoldási lehetőségeket azonban nem képesek felmutatni. A nagy visszhangot kapott írás mögött lényegében Bat Ye'or 2005-ben megjelent Eurázia, az euro-arab tengely című könyvének alapállításai állnak. Az egyiptomi zsidó származású író lényegében azt állítja, hogy Európa önmaga foglyává vált 1973 után, amikor az első olajválságot követően nem volt képes kellőképpen diverzifikálni nyersolajforrásait, így az olajtermelő arab országokkal való egymásra utaltság megmaradt. Ez ahhoz vezetett, hogy a nyolcvanas évektől kezdődően az Öböl-országok milliárdosai egyre komolyabb részt vállalnak az európai gazdaságban, a kulturális életben és a sportban, valamint egyre szoro-

sabb kapcsolatokat építenek ki a politikai élet szereplőivel. Ezzel párhuzamosan folyamatosan növekszik a muszlim jelenlét Nyugat-Európában, melynek velejárója az antiszemitizmus és az Amerika-ellenesség. Mindezek hatására – kiegészítve az eredeti európai társadalmak kedvezőtlen demográfiai folyamataival – Bet Ye’or, Bernard Lewis (2004), Walter Laqueur (2007) és mások azt állítják, hogy Európa a 21. század végére „elmuzulmánosodik” és ez egyre inkább ténynek, mintsem csak egy lehetséges jövőképnek tekinthető.

Ezekre az állításokra meg is érkezett a „másik oldal” véleménye, amely világosan tükrözi, hogy miért olyan népszerűek a radikális megoldásokat sürgető politikai erők napjainkban. A muszlim veszélyt túlzónak, a problémát felnagyítottnak vélik a kétezres évek elején azt állították, hogy az Európában élő muszlimok elsősorú többsége a tolerancia és a békés együttélés híve, arra hivatkozva, hogy az iszlám-felfogás sem egységes. Identitásukban erősödőben van az iszlám elem, de meghatározó az etnikai, törzsi hovatartozás, egyre nagyobb szerepet játszik a generációs szakadék, a globalizációhoz, a modernizációhoz, a kultúrához és magához a valláshoz való viszony is (Rostoványi, 2010: 25). Sokszor hivatkozott szerzőjük a szír származású, Németországban élő politológus professzor, Baszszam Tibi – aki szerint azt kell elérni, hogy az iszlám az európai társadalmak szerves és építő része legyen (Tibi, 2010) –, továbbá Tariq Ramadan, a Muzulmán Testvériség alapítójának, Hasszán al-Bannának az unokája. Az „európai vezérkultúra” (europäische Leitkultur) és az „euro-iszlám” fogalmait Tibi hozta be a köztudatba a kilencvenes évek elejének nyitott atmoszférájában. A téma elismert szakértője, Rostoványi Zsolt így ír a két fogalomról: *„Európai vezérkultúra alatt Tibi egy olyan konszenzuson alapuló érték- és normakatalógust ért, amely összhangban van a kulturális modern értékeivel: pluralizmus, tolerancia, szekularizmus, demokratikus civil társadalom és individuális emberi jogok”*. Egyértelműen emellett foglal állást, hogy az európai iszlámnak is ezen az „európai vezérkultúrán” kell alapulnia. Az euro-iszlám Tibi értelmezésében az európai iszlám diaszpóra európai identitása, amely felvilágosult, racionalista és az európai értékeket elfogadó (Rostoványi, 2010). Ezzel szemben a szélsőséges vallási fanatizmus, a gettósodás⁶ és izoláció, a párhuzamos társadalmak, az identitás és közös értékek nélküli multikulturalizmus egyre mélyülő válságot idéz elő. Eszerint az európai muszlimok számára a toleráns integráció és az európai modernitás adhat kiszámítható jövőt. Tibi álláspontja szerint az euro-iszlám térnyerése azért is kilátástalan, mert túl nagyok az

---

⁶ A franciák érzékeny városi negyedeknek nevezi a bandák által uralt, bűnözéstől fertőzött negyedeket.

ellentétek a már Európában született és beilleszkedett muszlimok, a helyüket nem találó, a szélsőséges imámok és szervezetek által radikalizált fiatalok és az újonnan érkező milliók között. Általánosságban a nyugat-európai nem muszlimok úgy vélik, hogy az iszlám és a modern társadalom nem összeegyeztetető egymással, a muszlimok többsége szerint viszont igen. A sikeres együttélés érdekében vagy Európának kell „iszlamizálnia”, vagy a muszlim vallásúaknak elfogadni az európai értékeket (Király, 2016: 47). Ezt a gondolatot erősíti az a tényező, hogy a nyugati társadalmak kiemelt veszélyforrást látnak a fiatal korcsoportban, mert a radikalizálódásuktól tartanak, ezért az ő identifikációjuk különleges jelentőségű (Krözser – Szentiványi, 2009).

Gondoljunk arra a helyzetre, amikor az Európában bevándorlónak számító és éppen ezért beilleszkedési nehézségekkel küzdő fiatal meglátogatja az Afrikában élő rokonait, de már nem ismeri a nyelvet (nem beszél arabul stb.) és az ottani kultúra is nagyon távoli számára. Európában ő még kívülálló migráns, a származási országában pedig már európai. A valóságban ugyanakkor már egyik sem. Rostoványi a migrációellenes Theo van Gogh holland filmrendezőt 2004-ben meggyilkoló Mohammed Bouyerit a „*köztes emberek*” közé sorolja, akik sem Európában nem találják a helyüket, sem a származási országukban. Őket „kulturális szempontból hasadt személyiségeknek” nevezi. A nyomozás feltárta, a marokkói származású elkövető kapcsolatban állt az ún. Hofstad Network elnevezésű, Hollandiában, Belgiumban és Spanyolországban aktív iszlamista terrorszervezettel és bizonyos csatornákon keresztül a Muzulmán Testvériséggel is (Buruma, 2006).

Megfigyelhető, hogy a befogadó társadalmon belül kisebbségben, részben, vagy teljesen izoláltan, „belül és kívül” is élő muszlimok számára kihívást jelent a muszlim identitás megőrzése, az elvárásokhoz való alkalmazkodás. Az ezekre adott identitás-megőrző válaszok a kulturális és társadalmi integrációt megnehezítik, sok esetben lehetetlenné teszik. Ezen összeférhetetlenség elfedésére vált népszerűvé a politikai és értelmiségi körökben az euro-iszlám gondolata. A nézet mögött kettős szándék húzódott meg. Egyrészt a kibocsátó muszlim országok kormányzatai igyekeztek megtartani a nyugati diaszpóra feletti befolyásukat kulturális, vallási, oktatási és civil szervezetek, intézmények létrehozásával, másrészt a Muzulmán Testvériség alapideológiája mentén a társadalmi igazságtalanságok orvoslásának jelszavával kívánták *re-iszlamizálni* a vallástól eltávolodó tömegeket (Speidl, 2017). Ezen törekvés mögé beállt Szaúd-Arábia is, amely a kőolajkincsből származó vagyont részben geopolitikai befolyás kiépítésére használja. Mindezek következtében létrejött egy doktrína, amely az „iszlám földje”, a „háború földje” mellett bevezetett egy új koncepciót, a „misszió földjét”, amely azt is

jelenti, meghívás (Wiedl, 2009). Mivel az Európába érkezett vendégmunkások jelentős része nem volt mélyen vallásos, és tartotta a távolságot a szalafista/szalafita és vahabita tanokat hirdető szélsőségesektől, az új, mérsékelt opció megfelelő volt számukra.

Mára léteznek iszlám politikai csoportok is, amelyek a közvetlen képviseleten keresztül töreksenek érdekeik érvényesítésére. Ilyen a két török származású politikus által 2014-ben Hollandiában alapított Denk (Gondolat), vagy Finnországban létrehozott iszlamista párt és a Dán Muszlim Párt (MKI, 2017). Az iszlám hálózatok és a politikai tömörülések arra buzdítják követőiket, hogy vegyenek részt a választásokon, hiszen a politika eszköz céljaik elérésére. Az etnikai hovatartozás sem lényeges, hiszen a magasabb érdek az iszlám vallás érdekeinek képviselete. Folyamatosan hirdetik, hogy az iszlamofóbia, a migránsellenesség és a rasszizmus, de ugyanúgy az erőszak, a fanatizmus és a tudatos elszigetelődés is károkat okoz a befogadó és bevándorló háttérrel rendelkező társadalom között.

2019. november 10-én Párizsban iszlamofóbia-ellenes tüntetést tartottak, több mint tízezer résztvevővel. A felvonuláson jelen voltak a francia baloldal és szélsőbal képviselői is. Olyan jelszavak hangzottak el, mint „*Szolidaritást a fejkendő nőkkel*”, vagy „*A vallást kritizáljátok, ne a követőit*”. A demonstráció válasza volt az október végén, Bayonne-ban történt incidensre, amikor egy 84 éves francia férfi megsebesített két – szintén idős – hívőt egy mecset bejáratánál. A Nemzeti Front megerősítette, hogy a támadó 2015-ben a párt támogatásával indult a választásokon és hozzátette, hogy a tüntetést iszlamista csoportok szervezik, Marine Le Pen pedig azt tweetelte, hogy „*Ezeket a bűncselekményeket szigorúan kell kezelni*”. Macron elnök rendkívül élesen ítélte el a támadást és azt nyilatkozta, hogy „*Franciaország soha nem fogja elfogadni a gyűlöletet*” (France24, 2019). Franciaországban 2019 folyamán újra felszínre tört a fejkendővel kapcsolatos vita, melynek a felvonulás lendületet adott. Az esemény után egy héttel, 2019. november 18-án alakult meg Párizsban az Imámok Európai Tanácsa, mint a FIOE-hez közel álló szervezet. A tanács célja, hogy egységes ideológiai útmutatást adjon a muszlim oktatási intézmények, képzési helyek számára, valamint párbeszédet folytasson az Európai Unió intézményeivel. Egyesek szerint mindez azért problémás, mert a dialógus égisze alatt innentől kezdve könnyebben teret nyerhetnek a radikális eszmék, valamint a holokausztot relativizáló, megkérdőjelező zsidó- és Izrael-ellenes propaganda.

Fontos kérdés az is, mely tényezők alakítanak ki szinte feloldhatatlan feszültséget az identitásválságba került, bevándorló háttérrel rendelkező emberekben. Vajkai Edina (2015) kiemeli, hogy a munkahelyek – és főképpen a kvalifikált munkahelyek – hiánya és a nehezebb megélhetés, valamint a befogadó társadalom előítéletessége az elsődleges tényezők ebben a folyamatban. Franciaország speciális helyzetben van, mert a bevándorlók leszármazottai mára többen vannak, mint a felmenőik. Ez pedig komoly terheket ró az oktatásra, a képzésre és az integrációs folyamatban érintett intézményekre. Még akkor is, ha folyamatosan csökken a szegénységi küszöb alatt élők száma, amely még így is magas, az első generációs bevándorlók között 37%, a leszármazottaik között pedig 20%. A vita tehát folyik tovább, az érvek és ellenérvek mögött pragmatikus célok és kényszerű lépések húzódnak és a politika sok esetben felülírja a társadalmi elvárásokat.

Zárszó

A migrációnak sok arca van: lehet szabályos, vagy irreguláris, kontrollált és legális, mérsékelt és túlterhelt, illegális és tömeges, tervezett és kényszer miatt történő, gazdasági, vagy humanitárius jellegű, ideiglenes és tartós, szezonális és cirkulációs. Számos ok, motiváció és cél, amelyek megannyi életutat és kariert jelentenek. Ha valóban megoldást szeretnénk találni az égető problémákra, a jelenséget nem lehet csak feketén, vagy fehéren kezelni, a problémákat szőnyeg alá söpörni pedig pláne nem.

Miközben a 2010 utáni évtizedben az Európai Unió válságból válságba sodródik, destruktív viták gátolják a közös politikák fejlődését és a közös célok kialakítását, az Unió rohamosan veszíti el versenyképességét és geopolitikai jelentőségét. Világosan látszik, hogy a nagy, katonailag is erősebb tagállamok a közös érdekek helyett/mellett partikuláris stratégiai célokat követnek, miközben az egész együttműködés jövője megkérdőjeleződik. A kulturális sokszínűség ellenére létrejött, vagy inkább továbbélt egy nyugati liberális értékrenden alapuló közös európai identitásforma, azonban az olyan politikákban, mint a migrációs politika, vagy a közös hadsereg és külső határvédelem, továbbra is a nemzetállami szint a mérvadó. Még akkor is, ha a tagállamok bizonyos döntéseket, adminisztratív, vagy éppen igazgatási kérdéseket közösségi szinten hoznak meg és hajtanak végre. Nem meglepő, ha egy ilyen zavaros helyzetben a migrációs kihívásokra sem tud hatékony válaszokat találni az európai politikai elit. A megoldást nem csupán Európán belül, hanem a küldő térségekben kell keresni, az európai országoknak

a mainál sokkal hatékonyabban kell fellépniük a béketeremtés, újjáépítés terén és átgondolni, megváltoztatni fejlesztés- és gazdaságpolitikájukat.

Irodalomjegyzék

- BBC (2015): David Cameron criticised over migrant 'swarm' language. 2015.07.30. Utolsó hozzáférés: 2020.09.11.
- Berkes, Lilla (2010): The Development and Meaning of the Concept of Multiculturalism. Fordította Kantor A. Judit. *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, 1(4): 1-6. Utolsó hozzáférés: 2020.09.12.
- Buruma, Ian (2008): *Murder in Amsterdam: The Death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerance*, Atlantic Books, 2008.
- Buzan, Barry – Waever, Ole – de Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers Inc.
- Csiki Tamás – Justh Krisztina (2010): Az iszlám Európában – integráció vagy konfliktus? *Nemzet és Biztonság*, 2010. december: 39-45.
- Fasani, Francesco – Frattini Tommaso – Minale, Luigi (2018): (The Struggle for) Refugee Integration into the Labour Market: Evidence from Europe. IZA – Institute of Labor Economics, Bonn.
- Financial Times (2020): European governments scramble to find farm workers for harvest. 2020.04.14. Utolsó hozzáférés: 2020.09.05.
- FIOE (2015): FIOE strongly condemns the terrorist attacks in Paris. *The Federation of Islamic Organisations in Europe*, 2015.11.14. Utolsó hozzáférés: 2020.09.07.
- France24 (2020): Elderly man with past far-right links suspected of French mosque shooting. Utolsó hozzáférés: 2020.09.08.
- Gazdag Ferenc (2005): *Európai integráció és külpolitika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Glied Viktor (2015): Behódolás? Európai szélsőséges pártok és a bevándorlás – Helyzetkép. In: Tuka, Ágnes (szerk.) *Változó Európa? Kérdések, kétségek, válaszok*. Publikon Kiadó, Pécs: 179-196.
- Habermas, Jürgen (2010): Leadership and Leitkultur. *The New York Times. The Opinion*, 2010.10.28. Utolsó hozzáférés: 2020.02.06.
- Határozatok tára (2016): Eleanor Sharpston főtanácsnok indítványa. C-188/15. sz. ügy. 2016.07.12. Utolsó hozzáférés: 2020.09.11.
- Hermann, Rainer (2015): *Az Iszlám Állam*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Juhász Attila – Fatlum Gashi (2016): *Biztonságpolitika és migráció – Különös tekintettel a nyugat-balkáni migrációs útvonalra*. Friedrich Ebert Stiftung – Political Capital, Budapest.

- Kacziba Péter (2020): Political Sources of Hungarian Soft Power. *Politics in Central Europe* 16:(1): 81-111. DOI: <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0005>.
- Kipke, Rüdiger (2008): „Leitkultur” – Vita Németországban a domináns kultúráról. *XXI. Század – Tudományos Közlemények*, 2008/20: 27-34.
- Király Zoé Adrienn (2016): Terrorizmus és radikalizáció: a szélsőséges iszlám hitszónokok elleni fellépés lehetőségeiről. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának a non-refoulement elvhez kapcsolódó gyakorlata a nemzetbiztonsági fenyegetést jelentő személyekkel kapcsolatban. *Acta Humana*, 2016/5: 45-57.
- Kiss Judit (2019): Tényekkel a migrációs tévhitek ellen. Gondolatok Szentes Tamás A nemzetközi migráció ügye a szélsőséges nézetek tükrében című előadása kapcsán. *Magyar Tudomány*, 180, 2019: 53-66. DOI: 10.1556/2065.180.2019.1.5
- Koltay András (2015): A vallási ruházat és jelképek viselésének korlátai – fejkendők és keresztek. *Acta Humana*, 2015/3: 7-33.
- Krózser Anita – Szentiványi Zsófia (2009): Muszlimok Németországban – együttélés vagy egymás mellett élés? *Nemzet és Biztonság*, 2009. július: 30-42.
- Laqueur, Walter (2007): *The Last Days of Europe: Epitaph for an Old Continent*. Thomas Dunne Books.
- Lewis, Bernard (2004): *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*. Random House Trade.
- Magdy, Walid – Darwish, Kareem – Abokhodair, Norah (2015): Quantifying Public Response towards Islam on Twitter after Paris Attacks. *Qatar Computing Research Institute*, HBKU, Doha, Qatar.
- Mika Klára (2016): Veszélyes lejtőn – Iszlám közösségek Európában. *Kapu folyóirat*. 28. évf. 2016. április, utolsó hozzáférés: 2020.03.07.
- Mikelatou, Angeliki – Arvanitis, Eugenia (2019): Multiculturalism in the European Union: A Failure beyond Redemption? *International Journal of Diversity in Organisations, Communities and Nations*. 19(1), Common Ground Research Networks, University of Illinois: 1-18. DOI: <https://doi.org/10.18848/1447-9532/CGP/v19i01/1-18>
- MKI (2017): Az iszlám politikai térnyerése Európában. *Migrációkutató Intézet*, 2017.04.19. Utolsó hozzáférés: 2019.03.07.
- Mohamed.hu (2012): Az iszlám a béke és könyörület vallása. 2012.04.27. Utolsó hozzáférés: 2020.07.16.
- Mushaben, Joyce Marie (2017): *Becoming Madam Chancellor – Angela Merkel and the Berlin Republic*. University of Missouri, St. Louis, Cambridge University Press.
- Niessen, Jan – Huddleston, Thomas (2010): *Kézikönyv az integrációról szakpolitikások és szakemberek számára*. Európai Bizottság.
- Novoszádek Nóra (2010): Multikulturalizmus és alapjogok. Európai mozaik? In: Nagy Mariann (szerk.) *Jogi Tanulmányok 2010*. I. kötet, ELTE, Budapest.

- Open Society Foundations (2019): Restrictions on Muslim women's dress in the 28 EU Member States: Current law, recent legal developments, and the state of play. *Open Society Justice Initiative*. 2018.07. New York, USA, utolsó hozzáférés: 2019.01.15.
- Pap Norbert (2013): A muszlim közösségek szerveződésének sajátosságai Kelet-Közép-Európában. *Civil Szemle* 10 (2): 49-65.
- Pautz, Hartwig (2005): The politics of identity in Germany: the Leitkultur debate. In. *Race & Class*, 46/4. 39-52.
- Petővári Bence (2010): *A paradigmaváltás esélyei a fejlett országok migrációs politikájában*. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, Budapest.
- Póczik Szilveszter (2016): Nemzetközi migráció, biztonságpolitika, biztonság. In. Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.): *Migráció a 21. században*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Pogonyi Szabolcs (2011): Multikulturalizmus, emberi jogok, integráció. *Fundamentum*. 2011/1.
- Putnam, Robert (2007): E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2): 137-174.
- Répási Krisztián (2013): „Egyszemélyes hadsereg?” A magányos merénylők által gyakorolt politikai erőszak (I.). *Nemzet és Biztonság*, 2013/3-4: 65-75.
- Répási Krisztián (2015): Franciaország iszlamista terrorfenyegetettsége. *Nemzet és Biztonság*, 2015/1. 39-45.
- Rostoványi Zsolt (2010): Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában. In. Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában: az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Budapest, BCE Nk. Tanulmányok Int. Aula.
- Sørensen, Ninna Nyberg (2004): *The Development Dimension of Migrant Remittances*. IOM, Department of Migration Policy, Research and Communications.
- Speech by High Representative/Vice-President of the European Commission Federica Mogherini at the Civil Society Days 2017. 2017.06.26. Utolsó hozzáférés: 2020.09.12.
- Speidl Bianka (2017): Az EU-kompatibilis iszlamizmus utópiája. *Vigilia*, 82 (9): 658-665.
- Szajbély Katalin (2004): A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban. *Jogelméleti Szemle*, 2004. 4.sz.
- Szenes Zoltán (2017): A katonai biztonság reneszánsza. *Honvédségi szemle*, 145 (2): 3-26.
- Tálás Péter (2019): A migráció mint biztonságpolitikai probléma. *Magyar Tudomány* 180 (1): 67-78. DOI: 10.1556/2065.180.2019.1.6
- Tarrósy István (2015): Afrikai agyelszívás. A kérdéskör néhány mérvadó aspektusa. *Afrika Tanulmányok folyóirat*, V (3): 47-55.

- The Conversation (2019): Why do Muslim women wear a hijab? Utolsó hozzáférés: 2019.01.15.
- Thorpe, Nick (2018): *Sír az út előttem*. Scolar Kiadó Kft, Budapest.
- Tibi, Bassam (2010): Euro-Islam: An Alternative to Islamization and Ethnicity of Fear. In: Zeyno, Baran (ed.): *The Other Muslim*. Palgrave Macmillan, New York.
- Townsend, Mark (2015): Voters more likely to back an anti-Muslim party than reject it – poll - <http://www.theguardian.com/uk/2012/sep/16/voters-support-anti-immigrant-party>, 2012.09.06. Utolsó hozzáférés: 2015.03.21.
- Trauner, Florian – Turton, Jocelyn (2017): “Welcome culture”: the emergence and transformation of a public debate on migration. *OZP – Austrian Journal of Political Science*, 46 (1), Innsbruck University Press: 33-42. DOI: <https://doi.org/10.15203/ozp.1587.vol46iss1>
- Vajkai Edina (2015): Az identitáskeresés útján – a bevándorlók leszármazottai Franciaországban. *Nemzet és Biztonság*, 2015/4. szám: 21-29.
- Vala, Jorge (2013): Racisms: Social Representations, Racial Prejudice and Normative Pressures. *Papers on Social Representations* 22: 6.1–6.29. Utolsó hozzáférés: 2020.09.17.
- Waever, Ole (1993): *Societal Security: The Concept*. In *Waever, Ole: Migration and the New Security Agenda in Europe*. London: Pinter Publishers.
- Wiedl, Nina (2009): *Dawa and the Islamist Revival in the West*. Hudson Institute, 2009.12.14. Utolsó hozzáférés: 2020.08.23.
- Ye'or, Bat (2005): *Eurabia: The Euro-Arab Axis*. Fairleigh Dickinson University Press.

Abstract

Migration discourse in the post-multicultural Europe

For the first decades of the 21st century, the debate on the future of Europe, the European Union, has become constant. There is a consensus that multiculturalism has failed, but there is no other integration theory that would show the way for migrant communities and host societies in Europe. While European public opinion is increasingly moving towards conflict rather than cooperative solutions, second- and third-generation immigrants and their families have already become a 'general part' of Western European societies. At the same time, due to increasing migration, growing immigrant blocs, isolated districts, and a sense of terrorist threat, the discourse on cultural-civilizational differences and how to live together have intensified since the 2000s and does so nowadays as well. The debate is still in progress and there is a good chance that it will continue in the future.

Keywords: *migration, multiculturalism, euroislam, security*

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

KACZIBA PÉTER¹

A LÍBIAI POLGÁRHÁBORÚ SZEREPE A GÖRÖG-TÖRÖK KONFLIKTUS ELMÉLYÜLÉSÉBEN

ABSZTRAKT

A kelet-mediterrán térség nemzetközi kapcsolataiban fajsúlyos szerepet játszik a líbiai konfliktus, amely külföldi résztvevői révén számos térségbeli szereplőt befolyásol. 2019 végén Görögország is részesévé vált a konfliktus diplomáciai csatározásainak, mivel Törökország és a nyugat-líbiai nemzeti egyetértés kormánya egy Athént és kizárólagos gazdasági övezeteit hátrányosan érintő tengerjogi egyezményt kötött egymással. Görögország az egyezményt elfogadhatatlannak minősítette és parti vizeinek megsértését háborút kiváltó cselekménynek nyilvánította. Az új konfliktus beemelte Líbiát a görög–török vitákba, egyúttal egy új területtel egészítette ki az alapvetően Égei-tengerhez és Ciprushoz kapcsolódó konfliktust. A vita komplexitását jelzi, hogy az nem pusztán a líbiai polgárháborúhoz, de a földközi-tengeri gázfeltárásokhoz és a migrációs kihívásokhoz is kapcsolódik, amely az átfogó rendezési lehetőségeket nagyban nehezíti.

Kulcsszavak: *második líbiai polgárháború, görög–török konfliktus, földgázvita, tengerjog, Kelet-Mediterráneum*

---

¹ Egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.03

Bevezetés

2020 elejére a líbiai polgárháború vált a kelet-mediterrán térség legmarkánsabb konfliktusává. A háborúban résztvevő helyi politikai és törzsi frakciók, illetve iszlamista és szekuláris milíciák mellett számos nemzetközi szereplő is involválódott, közvetlen beavatkozásuk pedig elmélyítette a konfliktust, egyben akadályozta – és akadályozza – a rendezési lehetőségeket. A nemzetközi szerepvállalásnak számos aspektusa és oka van: 2018-as adatok szerint Líbia a világ kilencedik legnagyobb olajkészletével rendelkezik, földrajzi elhelyezkedése révén pedig összekötőkapocs a Földközi-tenger és a Száhel övezet között, illetve az ott található erőforrások, valamint politikai és gazdasági lehetőségek között (OPEC, 2018). Stratégiai jelentősége okán Líbia a regionális hatalmi ambíciók és érdekek ütközőzónája is, amelyben a kelet-líbiai erőket támogató Egyiptom, Egyesült Arab Emírségek, Oroszország és Franciaország követelései az ENSZ által elismert és Törökország, illetve Katar által támogatott egységkormány érdekeivel ütköznek. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a mesterségesen létrehozott állam három, történelmileg különálló régiója (Tripolitánia, Kirenaika és Fezzán) súlyos ellentétet örökölt, amelyek Muammar al-Kaddáfi rendszerének összeomlása után ismételtelen felszínre törtek.

A proxyháborúk sajátos dinamikáinak megfelelően a líbiai polgárháború nemzetközi hatásai is sokrétűek és messze túlmutatnak a régió földrajzi határain. Az egyébként is összetett belső feszültségeken túl a polgárháború a nemzetközi szereplők érdekellentéteit is „importálta”, a frontvonalak ma már nemcsak a tripoli székhelyű nemzeti egyetértés kormányának (Government of National Accord – továbbiakban: GNA) és a tobruki képviselőház milíciáinak a párharcát jelzik, de körvonalazzák például az Egyesült Arab Emírségek és Törökország vagy Katar és Szaúd-Arábia ellentéteit is. A konfliktusok „importja” mellett természetesen a Líbiában kialakult új érdekellentétek „exportja” is jellemző. A konfliktusban direkt módon involválódó államok líbiai érdekeiket és sérelmeiket beemelték külpolitikai stratégiájukba, amelyek számos multilaterális és bilaterális viszonyt befolyásolnak, egyeseket pozitív (például francia-görög), másokat negatív (például francia-török) irányban. A líbiai polgárháború ennek megfelelően a tágabb régió nemzetközi viszonyainak egyik legproblematisabb elemévé vált, és – a koalíciókról vagy helyi szereplőkről kialakított véleményektől függően – nagyban befolyásolja a beavatkozó szereplők kapcsolatait.

A polgárháborúba közvetlenül bekapcsolódó államok közül Törökország külkapcsolatait érintette leglátványosabban a líbiai szerepvállalás. Egyrészt azért,

mert a nemzetközi közösség jelentős része elítélte a török beavatkozást és abban főként Ankara hatalmi ambícióit látta. Másrészt azért, mert Törökország provokatív és egyoldalú döntéseivel maga is rontott regionális pozícióin, líbiai tényérése érdekében pedig mélyrepülésbe lökte az egyébként is ellenétekkel terhelt török-egyiptomi, francia-török vagy török-görög kapcsolatokat. Utóbbi példák közül az egyiptomi és francia viszonylat közvetlenül kapcsolódott az eltérő líbiai szerepvállaláshoz, így a török érdekek képviselője tulajdonképpen predesztinálta Ankara és Párizs, illetve az Ankara és Kairó ellentéteit. Míg ezek a bilaterális kapcsolatok jobbra egymást kizáró hatalmi ambíciók miatt romlottak, addig az elmélyülő görög-török konfliktust elsősorban Törökország földközi-tengeri ambíciói eszkalálták. Bár Görögország 2014 szeptemberétől kezdve a kelet-líbiai Tobrukba menekülő képviselőházat támogatta, azonban befolyása limitált volt, diplomáciai és politikai szerepvállalása pedig meg sem közelítette az Egyesült Arab Emírségek, Egyiptom vagy éppen Oroszország kelet-Líbiának nyújtott katonai vagy pénzügyi támogatását. Ankara ennek ellenére 2019 novemberében egy meglehetősen kétes tartalmú tengerjogi egyezményt kötött Tripolival, amely Görögországot is beemelte a Líbiát érintő regionális csatározásokba, vagy – másként megfogalmazva – Líbiát is involválta az évtizedek óta húzódó görög-török konfliktusba. Az egyezmény – ami körülbelül 80 000-100 000 km² nagyságú területet szakítana le az ENSZ szabályozása által Görögországnak ítélt tengeri területből – és az abból kialakuló vita kiegészítette és elmélyítette az alapvetően égei-tengeri konfliktuson és Ciprus helyzetén alapuló görög-török ellentéteket, és konfrontatívabb viszonyt alakított ki Ankara és Athén, illetve a térségbeli gázüzletben érdekelt államok és vállalatok között.

Jelen tanulmány megkísérli bemutatni, hogy a líbiai polgárháború, illetve az abban képviselt ellentétes álláspontok milyen szerepet játszottak a görög-török kapcsolatok elmélyülésében. Célja, hogy részletesen elemezze Törökország és Görögország Líbiával kialakított kapcsolatait, illetve kiemelve azokat a regionális folyamatokat, amelyek a 2019 novemberében aláírt líbiai-török egyezmény megszületéséhez vezettek. Az írás második része részletesen foglalkozik a görög-török viszonyrendszer legutóbbi változásaival, illetve áttekinti, hogy milyen lehetőségei vannak a vita eszkalációjának és rendezésének.

Törökország és Líbia kapcsolatai Kaddáfi bukása előtt és után

A 2011-ben bekövetkező líbiai változások egyik legnagyobb regionális veszteségnek Törökország tekinthető. Ankara a Kaddáfi bukását megelőző évtizedben

jelentős politikai és pénzügyi tőkét investált líbiai jelenlétének erősítésébe, amelyből a török külpolitika és gazdaság egyaránt profitált. A korszakban Ankara Líbia-politikáját az „*afrikai nyitás*” és a Davutoğlu-doktrína² határozta meg, előbbi az észak-afrikai-török kapcsolatok elmélyítése, utóbbi az egykori oszmán fennhatóságú területekkel kialakított viszony javítása érdekében fókuszált a Maghreb térségre. A líbiai-török kapcsolatok Recep Tayyip Erdoğan török miniszterelnök 2009 novemberi látogatása után indultak látványos fejlődésnek, amikor a két fél nyolc különböző egyezményt kötött befektetési, közlekedési és mezőgazdasági területeken, továbbá feloldotta az addig mindkét félre érvényes vízumkötelezettséget (Bagci – Erdumaz, 2017: 39-40). A politikai kapcsolatok elmélyülése 2010 folyamán folytatódott: a 2005 óta megfigyelői státusszal rendelkező Törökország tiszteletbeli meghívót kapott az Afrikai Unió Tripoliban tartott közgyűlésére, ahol Erdoğan miniszterelnök a 250 000 dollárral járó „*Al-Kaddáfi Nemzetközi Emberi Jogi Díj*” kitüntetést is átvehette, immáron utolsóként (Keating, 2011).

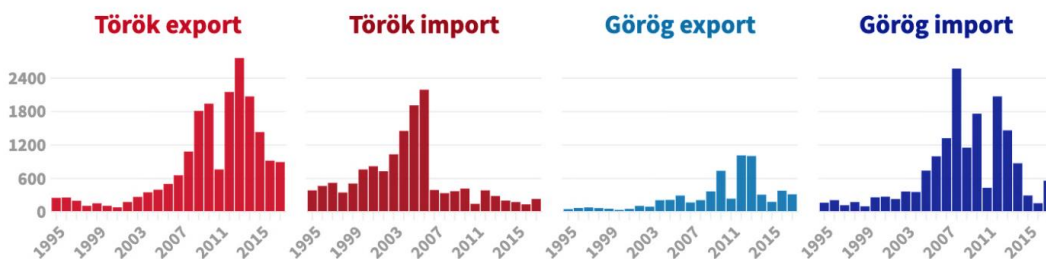
Az egyre szorosabbá váló politikai partnerséget a kulturális és világnézeti retorika közeledése, illetve a virágzó gazdasági kapcsolatok egyaránt ösztönözték. A retorika egyeztetése főként a líbiai fél számára volt fontos: míg Kaddáfi 1996-ban lényegében verbálisan megalázta a Tripoliba látogató Necmettin Erbakan török miniszterelnököt, addig 2009-ben már meleg fogadtatásban részesítette „*az Izraellel szemben inkább muszlim érdekeket képviselő*” Erdoğant (Süsler, 2020: 64-65). A gazdasági kapcsolatok elsősorban a líbiai kőolajkészleteken alapultak, 1995 és 2011 között a török import átlag 84%-a volt kőolajipari termék, a behozatal összetétele pedig inkább csak a 2000-es évek első évtizedének végére kezdett diverzifikálódni (AEC, 2020). Az energetika mellett Törökország a líbiai építőiparban szerzett komoly érdekeltségeket. 2009-2010 között a török építőipari vállalatok 124 különböző építési projektben vettek részt, amelyek a lakóépületek építésétől, az energetikai infrastruktúra fejlesztésén át egészen a turizmusig számos líbiai szektort érintettek (Bagci – Erdumaz, 2018: 40). 2011 februárja előtt Líbiában összességében véve 120 török cég működött és mintegy 30 000 török vendégmunkás dolgozott (Süsler, 2020: 64-65). Utóbbiakkal összevetve a kereskedelmi volumen alakulása visszafogottabb volt. 1995-2010 között

---

² Ahmet Davutoğlu egykori külügyminiszter, később miniszterelnök „zéró probléma a szomszédokkal” elnevezésű külpolitikai koncepciója a Kelet-Mediterráneum tágabb környezetében próbált történelmi konfliktusoktól és politikai berendezkedéstől független, gazdaságorientált és pragmatikus külkapcsolatokat kialakítani.

a török export értéke átlagosan 508 millió dollár, az importé 777 millió dollár volt (1. ábra), Líbia törökországi kereskedelmi részesedése pedig átlag 0,53% környékén mozgott (AEC, 2020).³ A későbbi fejlemények kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a görög import szintén jelentős felvevő képességgel bírt, a Líbiából származó behozatala 2011 után pedig jelentősen meghaladta a török értékeket (1. ábra).

1. ábra: Törökország és Görögország líbiai kereskedelmi volumene, 1995-2017
(millió dollár)

Saját szerkesztés, adatforrás: AEC, utolsó hozzáférés 2020. 05. 13.

A szoros politikai és gazdasági kötelékek, illetve az abból származó stratégiai előnyök nehéz helyzet elé állították a líbiai destabilizálódással szembesülő török külpolitikát. 2011. február 15-28. között Ankara óvatosan taktikázott Kaddáfi és a Bengháziban összpontosuló ellenzék között, a harciasabb NATO tagállamokat pedig önmérsékletre intette. A visszafogott hozzáállást politikai és gazdasági megfontolások, illetve biztonsági tényezők határozták meg. A líbiai helyzet képlekenységét figyelembe véve Törökország nem kívánta kockáztatni az utóbbi évek külpolitikai sikereit és gazdasági beruházásait. Utóbbiak jelentőségét növelte, hogy 2011 februárjában az észak-afrikai országban érdekelt török cégek közelítőleg 19 milliárd dollár értékű kintlévőséggel és 2 milliárd dollárnyi líbiai eszközállománnyal rendelkeztek (ACRPS, 2020). A pénzügyi és tárgyi befektetéseknél fajsúlyosabb szerepet játszott a Líbiában tartózkodó török állampolgárok védelme, ugyanis a válsághelyzet kibontakozását látva a török külügy komolyan tartott attól, hogy a Kaddáfi-rezsim a török állampolgárok biztonságának garantálását Ankara reakcióitól teszi függővé. A feltételezést alátámasztani látszott, hogy Tripoli több török állampolgárt a felkelők támogatásával vádolt meg, a

³ Összehasonlításképpen ugyanebben az időszakban a Magyarország részesedése átlag 0,65% volt.

február 19-én kezdődő evakuációt pedig a helyszínre érkező török repülőgépek leszállási engedélyének megtagadásával hátráltatta (Süsler, 2020: 70-71). A Kaddáfi és Erdoğan telefonbeszélgetése után felgyorsuló kimenekítés március 1-én 25 000 török – és több száz Európai Unió – állampolgár evakuációjával fejeződött be, nagyban megnövelve a török külpolitika Líbiával kapcsolatos mozgásterét (Harvey, 2011).

A március végén bekövetkező török irányváltást ugyanakkor nem pusztán a helyszínen tartózkodó vendégmunkások kimenekítése, de Kaddáfi pozíciónak romlása és a Törökországra nehezedő nemzetközi nyomás is ösztönözte. A súlyos atrocitásokat elkövető Kaddáfi egyre kényelmetlenebbé vált a török külpolitika számára, amelyet csak fokozott, hogy a formálódó nemzetközi koalíció Törökország részvétele nélkül is a beavatkozás mellett döntött. Mindkét fejlemény a török külpolitika elszigetelődésével fenyegetett, amelyet Ankara a korábbi álláspontjának felülbírálatánál költségesebb eshetőségként értékelt. Az irányváltás Erdoğan nyilatkozatain jól nyomon követhető: míg február végén a nyugat-európai imperializmus újjáéledésének minősítette a nemzetközi intervenció lehetőségét, addig március közepén már a beavatkozás szükségességéről beszélt, a hónap végén pedig határozatot hozott az intervencióhoz való csatlakozásról (Couvas, 2011; Yackley, 2011; AFP, 2011).

Az új irányvonal kialakítását nagyban segítette, hogy Törökország a felkelés kezdete óta kapcsolatot tartott fenn egyes ellenzéki csoportokkal, amelyeknek különböző csatornákon segélyeket biztosított (Bagci – Erdumaz, 2018: 40). A nemzetközi intervencióhoz való csatlakozással jelentősen javult Ankara és az Átmeneti Nemzeti Tanács (National Transitional Council) kapcsolata, amit jelzett, hogy Ahmet Davutoğlu török külügyminiszter mellett 2011 júliusában Erdoğan miniszterelnök is Bengháziba látogatott. A közeledés eredményeként az Átmeneti Tanács 200 millió dollár segélyt⁴ kapott Törökországtól, a korábban távozó török cégek egy része pedig visszatérhetett Líbiába (Barrinha – Bastos, 2016: 119). A kooperáció jelentőségét jelzik a török export kiugróan magas számai, amelyek a 2011-es visszaesés után 2012-re elérték, 2013-ra pedig meghaladták a felkelést megelőző évek arányait (1. ábra). Az időszakban Törökország aktív szerepet játszott az Általános Nemzeti Tanács (General National Council), majd az Általános Nemzeti Kongresszus (General National Congress, továbbiakban GNC) nemzetközi legitimálásában.

---

⁴ A segély főként a Törökország által lefoglalt líbiai bankbetétekből állt össze.

A török befolyás erősödét ugyanakkor jelentősen hátráltatta, hogy a GNC legitimitációját sem Líbiában, sem a nemzetközi szinten nem sikerült maradandóan megvalósítani. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a GNC és az egymást gyorsan váltó kormányok képtelenek voltak stabilizálni a belpolitikai és biztonsági helyzetet. Az alkotmányozás elmaradása, a fragmentált politikai és törzsi frakciók megszüntetése, illetve a hatalmi vákuumot betöltő milíciák erőszakos akciói olyan kihívásnak bizonyultak, amelyet a GNC nem tudott és nem is nagyon akart megoldani (Marsai, 2014: 86-89). A válságot tovább mélyítette, hogy a GNC mandátuma 2014 februárjában lejárt, annak egyoldalú megújítását, illetve hatáskörének kiterjesztését pedig széleskörű tiltakozási hullám követte.

A 2014 júniusában a rendkívül alacsony részvétellel (18%) zajló választás két, egymást kölcsönösen elítélő kormányt és parlamentet hozott létre: a Tripoliban székelő GNC utódszervezetét jobbra iszlamista orientációjú csoportok vonták ellenőrzésük alá, míg a szekuláris erők Tobrukban hoztak létre önálló képviselőházat (Marsai, 2017: 3). A különböző hatalmi egységekre bomló államban a török külpolitika ismét döntési kényszer elé került. 2011-hez képest a választás ebben az esetben azonban könnyebbnek bizonyult, Ankara pedig kitartott a Törökországgal szoros politikai, gazdasági és ideológiai kapcsolatokat kialakító GNC mellett, és illegitimnek tekintette a Muszlim Testvériség túlsúlya elől Tobrukba menekülő szekuláris képviselőket, illetve a velük szövetséges keleti milíciákat. Utóbbiak közül az amerikai emigrációból 2011-ben hazatérő Halifa Haftar tábornok és az általa irányított Líbiai Nemzeti Hadsereg (Libyan National Army, továbbiakban LNA) jelentette a legjelentősebb ellenfelet, a mindkét oldallal szemben ellenséges Iszlám Állam pedig csak tovább bonyolította a 2014 folyamán realizálódó második polgárháború erőviszonyait (Garai et al., 2016: 5-7). Az időszak a nemzetközileg támogatott tobruki kormány és Ankara teljes szakítását eredményezte, amely során török állampolgárokat és cégeket utasították ki Líbiából, a diplomáciai kapcsolatok pedig megszakadtak (Bagci – Erdumaz, 2018: 43-44).

Törökország és Líbia viszonyában a 2015 decemberében Szkhíratban aláírt megállapodás hozott jelentősebb változást. A megállapodás elviekben körvonalazta a nemzeti egyetértés kormányának (GNA) létrehozását, ugyanakkor a kabinet személyi összetételének elfogadását – és ezzel a legitimitációhoz szükséges mandátum biztosítását – a tobruki képviselőház támogatásához kötötte (Uo.). Ez a kitétel jelentősen erodálta a 2016 januárjában létrejövő Fáiz asz-Szarrádzs kormányának legitimitását, aki a tobruki képviselőház időhúzása miatt végül egyoldalúan nevezte ki kabinetjét (Marsai, 2017: 6). A döntés nemcsak a líbiai belső

viszonyokra volt hatással, de a polgárháború nemzetközi résztvevőinek pozícióit is átalakította. Törökország a Szarrádsz-kormány támogatójaként az ENSZ által elismert fél oldalára került és Katar mellett annak egyik legaktívabb nemzetközi patrónusa lett. Az aktív segítség nem merült ki pusztán humanitárius vagy gazdasági segélyezésben, hiszen Doha mellett Törökország is fegyverszállítmányokkal segítette az általa favorizált erőket. Ezek a támogatások, ha kiegyenlíteni nem is tudták a többek között orosz, egyiptomi, emírségekbeli támogatást élvező Haftar tábornok erőit, a polgárháborút azonban elmélyítették és a diplomáciai (vagy fegyveres) megoldás lehetőségét elodázták.

Az aktív török támogatás 2019-re alakult át közvetlen részvétellé, Ankara ezzel a líbiai proxyháború egyik legfontosabb külső beavatkozója lett. A török intervenciót a líbiai érdekeltségeken túl a regionális geopolitikai átalakulások is befolyásolták, a jóval aktívabb szerepvállalást pedig inkább utóbbiak, a régió egészével kapcsolatos török stratégiai érdekek indokolták. Ankara szempontjából a közelmúlt egyik legnegatívabb fejleménye a regionális elszigetelődés volt, amely biztonsági, politikai és gazdasági problémákat is felvetett (Pénzváltó, 2020: 3-6). Ezeknek számos vetülete van, attól függően, hogy a török bi- és multilaterális kapcsolatok melyik viszonylatát elemezzük. Amellett, hogy a Davutoğlu-doktrína kérészerű próbálkozásai után szinte az összes térségbeli szereplővel romlottak kapcsolatai, Törökország különösen sérelmezte – és sérelemez – azokat az egyoldalú vagy multilaterális erőfeszítéseket, amelyek a Kelet-Mediterráneum biztonsági és energetikai status quojának átalakítására irányulnak. A két aspektus természetesen nem vizsgálható egymástól szétválasztva. Biztonsági szempontból a szíriai polgárháború következményei tekinthetők a legfajszínűsőbb fejleménynek, amelyek a török határmenti térséget destabilizálták, csökkentették Ankara regionális mozgásterét, ezzel párhuzamosan pedig új vagy visszatérő nagy- és regionális hatalmakat vonzottak a térségbe. Törökország fenyegetésként tekint ezekre az átalakulásokra, például Oroszországra, Iránra vagy az Egyesült Arab Emírségek térségbeli szerepének felértékelődésére, Szíria mellett pedig a líbiai proxyháborút is a regionális geopolitikai erőviszonyok újradefiniálásaként értelmezi.

Biztonsági kihívások mellett energiapolitikai tényezők is motiválják a Líbiával kapcsolatos török reakciókat. A 2011 óta tartó kelet-mediterrán gázfeltárások egyik vesztesének jelenleg Törökország tekinthető, amely erőfeszítései – és óriási energiaigénye – ellenére eddig kevés sikertelenül próbált földközi-tengeri felszínein gázlelőhelyeket feltárni (Egeresi, 2019: 57-60). Ankara szempontjából aggasztó fejlemény, hogy ezzel szinte egyedül van: a feltárásokban aktív szerep-

lők közül Izrael, Egyiptom és Ciprus is számottevő nagyságú készleteket fedezett fel. Bár ezek a készletek önmagukban véve nem jelentenek jelentős piaci mennyiséget, kooperáció és hatékony exporttechnológia kidolgozása esetén diverzifikálhatják egyes európai felvásárlók importfelépítését. A lelőhelyek hatékony kiaknázását és a földgáz értékesítését ugyanakkor nagyban hátráltatják a török reakciók, amelyek a kölcsönös profit ellenére nem a kitermelés mielőbbi megindítását, inkább késleltetését, illetve akadályozását próbálják elérni. Jelenleg úgy tűnik, hogy a 2020 augusztusában feltárt fekete-tengeri török gázmezők sem változtatnak ezen a hozzáálláson. A Sakarya gázmező a török fogyasztási adatokat figyelembe véve mérsékelt mennyiségnek számít (kb. 320 milliárd köbméter), ami így a földközi-tengeri lelőhelyekért folytatott versenyfutás intenzitását korántsem csökkenti, inkább felerősíti.

Ankara energiapolitikai viselkedését szintén befolyásolja, hogy az ország nem ismeri el az ENSZ tengerjogi egyezményeit (továbbiakban: UNCLOS), és a kérdéses határokat kreatívan, saját igényeinek megfelelően értelmezi. Amellett, hogy ezek a török követelések bilaterális feszültségeket szülnek, Ankara gázüzletben kialakítható lehetőségeit is ellehetetlenítik: az alternatív tengerjogi elképzelések miatt Törökország rendre kimarad a regionális gázüzlet egyeztetéseiből és formálódó együttműködéseiből. Ezek közül a 2019 januárjában – Ciprusi Köztársaság, Egyiptom, Görögország, Izrael, Jordánia, Olaszország és a Palesztin Hatóság részvételével – megalakuló Kelet-Mediterrán Gázforum egy lazább érdekegyeztetési kooperációnak, míg a 2020 januárjában létrejövő izraeli, ciprusi, görög tengely már egy jóval komolyabb energetikai és politikai szövetségnek tekinthető (Pénzváltó, 2020: 4). Török szempontból aggályos fejlemény, hogy a formálódó izraeli, görög, görög ciprióta gáztengely 2020 elején megállapodást írt alá egy 1900 km hosszú tengeralatti gázvezeték megépítéséről, ami a kelet-mediterrán gázmezőktől Görögországon keresztül szállítana földgázt az európai felvásárlók irányába. Az Egyesült Államok és az Európai Unió támogatását élvező kezdeményezést Törökország illegitimnek tekinti, és a tengeri határok vitatásával, illetve a török ciprióták kitermelési jogára való hivatkozással kívánja akadályozni a projekt megvalósulását.

A török válaszlépéseknek – és úgy általában a regionális biztonsági és energiapolitikai célkitűzéseknek – a Kék Haza-doktrína (Mavi Vatan – Blue Homeland) biztosít stratégiai hátteret. A doktrína tudatosan próbálja csökkenteni az 1923-as lausanne-i és 1947-es párizsi békeszerződések negatív hatásait és kifejezett célja, hogy Törökország a határai mentén található mindhárom tengeren stratégiai előnybe kerüljön, befolyását pedig ezeken túl kiterjessze a Vörös-tengerre, az

Arab-tengerre, illetve az Ádeni- és Perzsa-öböl térségeire. A célkitűzés természetesen csak a török hadiflotta jelentős fejlesztése révén valósulhat meg. Az 1. táblázat adatai a 2006 óta zajló flottafejlesztések eredményeit mutatják, az impozáns számokat az előzetes tervek szerint 2023-ig – azaz a Török Köztársaság fennállásának 100. évfordulójáig – 24 új hajóval bővítik, köztük az *Anadolu* elnevezésű repülőgéphordozóval, ami a török flotta első anyahajója lesz (Gingeras, 2019). Más kommentárok sokkal ambiciózusabb terveket körvonalaznak és 2021-2027 között 2 repülőgéphordozó, 6 tengeralattjáró, valamint 50 egyéb típusú hadi- és járőrhajó hadrendbe állításával számolnak (Pinko, 2020). Bár utóbbiak a török gazdaság jelenlegi teljesítőképességét látva túlzottan is optimista előrejelzésnek minősíthetők, ugyanakkor jelzik azt, hogy Ankara tudatosan próbál egy ütőképes haditengerészetet létrehozni. Látva a regionális erőviszonyokat, ez elsősorban az egyiptomi, az európai uniós és a térségben megjelenő orosz flotta ellen irányulhat, míg az egyik legkonkrétabb célja az offshore energialelőhelyek ellenőrzése, illetve a török tengeri követelések elrettentő és védelmi erővel történő (be)biztosítása.

1. táblázat: Haditengerészeti erők a Földközi-tenger keleti medencéjében

<i>Típus</i>	Törökország (2018)	Görögország (2020)	Izrael (2017)	Egyiptom (2018)	Franciaország (2019)
repülőgéphordozó	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1
helikopterhordozó	n.a.	n.a.	n.a.	2	3
romboló	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	2
fregatt	16	13	n.a.	9	14
korvett	9	n.a.	3	4	6
gyorsreagálású őrhajó	19	17	8	33	n.a.
tengeralattjáró	12	11	6	6	10
nagy méretű jár- őrhajó	16	10	n.a.	n.a.	14
járőrhajó	n.a.	6	47	16	13
aknász- vagy aknamentesítő hajó	11	4	n.a.	31	18
kiképző/kísérő	10	n.a.	n.a.	5	n.a.

hajó					
partraszálló hajó	33	5	n.a.	18	n.a.
tartály- és teherhajó, mentő- és támogatóhajó	35	17	2	13	6
tengeri járőr repülőgép (MPA)	7	n.a.	n.a.	n.a.	67
helikopter (ASW)	33	18	7	n.a.	86
kutatóhajó	3	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

Forrás: Naval Analyses, utolsó hozzáférés: 2020.07.02.

Törökország új tengeri doktrínájában Líbia kulcsszerepet játszik. Egy Ankara számára kedvező líbiai végkifejlet csökkentheti a török külpolitika elszigeteltségét, támogatást jelenthet tengerjogi és energetikai kérdésekben, illetve felvásárló piacot, befektetési lehetőségeket és olcsó olajlelőhelyeket biztosíthat. Ennek ellenkezője, azaz egy Haftar vezette koalíció győzelme esetén Törökország komoly presztízsvesztéséget könyvelhetne el, ráadásul hosszú távon számolnia kellene az új regionális szereplők pozícióinak megerősödésével. Ankara biztonságpercepcióját szintén veszélyezteti a kelet-mediterrán országok Törökországgal kapcsolatos hozzáállása, főként a formálódó izraeli, görög, görög ciprióta szövetség, amely ráadásul jelentős nemzetközi támogatással is rendelkezik. Ahogy korábban láttuk, Törökország izolációja energetikai kérdésekben is jelentkezik: Törökország a görög és a ciprusi tengeri határok vitatásával destabilizálja a térséget és a kizárólagos gazdasági övezetek (Exclusive Economic Zones) jobbára rendezett viszonyait. Ankara ugyanakkor nem az egyetlen szereplő a térségben, aki nem írta alá az UNCLOS egyezményeit, a Libanonnal határvitában álló Izrael, valamint a polgárháború miatt egyelőre a gázfeltárásokból kimaradó Szíria sem ismeri el az ENSZ tengerjogi egyezményeit. Utóbbiak mellett Líbia szintén kulcsfontosságú, hiszen Tripoli ugyan aláírta a kérdéses szerződéseket, azonban nem ratifikálta azokat. Ez lehetőséget biztosít a török beavatkozásra, illetve lehetővé teszi, hogy Ankara a Szarrádzs-kormány támogatásért cserébe a törökök által preferált határok elismerését kérje. Ez tükröződött a 2019. november 27-én aláírt szándéknyilatkozatban, amely lényegében Ankara retorikája szerint osztotta fel a Földközi-tenger Törökország és Líbia közötti sávját, jelentős részeket vágva le ezzel a görög, ciprusi és egyiptomi kizárólagos gazdasági övezetekből.

Bár csak egyetértési nyilatkozatról⁵ van szó, a megállapodás jelentősége számottevő. A nyilatkozat egyrészt legitimálni próbálja azokat a földgázfeltárásokat, amelyeket Törökország a dél-ciprusi vizeken hónapok óta végez, kiváltva ezzel a Kelet-Mediterrán Gázforum, az EU és az USA tiltakozását. Másodsorban, a megállapodással Ankara egy tengeri folyosót kíván kialakítani Törökország és Líbia között, ami megnöveli a feltárható tengeralatti lelőhelyek nagyságát, egyúttal megkönnyíti egy polgárháború után törökök által patronált Líbia kontrollálását. Harmadrészt, a nyilatkozat – illegaritása vagy legalitása ellenére – lehetőséget biztosít arra, hogy Törökország a területi vita révén akadályozza a térségben folyó feltárási, kitermelési és értékesítési tevékenységeket.

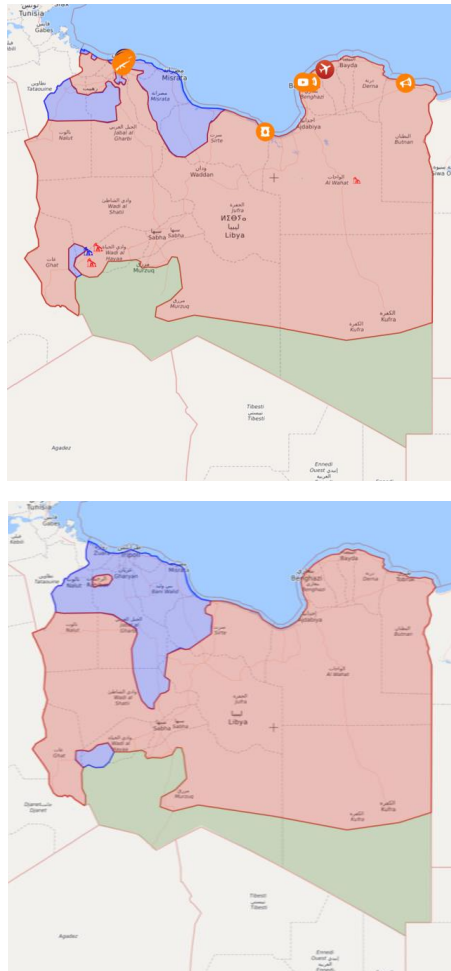
Utóbbiak fényében érthető a török parlament 2020. január 2-i határozata, amely jogi lehetőséget biztosított a hadsereg közvetlen líbiai bevetésére. A döntés értelmében Erdoğan elnök szabad kezet kapott a beavatkozás irányításában, illetve a szükséges létszám és időtartam meghatározásában. A szíriai intervencióktól eltérően a líbiai beavatkozást a törökök ugyanakkor kevesebb megértéssel fogadták: egy 2020 januári felmérés szerint a válaszadók 58%-a ellenezte a parlament döntését és Törökország közvetlen beavatkozását (Seibert, 2020). Jobbára ennek tudható be, hogy a török hadsereg részvételének arányairól rendkívül keveset lehet tudni, a Líbiában ténylegesen jelenlévő egységek száma valószínűleg relatíve alacsony – összevetve például Szíriával –, de minden bizonnyal meghaladja a hivatalos nyilatkozatokban szereplő 30-50 főt (McKernan – Akoush, 2020). Ennél jóval fajsúlyosabb az utolsó hírek szerint 11600 Szíriából érkező fegyveres, akiket Ankara finanszíroz, és akik sikerrel ellensúlyozzák a másik oldalon harcoló orosz, szudáni vagy egyiptomi zsoldosokat. Törökország emellett jelentős mennyiségű munícióval, fegyverekkel, páncélozott járművekkel, elektronikai eszközökkel, légvédelmi támogatással és drónokkal látja el a GNA erőit (SOHR, 2020). Az elmúlt hónapokban különösen utóbbiak, a saját fejlesztésű Bayraktar drónok bizonyultak hatékonyak és jelentős szerepet játszottak Haftar elleni hadműveletekben (Pénzváltó, 2020: 2-3). Jelen tanulmány véglegesítésének időszakában⁶ úgy tűnik, hogy a török intervenció kezdeti sikerei ellenére megtorpant, területszerzései pedig kizárólag a nyugati országrészre korlátozódnak (2. ábra).

---

⁵ Memorandum of Understanding Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord-State of Libya on Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean, utolsó hozzáférés 2020.07.06.

⁶ 2020. augusztus vége.

2. ábra: Erőviszonyok Líbiában 2020. január 2-án és július 18-án

Kék: GNA által ellenőrzött területek. Piros: Halifa Haftar által ellenőrzött területek.
Zöld: törzsi milíciák. Forrás: Live Universal Awareness Map – Situation in Libya,
utolsó hozzáférés: 2020.08.03.

Proxyháború lévén, a török beavatkozás nem pusztán a líbiai belső viszonyokra van hatással. Az Ankara által támogatott GNA hadműveleteinek egyik legfontosabb nemzetközi fejleménye, hogy a Haftar-t támogató erők összezártak és figyelmeztették a törököket az expanzió lehetséges következményeire. A Törökországhoz hasonló hadászati és hatalmi potenciállal rendelkező Egyiptom különösen élesen bírálta Ankarát. Abdel Fatah asz-Szisi elnök 2020. június elején először tűzszünetre tett javaslatot, Ankara elutasító válasza után pedig kilátásba helyezte az egyiptomi hadsereg líbiai bevetését (Al-Atrush, 2020). Az orosz, emirátusi és francia támogatást élvező Sziszi a Szirte-Jufra vonal átlépésé-

től tette függővé az egyiptomi hadsereg beavatkozását, ami – a 2. ábra változásait látva – ugyan visszafogta a törökök nyugati terjeszkedését, de megnehezítette a de facto kettészakadó Líbia egyesítésének lehetőségeit.⁷ A határozott egyiptomi fellépés ugyanakkor jelzi a líbiai török mozgástér és úgy általában véve a Kék Haza-doktrína korlátait is. Amellett, hogy Egyiptom önmagában véve is komoly versenytárs, Líbia és a kelet-mediterrán gázmezők kérdésében Törökország olyan államok érdekeivel megy szembe, amelyek egyedül is komoly ellenfélnek bizonyulnának, együtt viszont messzemenően túlszárnyalják Ankara erőit. Törökország szempontjából rendkívül hátrányos, hogy jelenleg Egyiptom, Oroszország, Egyesült Arab Emírségek, Franciaország, Olaszország, Izrael, Görögország és a Ciprusi Köztársaság érdekei egy irányba mutatnak, ami felveti az együttműködés, de legalábbis az eseti koordináció lehetőségét. Áttekintve a korábbi hónapok diplomáciai és haditengerészeti manővereit, jól látszik, hogy ez a koordináció valóban megvalósul, és bár számos kérdésben más álláspontot képviselnek, a felsorolt országok Líbia és a kelet-mediterrán gázmezők kérdésében egyeztetik válaszlépéseiket, valamint közösen próbálják akadályozni a törökök előretörését.

Görögország és Líbia kapcsolatai Kaddáfi bukása előtt és után

Törökország elszigetelődésének és a kelet-mediterrán térségben érdekelt államok lehetséges egységfrontjának haszonélvezője Görögország és a Ciprusi Köztársaság lehet, hiszen önmagukban nem tudnának ellenállni a jóval jelentősebb hatalmi potenciállal rendelkező Törökország követeléseinek. Líbia jövője mindkét ország külpolitikáját aktívan befolyásolja, hiszen Törökország észak-afrikai sikerei nem pusztán a tengeri határookra és az azokkal kapcsolatos energetikai ügyekre lennének hatással, de precedenst teremtenének a vitatott státuszú égei-tengeri szigetek és az észak-ciprusi területek hovatartozásának ügyében is. Utóbbiak miatt röviden szükséges áttekinteni a régióban nagyobb mozgástérrel rendelkező Görögország Líbia-politikáját is, míg a Ciprusi Köztársaság dilemmái az utolsó, görög-török viszonyrendszerrel foglalkozó részben kerülnek röviden ismertetésre.

---

⁷ Ennek lehetőségét jelzik, hogy a török retorika 2020. június végén, július elején megváltozott és elkezdte használni a „kelet-Líbia” kifejezést. Lásd például: Barakat, Mahmoud: Why is Greece courting Haftar's militia in Libya?

A jelenkori görög-líbiai kapcsolatok előzményeit az 1970-es években kereshetjük, amikor az athéni katonai junta bukása után felálló Kosztasz Karamanlisz kormánya tudatosan kezdett el az arab világ felé nyitni. A közeledést ekkor még az 1974-es ciprusi események után megromló görög-amerikai kapcsolatok indokolták: a görög diplomácia relatív elszigetelődését a harmadik világgal való szorosabb kapcsolattartással kívánta ellensúlyozni. Noha az Andreasz Papandreu vezette PASZOK kormányai az 1980-as években számos területen szakítottak az Új Demokrácia korábbi programjaival, az „arab-nyitás” külpolitikáját fenntartották és mind politikai, mind pedig gazdasági okok miatt fokozták a kapcsolatok intenzitását. A gazdasági szempontokat a különböző húzóágazatok igényei motiválták: Líbia kapcsán például a hajógyártás, fegyvergyártás, illetve az építőipar igényeit vették figyelembe, az arab világ összességét tekintve pedig a turizmus mellett a potenciális pénzügyi befektetések is szerepet kaptak. A gazdasági és politikai motivációk között valahol félúton szintén komoly szerepet játszott az olaj, hiszen az 1970-es évek olajárrobbanásai alatt Görögország súlyos gazdasági és politikai válságokat élt át, amelyeket a görög külügy az exportőr országokkal való szorosabb kapcsolattartás révén próbált a továbbiakban elkerülni, de legalábbis a szorosabb diplomáciai kötelek révén előrejelezni. A politikai motivációk terén is fajsúlyos szerepet játszott az energetika, a görög külügy tudatosan próbált azért lobbizni, hogy az égei-tengeri vitákban az arab országok az ENSZ szabályozását, azaz a görög álláspontot támogassák. Bár a görög fél a legjobb esetben is csak a semlegességet tudta elérni, azonban pont Kaddáfi volt az az arab vezető, aki közvetíteni próbált Athén és Ankara között. Bár a mediáció nem eredményezett megoldást egyik vitás kérdésben sem, de jelzi, hogy Tripoli már ekkor kiemelt szerepet játszott a tengeri lelőhelyeket érintő határvitákban. Görög oldalról 1983 után szintén hangsúlyossá vált az „Észak-Ciprusi Török Köztársaság” legitimitásának akadályozása, amely az Arab Liga tagállamaiban különösen aktív lobbitevékenységet igényelt (Haass, 1984).

Athén és Tripoli kapcsolatában jelentős változást jelentett Görögország 1981-es Európai Közösségekhez történő csatlakozása. Görögország jelentősége ezzel felértékelődött, Athén pedig szándékosan próbált a Líbia és Európa között kialakítandó „híd” szerepében tetszelegni. A felértékelődött szerep egyik első – és jószerével utolsó epizódja – 1983 októberében következett be, amikor a kialakuló csádi-líbiai konfliktusban a görög kormány sikerrel közvetített a konfrontációba szárazföldi egységekkel beavatkozó Franciaország és az ezt sérelmező Líbia között (Cole, 1994). Az 1984 novemberi Mitterrand–Kaddáfi csúcstalálkozó a PASZOK-éra egyik leglátványosabb külpolitikai sikere lett, amely a következő

évtizedekben pozitív referenciapontként szerepelt Görögország és Líbia, illetve Kaddáfi és a Papandreu család személyes kapcsolatában.

Míg a Francois Mitterrand és Kaddáfi között lezajló krétai csúcstalálkozó pozitívan befolyásolta, addig az Egyesült Államok 1986 áprilisában Líbia ellen végrehajtott légitámadása negatívan érintette a két ország kapcsolatait. A választási kényszer elé kerülő görög külügy ugyan elítélte az amerikai támadásokat, ugyanakkor tudatosan kezdte visszafogni a Líbiába fektetett külpolitikai energiákat (Intocchia, 1987: 187-188). Amellett, hogy ezt a NATO és az európai szövetségek is elvárták, Görögországot komolyan nyugtalanította a támadás utáni líbiai reakció, amely során Tripoli Scud rakétákkal mért csapást az olaszországi Lampedusán található amerikai bázisra (Lesser – Swartz, 2005: 6). Miután Kaddáfi többször hasonló támadással fenyegette a krétai Szudai-öbölben állomásozó amerikai haditengerészeti bázist, a görög védelmi doktrína tudatosan kezdett el felkészülni a Líbia által támasztott fenyegetésre. Ráadásul a Kaddáfi névvel is összefonódó arab terrorizmus nem volt ismeretlen Görögország számára, ami a következő években Athént a Líbiára vonatkozó tömegpusztító fegyverek korlátozásával és tilalmával kapcsolatos nemzetközi tárgyalások aktív támogatójává tette (Uo., 26).

Az 1990-es években a líbiai-görög kapcsolatokat a visszafogottság jellemezte. A líbiai nukleáris fejlesztések 2003-as feladásáig Athén mind gazdasági, mind politikai szinten limitálta a kooperációk intenzitását. A korszakban a gazdasági kapcsolatokat főként a görög olajigények definiálták, az 1990-es években a görög kőolajimport átlag 6-7%-a származott Líbiából (OEC, 2020). A Kaddáfi-rezsim az Európai Unió belüli pénzügyi tranzakciók lebonyolítása érdekében Görögországban is több pénzintézetet és vállalatot hozott létre⁸, ezek többsége azonban nem tudott sokáig felszínen maradni.

A bilaterális együttműködések 2003 után, valamint az átmeneti amerikai-líbiai détenté időszaka alatt váltak frekvenciáltabbá. 2003 és 2011 között a kereskedelmi kapcsolatok felélénkültek, amely immáron nemcsak a Líbiából származó behozatalban, de a kivitelen is megmutatkozott (1. ábra). A kapcsolatok a görög gazdasági válság hatására tovább erősödtek: Kaddáfi lehetőséget látott a görög gazdasági nehézségekben, míg a 2009-2011 között hatalmon lévő Jórgosz Papandreu kormánya potenciális külföldi befektetőket keresett. A kapcsolatok

---

⁸ Például: Arab Hellenic Bank, LAFICO – Libyan Arab Foreign Investment Company, Libyan-Greek Investment Company.

normalizálását nagyban segítette, hogy az egyébként athéni katonai akadémián végzett Kaddáfi jó viszonyt ápolt a görög miniszterelnök édesapjával, a korábban említett 1984-es krétai francia-líbiai csúcstalálkozót szervező Andreasz Papandreouval (Seiradaki, 2011). Ennek megfelelően a görög miniszterelnök 2010 júniusi, tripoli látogatása komoly lehetőségekkel kecsegtetett: a líbiai fél 200 milliárd eurós görögországi befektetést, valamint többek között turisztikai és telekommunikációs együttműködéseket ígért (FT, 2010).

Bár 2011-ben a bilaterális kereskedelmi volumen jelentősen megugrott, az ígéreteket és az azokkal kapcsolatos görög terveket a Bengáziban bekövetkező események keresztülhúzták. Athén a felkelések első heteiben jobbra az eseményeket próbálta lekövetni: a korábbi líbiai ígéretok okán elsősorban a status quo fenntartásában volt érdekelt, ugyanakkor Kaddáfi felkelőkkel szembeni válaszlépéseit látva átvette szövetségeseinek elítélő nyilatkozatait. Az időszak jellemző eseménye volt – ami jól körvonalazza Tripoli görögökkel kapcsolatos pozitív hozzáállását –, hogy Kaddáfi különmegbízottjának első útja 2011 áprilisában Athénba vezetett. Abdelati Obeidi⁹ puhatolózásra és politikai megoldáskeresésre szánt útja mindazonáltal kevés eredményt produkált, látogatásának időszakára ugyanis már nyilvánvalóvá vált, hogy Athén – ahogy az előző évtizedekben – most is kitart a NATO fő csapásiránya mellett. Görögország ennek megfelelően részt vállalt az *Operation Unified Protector* elnevezésű műveletben: a légtérzár betartásában négy F16-os vadászbombázó és egy helikopter, míg a Líbiába irányuló hajóforgalom ellenőrzésében egy görög fregatt vett részt (Seiradaki, 2011). Utóbbiaknál hangsúlyosabbak voltak a Görögország területén elhelyezkedő támaszpontok, amelyek közül Athén a szudai, aktioni és andravidai bázisokat bocsátotta rendelkezésre, és ahol a szövetség légierő mintegy 70 repülőgépe állomásozott. A műveletben Kréta különösen fontos szerepet játszott, hiszen a legdélebbi görög sziget, valamint Bengázi és Miszráta között tengeri folyosók létesültek, amin keresztül a Kaddáfi által szorongatott erők humanitárius, egészségügyi és élelmiszersegélyeket kaptak (Smith-Windsor, 2013: 5). A katonai szerepvállalás mellett Görögország aktív szerepet játszott a külföldi (főként amerikai, kínai, brazil, vietnámi és fülöp-szigeteki) állampolgárok evakuálásában is.

Kaddáfi bukása után Görögország a stabilitás mielőbbi helyreállításában, illetve az olajkitermelés állandó biztosításában volt érdekelt. Ennek megfelelően Athén

---

⁹ Európai ügyekért felelős külügyminiszterhelyettes, Kaddáfi különmegbízottja.

2011 és 2014 között a NATO és az EU hivatalos direktíváit támogatta, részt vett a tengeri hajóforgalom ellenőrzésében, illetve hangsúlyos szerepet játszott a földközi-tengeri migrációs problémákkal kapcsolatos (alapvetően meddő) kezdeményezésekben. Már ebben az időszakban nehézséget okozott a görög külügynek, hogy sem a NATO, sem az Európai Unió nem rendelkezett egységes állásponttal, ami a 2014 környékén realizálódó második líbiai polgárháború időszakára a görögöket is választás elé állította. Mivel Törökországgal ellentétben Görögország relatíve kevés líbiai érdekeltséggel rendelkezett, Athén limitált gazdasági lehetőségeit és politikai mozgásterét figyelembe véve főként regionális igényei és érdekei mentén definiálta a Kaddáfi utáni időszakokkal kapcsolatos külpolitikáját. Ebben az általános NATO és EU kereteken túl négy fontosabb nyomvonal körvonalazható:

1. a török geopolitikai előretörés akadályozása;
2. a Görögországot és Ciprust érintő tengerjogi vitákban képviselt álláspont védelme;
3. a formálódó görög-ciprusi-izraeli tengely (politikai és üzleti) érdekeinek támogatása;
4. és a földközi-tengeri migrációs útvonalak ellenőrzésével kapcsolatos nemzetközi fellépés előremozdítása.

Ezek a stratégiák természetesen lassan artikulálódtak és főként a líbiai török aktivitás fokozódására adott reakcióként erősödtek meg. A görög védelemi és külpolitikai doktrína, illetve annak törökökről kialakított negatív elképzelései automatikusan jelölték ki Athén helyét a konfliktusban és alapvetően a tobruki parlament és Halifa Haftar oldalán pozicionálták a görög érdekeket. A törökök által preferált oldal legitimitásának vitatása jobbra 2014 szeptemberétől jellemezte a görög külügy viselkedését. Ennek látványos nyitánya volt, hogy a Tripoliban lezajló iszlamista hatalomátvétel időszakában a képviselőház szekuláris képviselői és családtagjaik – mintegy 400 fő – a görög *Elyros* komphajó fedélzetén letek menedéket, a parlament gyakorlati működését pedig – a tripoli evakuáció és a tobruki partraszállás közötti időszakban – Görögország biztosította (Goldhammer, 2014).

A 2015 decemberében Szkhíratban aláírt megállapodás átmenetileg javított nyugat-Líbia és az ott formálódó GNA, illetve Görögország kapcsolatain. Ebben az időszakban Athén újrainyitotta tripoli nagykövetségét, valamint mediátori szerepet vállalt Egyiptom és a GNA egyeztetéseiben. Tripoli és Tobruk eszkalálódó

vitájában Görögország mindazonáltal ismételten az utóbbi támogatása mellett döntött, amelyet nagyban segített, hogy kelet-Líbia komolyabb kereskedelmi volumennel (1. ábra) és koncessziókkal próbálta Athén támogatását fenntartani. Ezt jelzi, hogy 2017 januárjában a görög METKA EPC¹⁰ vállalat 380 millió dolláros megbízást nyert el egy 700MW teljesítményű tobruki erőmű megépítésére (Ibrahim, 2017). A görögök emellett a polgárháború súlyos sebesültjeinek kórházi kezelésében, a fegyverembargó ellenőrzésében, illetve a *SOPHIA* elnevezésű nemzetközi művelet kereteiben tengerészeti továbbképzésben nyújtottak segítséget (Molnár, 2019: 108).

Görögország és a GNA kapcsolatai a kelet-Líbiával kialakított gazdasági és politikai kapcsolatok elmélyülésével, illetve Törökország egyre nyitabbá váló beavatkozásával párhuzamosan romlottak. 2017-2018 között a líbiai és görög partiőrség hajói kölcsönösen foglaltak le a másik félnél regisztrált tengeri szállítmányokat, előbbieket illegális olajcsempészettel, utóbbiak pedig a fegyverembargó megsértésével vádolták az érintett hajók legénységét (Soylu, 2020).

A kapcsolatok mélypontját ugyanakkor az Erdoğan és Szarrádzs által 2019. november végén aláírt, tengeri határok delimitációjáról szóló együttműködési nyilatkozat jelentette, amely – Ciprus és Egyiptom – mellett Görögországot érintette a leghátrányosabban. A megállapodás 35 km szélességben közös török-líbiai tengeri határt hozna létre és megközelítőleg 80 000-100 000 km² nagyságú területet szakítana le az UNCLOS szabályozás által Görögországnak ítélt tengeri területtől. Ahogy a 3. ábrából kitűnik, a török határszámítások figyelmen kívül hagyták a térségben található görög szigeteket – köztük a Földközi-tenger ötödik legnagyobb szigetét, Krétát –, és abból a megközelítésből indultak ki, hogy a kizárólagos gazdasági övezetek kijelölésekor a kontinentális talpazat képez kiindulópontot. Ankara argumentációja szerint a nemzetközi referenciapontként szolgáló UNCLOS szerződések rendelkezése alapján a delimitáció határait középvonallal és az érintett országok bilaterális konszenzusa révén kell rögzíteni azokban az esetekben, ahol a szemközti partvonalaktól számított távolság nem haladja meg a 424¹¹ tengeri mérföldet (Henderson, 2019). A tény, hogy a Tö-

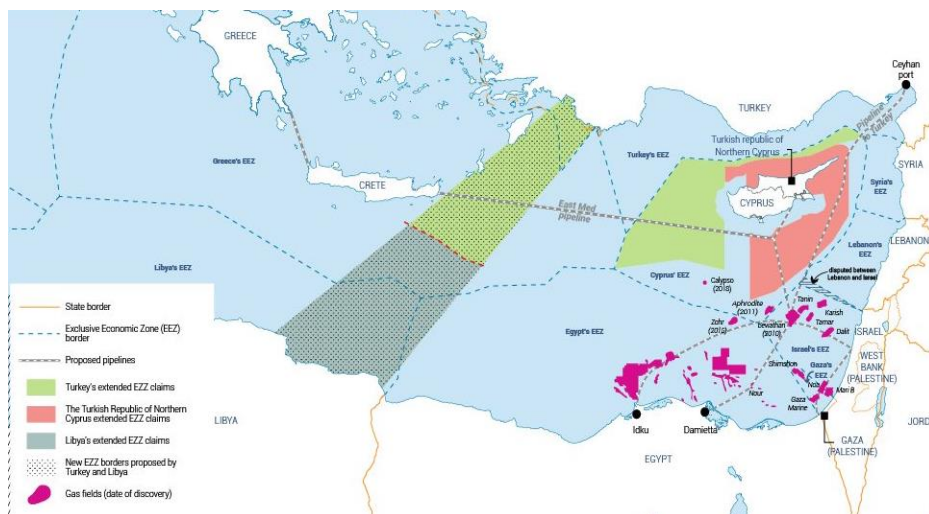
---

¹⁰ A cég egyébként annak a Mytilineos csoportnak a tagja, amely 2030-ig a GAZPROM kizárólagos partnereként szállítja Görögországba az orosz gázt. Forrás: <https://tekmormonitor.blogspot.com/2020/06/gazprom-signs-contract-with-mytilineos.html>, utolsó hozzáférés: 2020.06.28.

¹¹ Parti vizek határai 12-12 tengeri mérföld + kizárólagos gazdasági övezetek határai 200-200 tengeri mérföld=424.

rökország és Líbia között elterülő tengerfelület meg sem közelíti ezt a távolságot – a legrövidebb szakasz 340 tengeri mérföld vagy 630 km – valóban lehetőséget adna az ENSZ által kialakított megoldási alternatíva használatára, ugyanakkor térségben található görög szigetek elhelyezkedése – jogi szempontból – kizárja a török javaslatok érvényesítését és Görögországot juttatja előnyhöz. A görög érdekeknek kedvező rendezéssel kapcsolatos török aggályokat jól körülírta Mevlüt Çavuşoğlu külügyminiszter 2019. decemberi nyilatkozata, aki szerint nem várható el, hogy a török partoktól két km-re elhelyezkedő, 10 km²-es Kasztelórizo szigete miatt Törökországot egy közel 40 000 km² területtől fosszák meg (Aksut, 2019).

3. ábra: A görög-török tengerjogi vita eltérő értelmezései

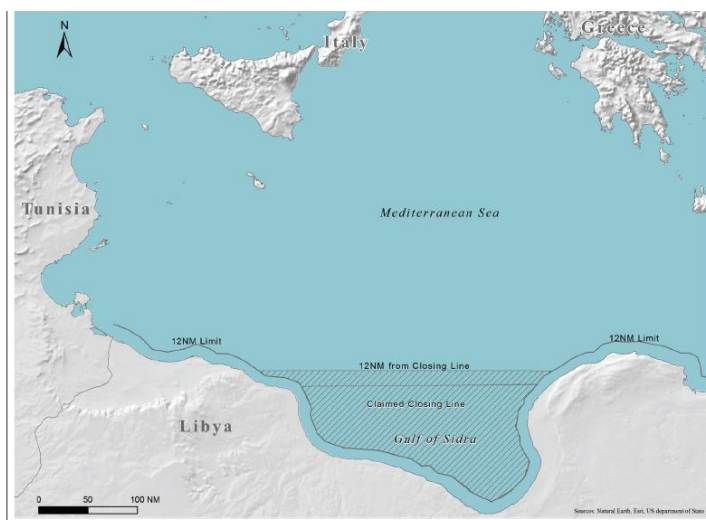
Forrás: FANACK (2020), utolsó hozzáférés: 2020.07.03.

A török-líbiai delimitációs egyezményre adott görög reakciók természetesen az ENSZ szabályozását vették alapul és határozottan visszautasították az ad hoc érdekek alapján megfogalmazott egyezmény elismerését. Görögország reakciója és retorikája kialakításakor jobb híján az égei-tengeri vitában többször használt forgatókönyvet alkalmazta. Ennek megfelelően – diplomáciai kapcsolatok fenntartása mellett – kiutasította a líbiai nagykövetet, tiltakozó jegyzéket nyújtott be az ENSZ megfelelő ügynökségének, a leköszönő görög elnök, Prokopiosz Pavlopoulosz pedig casus belli-nek nyilvánította Görögország tengeri határainak megsértését (TNH, 2020).

A görög reakciókkal és általában véve a török-líbiai megállapodás előzményeivel kapcsolatban érdemes két tényezőt külön kiemelni. Először is fontos rámutatni

arra, hogy a törökök korántsem generáltak új vitát Görögország és Líbia között, inkább a meglévő tengerjogi vitákban rejlő lehetőségeket ismerték fel és azokat mélyítették el. A 2019 novembere előtt is fennálló görög-líbiai delimitációs viták a Krétától körülbelül 40 km-re (21 tengeri mérföldre) délre elhelyezkedő Gavdosz szigete, valamint a Szidra-öböl helyzetének eltérő értelmezéséből adódtak. Gavdosz esetében Tripoli arra hivatkozott, hogy a 29 km² nagyságú és mintegy 100 főnyi lakossággal rendelkező sziget – jelentéktelensége okán – nem képezhet kiindulópontot a kizárólagos gazdasági övezet határát jelölő középvonal számításkor (Kariotis, 2017). A másik vitás területet, a Szidra-öböl térségét Líbia 1973-ban nyilvánította zárt öböllé és saját parti vizeinek részévé. A líbiai magyarázat szerint a Szidra-öböl körülbelül a Miszráta-Bengázi között húzódó képzeletbeli vonalig zárt öbölnek minősül, ebből adódóan a parti vizek határa ettől a vonaltól, a kizárólagos gazdasági övezetek határa pedig utóbbiak 12 tengeri mérföldes sávjától számítandó (4. ábra). Mivel a tényleges partvonal a líbiai parti vizekkel kapcsolatos követelések sávjától körülbelül 130-220 km-el beljebb húzódik, ezért a nemzetközi szabályozás nem tudta akceptálni a líbiai követeléseket és a Szidra-öböl térségét – a parti vizek 12 tengeri mérföldes sávján túl – nemzetközi területnek minősítette (Neutze, 1982). Az eltérő értelmezés 1981-ben, 1986-ban és 1989-ben incidensekhez vezetett az amerikai haditengerészet és a líbiai légierő között, míg Olaszország, Málta és Görögország viszonylatában a mai napig tengerjogi vitákat generál.

4. ábra: A Szidra-öböllel kapcsolatos vita líbiai értelmezése

Forrás: Tuft University, The Fletcher School: *Law of the Sea: A Policy Primer*, utolsó hozzáférés: 2020.07.03.

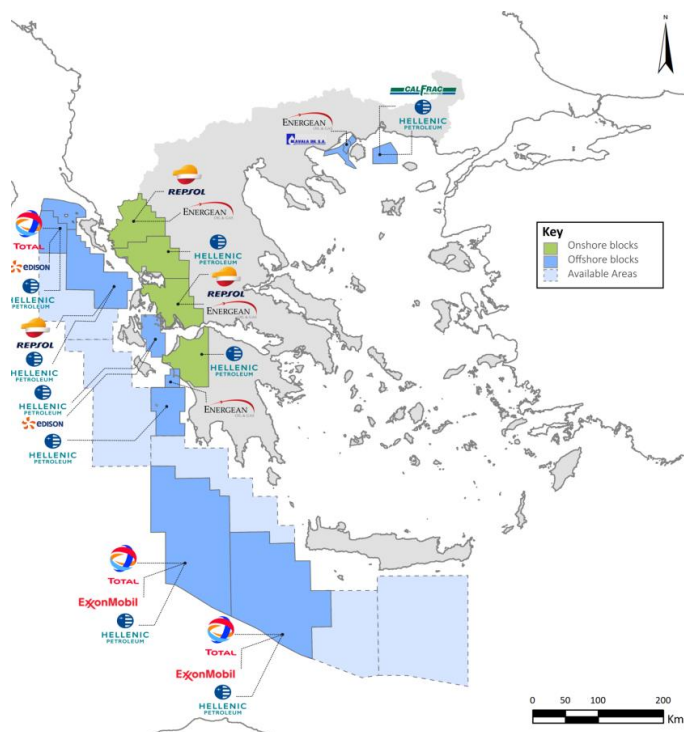

A több évtizedre visszanyúló líbiai-görög delimitációs viták mellett szintén fontos rámutatni az Erdoğan–Szarrádzs megállapodás energetikai vonatkozásaira, hiszen az érintett térség, tehát a Krétától nyugatra és délre elhelyezkedő terület legalább annyira jelentős gáz- és olajlelőhelynek ígérkezik, mint a kissé keletebbre lévő ciprusi, egyiptomi vagy izraeli offshore gázmezők. 2019. október végén például a Krétától délre elhelyezkedő blokkokat feltáró Exxon Mobil, Hellenic Petroleum és Total konzorcium jelentette be egy ígéretesnek mutatkozó gázmező feltárását. Jelentésük szerint a TALOS névre keresztelt gázmező előzetes számítások szerint 280 milliárd köbméter földgázt tartalmazhat, így nagyobbak ígérkezik, mint a komoly geopolitikai vitákat kiváltó ciprusi Afrodité mezőben felfedezett mennyiség (141-226 milliárd köbméter) (Liaggou, 2020). Bár az utóbbihoz hasonló „előzetes számítások” a korábbi évek tapasztalatai alapján általában kisebb-nagyobb mértékben csökkennek, ugyanakkor az energiaéhségben szenvedő Görögország számára a mező esetleges kiaknázása mindenképpen energetikai mérőföldkő lehet.

A TALOS mezőn végzett próbafúrások, illetve a régió potenciális lehetőségei már most alakítják a térséget érintő geopolitikai döntéseket. Ezzel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet a blokkot feltáró konzorcium összetételére, az érintett terület elhelyezkedésére, illetve az előzetes számításokkal kapcsolatos bejelentés időzítésére. Utóbbival kezdve jelzés értékű, hogy a prognosztizált gáztartalommal kapcsolatos eredmények bejelentése után egy hónappal írták alá a líbiai-török delimitációs egyezményt, ami nem meglepő módon a líbiai területi követelések vonatkozásában kiterjed a TALOS-t tartalmazó blokkra is. A blokk földrajzi elhelyezkedése – és a korábbi görög-líbiai határvita – tulajdonképpen predesztinálta ezeket a követeléseket, és az égei-tengeri példa alapján előrevetítette, hogy Tripoli akadályozó tényezője lehet egy leendő kitermelésnek. Ezt a lehetőséget orvosolandó Görögország a Líbiával határos blokkok esetében szándékosan próbált bevonni olyan nemzetközi vállalatokat, amelyek anyaországi a térségben fajsúlyos diplomáciai és haditengerészeti erőit képviselnek. Az Egyesült Államok szerepe ebben az esetben különleges magyarázatot nem igényel, Washington a térségben az Exxon Mobil mellett Cipruson és Izraelben a Nobel Energy révén is érdekelt. A TOTAL – és így Franciaország – Cipruson és Libanonban két-két blokk kitermelési jogait nyerte el, Egyiptomban a British Petrollal közösen egy onshore mezőben érdekelt, a meglehetősen diverzifikált líbiai olaj és gázüzletben pedig mind a szárazföldi, mind a tengeri kitermelésben jelen van (EE, 2017). A térségbeli amerikai és francia gazdasági érdekeltségeket látva tehát nem meglepő, hogy a két ország aktívan jelen van a régióban és mind

légierije, mind haditengerészete révén támogatásáról biztosítja azon országokat, ahol cégei koncessziókat nyernek el. A támogatás nem pusztán hadgyakorlatokban (például 2019 áprilisában az Iniohos vagy a Medusa 8 gyakorlatok) vagy ad hoc látogatásokban (például a Charles de Gaulle francia anyahajó látogatása Lisszabonban 2020 márciusában) merül ki, hiszen példának okáért francia fregattek kisebb-nagyobb megszakításokkal 2017 óta járőröznek a Ciprus környéki vizeken (TNH, 2019). Az ilyen védelmi együttműködések közös jellemzője, hogy Törökországot demonstratív jelleggel kihagyják a görög, ciprusi vagy izraeli vonatkozású kooperációkból.¹² Az így létrejövő klasszikus biztonsági dilemma ugyan egyfajta védelmi ernyőt biztosít a Törökországnál jóval gyengébb térségbeli országok számára, azonban nagyban növeli Ankara elszigeteltségét és bekezdettségszérzését.

5. ábra: Görögország kizárólagos gazdasági övezetében elhelyezkedő blokkok és a koncessziókat elnyert vállalatok

Forrás: South East Med Energy and Defense (2019), utolsó hozzáférés: 2020.07.03.

¹² A térségben zajló műveletekről naprakész információval szolgál az <https://www.itamilradar.com> elnevezésű honlap, amelynek áttekintése után körvonalazhatók a fent leírtak.

A 2019. novemberi török-líbiai delimitációs egyezmény tehát a líbiai-görög tengerjogi vitákat, illetve a térségben található sikeres és potenciális feltárásokat látva kevésbé volt váratlan fejlemény. A megállapodás ugyanakkor Görögország líbiai ügyekkel kapcsolatos aktivitását jelentősen fokozta. Athén a következő hónapokban elmélyítette kapcsolatát a tobruki képviselőházzal, illetve demonstratív politikai támogatásban részesítette Halifa Haftart. A tábornok 2020. január 17-én látogatott Athénba, ahol Micotakisz miniszterelnöknek, nem pusztán Erdoğan és Szarrádzs tengerjogi egyezményének semmisé tételét ígérte meg, de azt is, hogy kelet-Líbia tartózkodni fog a GNA legitimitásának elismerésétől. Utóbbi fontos Görögország számára, hiszen a keleti rész elismerése révén maga is illegitimnek minősítheti a sérelmezett delimitációs egyezményt. Kelet-Líbia és Görögország kapcsolatai 2020 első felében tovább erősödtek: Nikosz Dendiasz görög külügyminiszter 2020. július eleji tobruki látogatásán Líbia egyetlen választott testületének nevezte a képviselőházat, illetve ígéretet tett egy Bengáziban létesítendő konzulátus megnyitására (Antonopoulos, 2020a).

Athén a bilaterális kapcsolatok mellett a Líbiát érintő európai és regionális folyamatokban is befolyásosabb szerepet vállalt. Az új, proaktívabb szerep előzménye, hogy Görögországot térségbeli érdekeltségei ellenére nem hívták meg a 2020. január 19-én rendezett berlini konferenciára. Athén a konferencia után jelezte, hogy mind az EU, mind a NATO keretein belül élni fog vétőjogával és kizárólag a görög érdekek érvényesülése esetén segíti a líbiai békefolyamat szervezeti szintű előremozdítását. A görög – és a francia – akarat jobbra érvényesült a 2020. március végén induló IRINI műveletben, amely korántsem pártatlanul nyomatékosabb figyelmet fordít a GNA-val szembeni fegyverembargó betartására és paradox módon ezzel pont az EU és az ENSZ által elismert oldal ellenfeleit támogatja (Pénzváltó–Varga, 2020: 4). Görögország a multilaterális együttműködések mellett a bilaterális viszonylatokban is igyekezett támogatókat találni, Nikosz Dendiasz külügyminiszter szavaival élve „*a görög diplomácia visszatért a Földközi-tenger térségébe*” (Antonopoulos, 2020b). A külpolitikai offenzíva kevésbé meglepő eredménye, hogy a tengerjogi vita kapcsán Ciprus, Izrael, Egyiptom, Franciaország, az Egyesült Arab Emírségek és Oroszország is kiállt Athén érdekei mellett. Mind török, mind pedig görög részről szintén üzenetértékű, hogy Olaszország 2020. januárjában hivatalosan is csatlakozott az EastMed gázvezeték projekthez, június elején pedig az UNCLOS elvei alapján meghatározott delimitációs egyezményt kötött Görögországgal (ANA-MPA, 2020). 2020 augusztusában Görögország Egyiptommal is kétoldalú megállapodást írt alá,

amely szintén az ENSZ tengerjogi szerződéseinek papaméterei alapján osztotta fel a kizárólagos gazdasági övezetek határait. Hasonlóan fontos volt Washington véleménye, amely óvatosan ugyan, de Athén mellett állt ki, a török-líbiai tengerjogi szerződést pedig felesleges és provokatív feszültségkeltésnek minősítette (Kasfikis, 2019). A görög elszántságot mindazonáltal a legjobban a Szíriával és Bassár el-Aszaddal kapcsolatos irányváltás jelzi, Görögország ugyanis 2020 májusában felvette a kapcsolatot a damaszkuszi vezetéssel, júniusban pedig nagykövetségének újrainyításáról döntött.

A líbiai-görög kapcsolatok elemzésének végén fontos ismételt hangsúlyozni a 2019. novemberi delimitációs egyezmény jelentőségét. A Szarrádzs-kormány – török nyomásra – súlyos diplomáciai hibát vétett az egyezmény elfogadásával, hiszen Görögország és Ciprus esetében Európai Unió tagállamok akaratával ment szembe, és egy olyan vitába „tenyerelt bele”, amely nemcsak Athén és Nicosia, de más térségbeli szereplők érdekeit is sérti. Másként megfogalmazva: az egyezmény miatt ezek a térségbeli szereplők egy esetleges – jelenleg nem túl reális – GNA győzelem esetén is illegitimnek tekinthetők a Tripoliban székelő egységkormányt és blokkolhatják annak nemzetközi elismertségét. Ez az ENSZ támogatása ellenére jelentősen csökkenti a GNA jelenlegi és jövőbeli mozgásterét.

A líbiai polgárháború hatása a görög-török kapcsolatokra

Túlzás nélkül állítható, hogy az egyébként sem felhőtlen görög-török viszonyt a líbiai polgárháború, illetve az abban képviselt ellentétes álláspontok elmélyítették és komplexebbé tették. Ankara és Athén vitáinak az utóbbi néhány évig alapvetően két klasszikus eleme volt: a ciprusi kérdés, illetve a tengeri határokkal, a kisebbségekkel és a szigetek hovatartozásával, valamint demilitarizáltságával kapcsolatos égei-tengeri konfliktus. 2015-től ezek a tradicionális problémák kiegészültek a Törökországból Görögországba irányuló illegális migráció okozta feszültségekkel, valamint a Földközi-tengeren formálódó gáz- és területi vitákkal.

A földközi-tengeri területi vitákkal kezdve megállapítható, hogy a térséget érintő tengerjogi nézeteltérések a második líbiai polgárháborúig Görögországot csak közvetve érintették, egyrészt a Ciprusi Köztársasággal kialakított pánhellén partnerség, másrészt a tervezett görög, ciprusi és izraeli energetikai együttműködés révén. 2019 novemberében ez a közvetett érintettség átalakult: Görögország a Krétát övező tengerfelületekkel kapcsolatos török-líbiai követelések okán közvetlen részesévé vált a földközi-tengeri területi vitáknak. Törökország követelés-

ével tulajdonképpen a dél, dél-kelet görögországi vizekre is kiterjesztette az Égei-tengeren és Cipruson alkalmazott taktikáját, amely jelzi, hogy az új tengerjogi vitával nem pusztán líbiai érdekeltségeit próbálta védeni. Amellett, hogy egy tengeri folyosó kialakítása és a potenciális lelőhelyek ellenőrzése fajsúlyos szerepet játszik a Líbiával kapcsolatos török stratégiában, legalább ennyire fontos, hogy Törökország a vita generálása révén akadályozhatja térségbeli versenytársainak energetikai elképzeléseit. Ez az Égei-tengeren az 1970-es évek elejétől működőképes taktikának bizonyult, és bár nem csökkentette Törökország energetikai importigényét, ugyanakkor – a vitatott területeken – Görögországot is visszatartotta a kitermeléstől. A Ciprus és Kréta környéki vizeken ez a taktika a török célkitűzések minimumaként szintén érvényesül: a görögök és a görög ciprióták feltárásainak, esetleg a kelet-mediterrán exportinfrastruktúra kialakításának korlátozása már félsiker lehet, hiszen fenntarthatja a térség hatalmi – de főként energetikai – erőegyensúlyát.

Az alapvető hasonlóságokon túl az égei-tengeri konfliktus, valamint a Ciprus és Kréta környékét érintő tengerjogi viták között számos különbség is felfedezhető. Bár a jogi magyarázatok és a stratégiai célkitűzések hasonlóak, a ciprusi és a krétai viták mindenképpen komplexebbek, több szereplő érdekeit érintik és az eskalációs lehetőségük is fajsúlyosabb. Noha az Égei-tenger kérdésében is megmaradtak az ellentétes álláspontok, ugyanakkor az érintett felek de facto elfogadták, hogy – az eltérő delimitációs elképzelések ellenére – a gyakorlatban 6 tengeri mérföld érvényesül a parti vizek, 10 pedig a nemzeti légtér kiterjedésének meghatározásakor. Ankara és Athén szintén realizálta, hogy a területi vitáknak és a kizárólagos gazdasági övezetek határainak csak konkrétumok esetében lenne tényleges súlya, azaz akkor, ha valamelyik fél releváns mennyiségű olaj- vagy gázlelőhelyet tárna fel a térségben és azt megkísérelné kiaknázni. Mivel ez az Égei-tenger vitatott területein idáig elmaradt¹³, ezért a régiót érintő konfliktus inkább csak elvi és retorikai alapokon nyugszik. Ezek az alapok maximum időszakos nacionalista fellángolásokra elegendők, a vita eskalációja – kifizetődő feltárások és exportlehetőségek hiányában – ugyanakkor mindkét fél számára költségesebb lenne a jelenlegi status quo-nál.

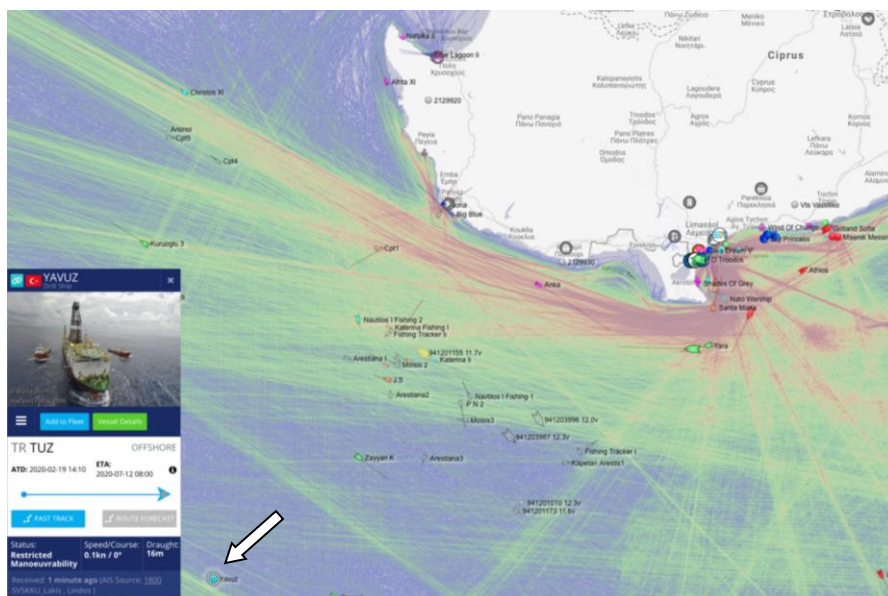
A ciprusi és krétai tengerjogi viták ettől merőben eltérőek. Ezekben az esetekben a szeizmológiai vizsgálatok nagy mennyiségű földgáz jelenlétét bizonyították,

---

¹³ A térségben csak a Kavalai-öbölben található Prinosz és Epsilon elnevezésű mezőkön folyik kevésbé jelentős kitermelés, ennek területi hovatartozását azonban a törökök nem vitatják.

ráadásul a sikeres feltárások száma évről-évre bővül, jelezve az érintett blokkok potenciális lehetőségeit. Amellett, hogy a görögök és görög ciprióták minél hamarabb szeretnék kiaknázni és értékesíteni ezeket a lelőhelyeket, a török fenyegetés miatt bevont külföldi szereplők is ebben érdekeltek. Az amerikaiak, franciák, olaszok, izraeliek (stb.) ebben az esetben nemcsak védelmet nyújtanak a görögöknek, de külső nyomást is jelentenek, hiszen Törökország keményebb fellépése esetén mind Athénnek, mind Nicosiának nehezebb lesz az égei-tengeri „struccpolitikát” alkalmazni és a kitermelési szándéktól elállni.

6. ábra: Török próbafúrások a dél-ciprusi vizeken (2020. július 11.)

Forrás: Marine Traffic, utolsó bozzáférés 2020. július 11.

A másik oldalon a törökök viselkedése szintén bonyolítja az újonnan formálódó tengerjogi vitákat. Törökország regionális magatartása, illetve a Kék Haza-doktrína felülírta a korábbi évek relatív visszafogottságát és egy jóval agresszí-vabb földközi-tengeri külpolitikát hívott életre. Míg az Égei-tenger esetében Törökország – néhány elszigetelt példától eltekintve – tartózkodott a vitatott területeken történő feltárásoktól, addig a Földközi-tengeren jóval proaktívabb és provokatívabb politikát folytat és – ahogy a 6. ábrán látható – olyan területeken is próbafúrásokat végez, amelyek a török partoktól távol esnek és az UNCLOS szabályozásai szerint egyértelműen Ciprus kizárólagos gazdasági övezetéhez tartoznak. Görögország szempontjából a Ciprus környéki török fúrások több szempontból is aggasztók. Egyrészt jelzik, hogy Ankara túllépett a területek státuszának retorikai vitatásán és érdekeit a gyakorlatban is megkísérli érvényesíteni.

Másrészt a törökök ciprusi „tesztjén” az Európai Unió megbukott: diplomáciai figyelmeztetéseken túl a szövetségesek – egyes tagállamok (pl. Franciaország) önálló akcióin túl – semmilyen egységes és konkrét válaszlépést nem tettek a ciprusi vizek védelmében. A közös és hatékony fellépés hiánya Athén számára komoly jelzés, hiszen a török kormány szűkebb és tágabb környezete 2020 első felében folyamatosan szellőztetett meg olyan feltárási terveket, amelyek a Rodoszhoz, Karpatoszhoz vagy Krétához tartozó, görög ellenőrzésű tengeri területekre vonatkoznak (Papadiochos – Nedos, 2020). A helyzet ebben az esetben azonban egyértelműen veszélyesebb, hiszen míg Ciprus nem rendelkezik komoly védelmi potenciállal, addig Görögország területei védelmében a törökök egyértelmű erőfölénye ellenére is bevetheti haditengerészetét és légierjét. Erre nemcsak az előző hónapok nyilatkozataiból, de Athén korábbi válságok alatt tanúsított magatartásából is következtethetünk. Görögország határozottsága természetesen a szövetségesekkel kialakított (elvi) konszenzusból is táplálkozik. A kelet-mediterrán térségben aktív szereplők többsége ellenzi Ankara líbiai és földközi-tengeri expanzióját, illetve egyértelműen tart attól, hogy Törökország „túlnyeri” magát és felborítja az egyébként is billegő regionális hatalmi erőegyensúlyt. A politikai és gazdasági érdekek mentén formálódó egységfront a térségbeli szereplőket a már feltárt gázmezők hasznosításának kérdésében is határozottá teszi, Athént és Nicosiát pedig a tényleges kitermelés megkezdésére ösztönzi. Mivel ez a külső nyomás nem teszi lehetővé a már megkezdett beruházások leállítását, illetve a kiadott koncessziók visszavonását, a további eszkaláció tulajdonképpen a török válaszlépések függvénye.

A kizárólagos gazdasági övezetek határain túl a Líbiából Európába irányuló migráció is nagyban befolyásolja a görög-török kapcsolatokat. Ennek tényleges súlyt a 2020. február végi és márciusi migrációs válság adott, amely feszült helyzetet teremtett a görög-török határon és amelynek tulajdonképpen a koronavírus-járvány és az azzal járó mozgási korlátozás vetett végett. Bár Törökország alapvetően az Európai Unió magországait kívánta zsarolni a migrációs kártyával, ugyanakkor ennek első és legsúlyosabb hatását Görögország érezte meg, amely határai védelme érdekében hadseregét is kénytelen volt mozgósítani. Athén a líbiai török térnyerést összeköti a migrációs útvonalak ellenőrzésének kiterjesztésével és komolyan tart attól, hogy egy Ankarából irányított bábállam délről is migrációs nyomás alá helyezheti a Görögországot. Noha a korábban említett IRINI művelet csökkentette az ezzel kapcsolatos görög – és olasz aggodalmakat – ugyanakkor a líbiai török érdekek érvényesülése hosszú távú kihívás elé állítaná Görögországot és főként a legközelebb eső Krétát (ECRE, 2017).

Fentiek röviden körvonalazzák azokat a líbiai vonatkozású témákat, amelyek Athén és Ankara egyébként sem felhőtlen viszonyát 2020 elejére ismételten mélyrepülésbe lökték. Bár Micotakisz miniszterelnök és Erdoğan elnök 2019 decemberében személyesen, 2020 júniusában pedig telefonon egyeztetett, komoly áttörést egyik megbeszélésen sem sikerült elérni (Tzogopoulos, 2020). A helyzetet nehezíti, hogy mindkét oldalon magasrangú kormánytagok és védelmi tisztviselők tesznek harcias nyilatkozatokat, amelyek a vitatott területeken elvégzett a próbafúrásokat török oldalon szuverén jogként, görög oldalon viszont háborút kiváltó atrocitásként állítják be (Uo.). A kialakult helyzetben nem segít az Európai Unió és Törökország feszült viszonya, amely a például a migráció vagy az IRINI kapcsán kialakult viták középpontjába helyezi Görögországot. Tökéletes példája ennek az Hagia Szophia székesegyház 2020 júliusi mecsetté alakítása, ami nem kifejezetten Görögországnak szólt, de ott reflektált igazi nemzeti traumákra és ezáltal mély felháborodást okozott.

Kilátások és lehetőségek

Mivel adekvát konklúziót a konfliktusnak ezen pontján nehéz lenne levonni, ezért a tanulmány lezárása inkább a lehetséges kilátásokra fókuszál. Az előző rész többször rámutatott arra, hogy a líbiai konfliktushoz köthető érdekellentétek elmélyítették Athén és Ankara szembenállását, egyúttal a vitatott tengeri területek tekintetében megnövelték egy incidens kialakulásának lehetőségét. Az eskaláció lehetősége tehát fennáll, ugyanakkor a tényleges katonai konfrontáció kitörését számos múltbeli tapasztalat, jelenlegi trend és kiszámítható jövődöbéli reakció korlátozza. Ezek közül az egyik legszembetűnőbb Washington szerepe: a görög-török vitákat hagyományosan a NATO és az amerikai érdekek tartják kontrol alatt. Washington határozott fellépésével többször (pl. 1955, 1964, 1967, 1974, 1996) intette önmérsékletre Athént és Ankarát, ez a magatartás a Trump-adminisztráció jelenlegi magatartására is jellemző, és a kapcsolatok jelentős romlása esetén ismételten határozott amerikai beavatkozást eredményezhet. Az USA mellett természetesen az Európai Unió is önmérsékletre intette a feleket. Ebben az esetben azonban a pártatlanság látszata is eltűnt, a 2020. június végén Görögországba látogató Josep Borrell külügyi főbiztos például a török követeléseket az európai uniós határok elleni provokációként értékelte és – legalábbis verbálisan – ismét kiállt a görögök mellett (Carassava, 2020). Fontos tapasztalat ugyanakkor, hogy a diplomáciai szólamokon túl az EU nem tesz konkrét lépéseket, ami jelentősen csökkenti a görögök kollektív elrettentésre építő taktikájának hatékonyságát.

A nemzetközi politika befolyása mellett érdemes röviden áttekinteni a koronavírus okozta válsághelyzet vitára gyakorolt hatásait is. Mivel a pandémia helyi és regionális következményei jelenleg körvonalazódnak, ezért nehéz megjósolni, hogy egy esetleges politikai és/vagy gazdasági válság növelné vagy csökkentené az eskzaláció kockázatát. Törökország esetében egy súlyosabb gazdasági recesszió abban az esetben csökkentené a feszültségeket, ha Ankara a belföldi helyzet stabilizálása érdekében visszafogná líbiai szerepvállalását és csökkentené földközi-tengeri aktivitását. Mivel a jelenlegi török vezetés gyakorta próbálja a belpolitikai problémákat külső viták eskzalálásával elfedni, ezért utóbbi eshetőség nem túl valószínű és jobbára csak komolyabb gazdasági válság esetén következne be. Görögország viselkedésében – a COVID-19 válság hatásainak enyhítésére beígért EU pénzügyi támogatások miatt – nem feltétlenül a belgazdasági problémák, inkább a gázmezőkben kitermelésében érdekelt, de a recesszió miatt visszavonuló vállalatok magatartása eredményezhet átalakulást. A járvány első hullámának időszakában ez a verzió több koncessziót elnyerő vállalatnál felmerült és komolyan felvettette a befektetések visszavonásának és beruházások leállításának lehetőségét (Tzogopoulos, 2020). Ez az opció a második hullám esetében fokozottan fennáll, ugyanakkor a görög-török konfliktus szempontjából még pozitívum következményekkel is járhat, hiszen a görögök által kezdeményezett beruházások elmaradása esetén (elvileg) Törökországban is csökkenhet a válaszlépés kényszere.

A koronavírus okozta gazdasági és politikai turbulencia a térség szövetségi és együttműködési viszonyait is befolyásolhatja. Az egyes regionális szereplők Líbiával és kelet-mediterrán gázmezőkkel kapcsolatos külpolitikai koncepciójának átalakulása Görögországot és a Ciprusi Köztársaságot érintené hátrányosan, hiszen csökkentené a törökökkel szemben formálódó regionális kooperációk hatékonyságát. A törökellenes koordináció felbomlását egyébként Ankara is elősegíti: a görög diplomácia aktivitását látva Törökország is külpolitikai offenzívába kezdett és új szereplők bevonásán túl (Tunézia, Algéria) a meglévők álláspontját is igyekszik átalakítani (pl. USA vagy Izrael esetében).

Fentiek csak részben tértek ki Líbia szerepére. A jelenlegi helyzetet látva nehéz olyan eshetőséget felvázolni, amelyben a líbiai folyamatok csökkentenék nem pedig növelnék a görög-török viták intenzitását. A GNA és Törökország keleti előretörése egyértelműen a görög érdeket sérti és a delimitációs egyezmény visszavonásáig, esetleg egy görög-török tengerjogi tárgyalás megindulásáig Athént is bevonják az ország jövőjével kapcsolatos vitákba. Görög szempontból ugyanakkor az egyik legveszélyesebb helyzetet az jelentené, ha Tripoli saját kezébe venné

a kizárólagos gazdasági övezetekkel kapcsolatos vita irányítását. Míg Ankara esetében az európai és NATO érdekek egyfajta limitet szabnak a görögökkel szembeni lépéseknek, nyugat-Líbiára ez kevésbé jellemző, ezért nagyobb eséllyel okozna összeütközést. Hasonlóan problematikus végkifejlet lenne kelet-Líbia és Halifa Haftar erőinek megerősödése. Ez ugyan Líbia esetében kedvezne a görög érdekeknek, ugyanakkor Törökország finansziális és hadászati erőforrásait átirányítaná a kelet-mediterrán térségre, ami természetesen tovább eszkalálná a görög-török ellentétet. A jelenlegi komplex helyzetben és állóháborúban Líbia kettészakadása mindkét országot negatívan érintené, a konfliktus hosszú távú fennmaradása ugyanis egyik félnek sem érdeke. Ebben az esetben Görögország kedvezőbb helyzetből indulna, hiszen a vitatott tengerfelületek földrajzilag ahhoz a keleti országrészhez és tobruki vezetéshez esnének közelebb, amely Erdogan és Szarrádzs delimitációs megállapodását illegitímnek tekintette.

Végezetül néhány gondolat erejéig érdemes kitérni a megoldási lehetőségekre. A kezdeti sikerek ellenére Törökország líbiai beavatkozása jó eséllyel nem fog (gyors) sikert elérni, ami Ankara eredeti stratégiájának felülvizsgálatát követeli meg. Az ország regionális elszigetelődését és lekötöttségeit látva egyértelmű, hogy Törökországnak előbb-utóbb normalizálnia kell kapcsolatait egyes térségbeli szereplőkkel, de legalábbis visszább kell vennie a harcias külpolitikai retorikából. Az EU-tag Görögország ebből a szempontból megfelelő választás lehet, hiszen a továbbra is gazdasági nehézségekkel küzdő Athén kizárólag a törökök tengeri követelése miatt lett aktív részese a Líbiával kapcsolatos diplomáciai csatározásoknak, azok hiányában pedig örömet kilépne azokból. Ebből következően egy Líbiára fókuszáló racionális török külpolitika mindenképpen csökkentené – de legalábbis a polgárháború végéig elodázná – a Görögországgal kapcsolatos vitákat. Talán Athén semlegesítésénél is fontosabb, hogy a görög-török viszony javítása áttételesen az Európai Unió és Törökország kapcsolatain is javíthatna. A térség jövője szempontjából utóbbinak, a török-EU kapcsolatok normalizálásának van igazán nagy jelentősége, Törökország elszigetelése ugyanis kockázatos külpolitikai manővereket követel meg Ankarától és tovább destabilizálja kelet-mediterrán térséget. Működőképes megoldást tehát egy tárgyalások révén kialakított konszenzus biztosíthat.

Irodalomjegyzék

ACRPS (2020): Turkey's Growing Role in Libya: Motives, Background, and Responses. *Arab Center for Research and Policy Studies*, Washington DC, utolsó hozzáférés: 2020.05.29.

- AEC (2020): What did Turkey import from Libya in 2011? *Atlas of Economic Complexity*, utolsó hozzáférés: 2020.05.29.
- AFP (2011): Turkey reluctantly joins NATO operations against Libya. FRANCE24, utolsó hozzáférés: 2020.06.15.
- Aksut, Fahri (2019): Top diplomat: Turkey ready to talk with Greece on E. Med. *Anadolu Agency*, utolsó hozzáférés: 2020.06.23.
- Al-Atrush, Samer (2020): Egypt's Sisi warns of intervention in the Lybian city of Sirte. *Bloomberg*, utolsó hozzáférés: 2020.06.20.
- ANA-MPA (2020): Italian support for EastMed pipeline, ahead of trilateral signing of project; specs and advantages. *Athens News Agency - Macedonian Press Agency (ANA-MPA)*, utolsó hozzáférés: 2020.07.08.
- Antonopoulos, Paul (2020a): Greece to open consulate in Benghazi, Libya. *Greek City Times*, utolsó hozzáférés: 2020.06.29.
- Antonopoulos, Paul (2020b): Dendias: Greek embassy opening in Damascus when conditions allow, Albania must respect Greek minority. *Greek City Times*, utolsó hozzáférés 2020.06.29.
- Bagci, Hüseyin – Erdurmaz, Serdar (2017): Libya and Turkey's Expansion Policy in Africa. *JANUS.NET*, (8)2: 39-52, utolsó hozzáférés: 2020.07.20. DOI: <https://doi.org/10.26619/1647-7251.8.2.4>.
- Barakat, Mahmoud: Why is Greece courting Haftar's militia in Libya? *Anadolu Agency*, utolsó hozzáférés: 2020.06.21.
- Barrinha, André – Bastos, Laura (2016): Out of Will or Out of Necessity? Turkey and the Middle East. In: Piet, Rémi – Simão, Licínia (eds.): *International Security in Shared Neighbourhoods – Foreign Policy of Russia, Turkey and the EU*. Palgrave Macmillan, London: 119-142. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137499103_7.
- Carassava, Anthee (2020): EU Slams Turkey's Actions Along Greek Border, Drilling in East Mediterranean. *Voice of America (VOA)*, utolsó hozzáférés: 2020.07.03.
- Cole, Alistair (1994): *Francois Mitterrand: A Study in Political Leadership*. Routledge, London – New York.
- Couvas, Jacques N. (2011): TURKEY: Old Colonial Rivalries Revive over Libya. *Inter Press Service*, utolsó hozzáférés: 2020.06.15.
- ECRE (2017): The other Greek island: Squalid conditions and arbitrary deportation in Crete. *European Council on Refugees and Exiles (ECRE)*, utolsó hozzáférés: 2020.07.01.
- EE (2017): Total to begin drilling in Egypt, Cyprus in regional growth push. *Energy Egypt*, utolsó hozzáférés: 2020.07.02.

- Egeresi Zoltán (2019): Kelet-mediterráneumi gázkincs: a ciprusi válság új dimenzióban. *Nemzet és Biztonság*, 2019/2: 50-63. DOI: <https://doi.org/10.32576/nb.2019.2.5>.
- Fanack (2020): Turkey and Libya's Maritime Deal: Partnership or Poisoned Chalice? Utolsó hozzáférés: 2020. 09. 26.
- FT (2010): Greece seeks investments from Libya. *Financial Times*, utolsó hozzáférés: 2020.06.13.
- George N. Tzogopoulos (2020): Greece external relations briefing: Greek-Turkish relations and the risk of a military accident. *China-CEE Institute, Weekly Briefing*, 30(4): 1-4, utolsó hozzáférés: 2020.06.29.
- Gingeras, Ryan (2019): The Turkish Navy in an era of Great Power competition. *War on the Rocks*, utolsó hozzáférés: 2020.06.17.
- Goldhammer, Zach (2014): On the Greek Ferry Housing Libya's Government. *The Atlantic*, utolsó hozzáférés: 2020.06.28.
- Haas, Richard (1984): Greek and Turkish Military ties with Libya. CIA, Office of European Analysis – Memorandum for the Record. Declassified CIA documents: CIA- RDP85T00287R001101120001-7, utolsó hozzáférés: 2020.07.13.
- Harris, Bryant (2020): Intel: Trump, Erdogan chat as Libya heats up. *Al-Monitor*, utolsó hozzáférés: 2020.07.02.
- Harvey, Benjamin (2011): Libya Evacuation Largest in Turkish History, Davutoglu Says. *Bloomberg*, utolsó hozzáférés: 2020.06.15.
- Henderson, Simon (2019): Turkey's Energy Confrontation with Cyprus. *The Washington Institute for Near East Policy*, utolsó hozzáférés: 2020.06.12.
- Ibrahim, Abdullah Ben (2017): Greece to construct power plant in east Libya. *The Libya Observer*, utolsó hozzáférés: 2020.06.27.
- Intocchia, Gregory Francis (1987): American Bombing of Libya: An International Legal Analysis. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 19(2): 177-213.
- Kariotis, Theodore C. (2017): The importance of the Greek Exclusive Economic Zone. *Medium*, utolsó hozzáférés: 2020.06.27.
- Kasfikis, Petros (2020): US State Dept: Turkey-Libya maritime zones agreement 'unhelpful and provocative'. *Athens News Agency - Macedonian Press Agency (ANA-MPA)*, utolsó hozzáférés: 2020.07.08.
- Keating, Joshua (2011): Was Turkish PM Erdogan the final recipient of the Qaddafi human rights prize? *Foreign Policy*, utolsó hozzáférés: 2020.07.19.
- Lesser, Ian – Swartz, Peter M. (2005): Political-Military trends in Italy, Greece, and Spain. Center for Strategic Studies, Virginia, utolsó hozzáférés: 2020.07.01.
- Liaggou, Chryssa (2020): Study points to significant gas field off Crete. *E-Kathimerini.com*, utolsó hozzáférés: 2020.07.02.

- Liveuama (n.d.): Live Universal Awareness Map – Situation in Libya. Utolsó hozzáférés: 2020.08.03.
- Marine Traffic (n.d.): Voyage information, Yavuz Drill Ship. Utolsó hozzáférés: 2020. 09. 26.
- Marsai Viktor (2014): A líbiai válság elmúlt két és fél éve európai szemszögből. *Nemzet és Biztonság*, 2014/3: 82-104.
- Marsai Viktor (2017): A migrációs diskurzus margójára III. – A líbiai válság az európai migráció tükrében. *Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések* 2017/1: 1-17. Utolsó hozzáférés: 2020.06.20.
- McKernan, Bethan – Akoush, Hussein (2020): Exclusive: 2,000 Syrian fighters deployed to Libya to support government. *The Guardian*, utolsó hozzáférés: 2020.06.19.
- Molnár, Anna (2019): Az EUNAVFOR MED Sophia művelet. In: Molnár, Anna – Komlósi, Orsolya (szerk.): *Az Európai Unió mediterrán térséggel összefüggő kapcsolata – Párbeszéd és konfliktusok*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest: 95-121.
- Naval Analyses (2020): Data on Turkey, Greece, Israel, Egypt and France. Utolsó hozzáférés: 2020.07.02.
- Neutze, Dennis R. (1982): The Gulf of Sidra Incident: A Legal Perspective. *U.S. Naval Institute Proceedings*, 108(1): 26-31.
- OPEC (2018): OPEC Share of World Crude Oil Reserves. Utolsó hozzáférés: 2020.07.19.
- Papadiochos, Costis P. – Nedos, Vassilis (2020): As Turkey plans to start drilling in coming months, Greece seeking international support. *E-Kathimerini.com*, utolsó hozzáférés: 2020.07.02.
- Pénzváltó Nikolett – Varga Márk (2020): (Ne) folytassa, Sophia! – Az Irini művelet kilátása. Migráció Kutató Intézet, *Horizont*, 2020/12: 1-11.
- Pénzváltó Nikolett (2020): Törökország líbiai háborúja. Migráció Kutató Intézet, *Horizont*, 2020/2: 1-12.
- Pinko, Eyal (2020): Turkey's Maritime Strategy Ambitions: The Blue Homeland Doctrine (Mavi Vatan). *International Institute for Migration and Security Research*, utolsó hozzáférés: 2020.06.18.
- Seibert, Thomas (2020): Turkish majority opposes Erdogan's Libyan policies. *The Arab Weekly*, utolsó hozzáférés: 2020.06.18.
- Seiradaki, Emmanouela (2011): Colonel Gadhafi's Greek Ties. *Greek Reporter*, utolsó hozzáférés: 2020.06.25.
- Smith-Windsor, Smith A. (2013): NATO's Maritime strategy and the Libya Crisis as seen from the Sea. *NATO Research Paper*, 90: 1-12.
- SOHR (2020): Human rights group slams use of Syrian mercenaries. *Syrian Observatory of Human Rights*, utolsó hozzáférés: 2020.06.19.

- South East Med Energy and Defense (2019): A new emerging alliance in the Eastern Mediterranean. Utolsó hozzáférés: 2020.07.03.
- Soylu, Ragıp (2020): Drama in the Med: Greek navy tries to stop cargo ship accompanied by Turkish frigates. *Middle East Eye*, utolsó hozzáférés: 2020.06.28.
- Süsler, Buğra (2020): *Turkey, the EU and the Middle East – Foreign Policy Cooperation and the Arab Uprisings*. Routledge, London. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429280788>.
- TNH (2019): French Frigate Patrols Cypriot Waters Near Turkish Drilling. *The National Herald*, utolsó hozzáférés: 2020.07.23.
- TNH (2020): President Says Greek Islands Will be Defended Against Turkey. *The National Herald*, utolsó hozzáférés: 2020.06.29.
- Tuft University (n.d.): Law of the Sea: A Policy Primer. *The Fletcher School*, utolsó hozzáférés: 2020.07.03.
- Yackley, Ayla Jean (2011): Turkey opposes any NATO operation in Libya. *Reuters*, utolsó hozzáférés: 2020.06.

Abstract

The role of the Libyan civil war in the transformation of Greek-Turkish conflict

The Libyan conflict plays a crucial role in the international relations of the Eastern Mediterranean, affecting many countries in the region through its international actors. At the end of 2019, Greece also became part of the conflict's diplomatic battlegrounds, as Turkey and the Government of National Accord (GNA) in western Libya concluded a maritime delimitation agreement that negatively affected Athens and its Exclusive Economic Zones. Greece declared the convention as being unacceptable and announced that the violation of its territorial waters will be treated as an act of war. The new conflict implicated Libya in the Greek-Turkish disputes and added a new area to the conflict which was originally linked only to the Aegean Sea and Cyprus. The complexity of the latest dispute is indicated by the fact that it is not only related to the Libyan civil war, but also to the Mediterranean gas exploration and the migration crisis, which makes it very difficult to find a comprehensive resolution.

Keywords: *second Libyan civil war, Greek-Turkish conflict, gas dispute, law of the sea, Eastern Mediterranean*

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

LECHNER ZOLTÁN¹

A KRÍMI VÁLSÁG GEOPOLITIKAI ÉS GEOÖKONÓMIAI ELŐZMÉNYEI

ABSZTRAKT

A tanulmány Oroszország és Ukrajna kapcsolatát elemzi a Szovjetunió felbomlása és a Krím-félsziget annektálása közötti időszakban. Mivel a két állam kapcsolatrendszerének meghatározó elemei a földrajzi terület feletti uralom és a gazdasági befolyás, a dolgozat geopolitikai és geoökonómiai perspektívából dolgozza fel a témát, a két diszciplína számos releváns elméletét felhasználva. Elsődleges célja, hogy azonosítsa és értelmezze a krími válság legfőbb okait és előzményeit. Az elméleti keret felvázolását követően a dolgozat a nemzetközi szakirodalom alapján tekinti át a két állam kapcsolatának geopolitikai vonatkozásait a Szovjetunió felbomlását követő nyolc évben. A tanulmány harmadik fejezete geoökonómiai szempontból, primer és szekunder források segítségével elemzi az orosz-ukrán viszony gazdasági – azon belül mindenekelőtt energetikai – elemeit, kitérve a gazdasági és a hatalmi tényezők közötti összefüggésekre. A negyedik rész a kritikai geopolitika módszertanát alkalmazva járja körül a NATO keleti irányú terjeszkedésének problémáját, felvázolva és elemelve három kapcsolódó narratív diskurzust. Végül az ötödik fejezet az európai társulási egyezmény aláírásának dilemmáját veszi górcső alá, rámutatva arra, hogy Ukrajna 2010-től két geoökonómiai projekt – az eurázsiai integráció és a Keleti Partnerség – rivalizálásának epicentrumába került.

Kulcsszavak: *Oroszország; Ukrajna; NATO; EU; aszimmetrikus interdependencia; geostratégia*

---

¹ Doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Program
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.04

Elméleti keretek: geopolitika és geoökonómia

Az eredetileg Rudolf Kjellén, svéd társadalomtudós által megalkotott *geopolitika* kifejezés az elmúlt évtizedekben széles körben elterjedt, és a társadalomtudományi munkáknak, a politikai retorikának és a közbeszédnek egyaránt gyakran viszsztatérő elemévé vált. A diszciplínán belül két nagyobb irányzatot azonosíthatunk, a klasszikus és a kritikai iskolát. A klasszikus értelmezés a 19. század végén – 20. század elején, elsősorban Friedrich Ratzel és Halford Mackinder elméletei nyomán alakult ki, majd a bipoláris rendszer összeomlását követően – többek között Samuel P. Huntington és Zbigniew Brzezinski munkásságának köszönhetően – vált újfent népszerűvé. Az irányzat az objektív humán- és természetföldrajzi realitások, valamint a nemzetközi politikai folyamatok közötti összefüggések rendszerét vizsgálja. Alaptézise szerint a földrajzi elhelyezkedés és távolság, a topográfia, továbbá az erőforrások, a népesség, az ellátási láncok, valamint a katonai, politikai, gazdasági és kulturális értelemben vett hatalom térbeli eloszlása olyan tényezők, amelyek meghatározó befolyással vannak az államok és más nemzetközi szereplők egymással való kapcsolataira. A klasszikus megközelítés a geopolitika fogalmát az erőforrásokért és területekért zajló stratégiai küzdelem tudományos igényű elemzéseként definiálja, episztemológiai alapja pedig a pozitívizmus, vagyis a valóság megismerhetőségébe vetett hit.

A klasszikus felfogástól episztemológiai és metodológiai szempontból egyaránt eltérő, sőt, magát azokkal szemben meghatározó kritikai geopolitikai iskola létrejöttét a szakirodalom (pl. Flint, 2006; Bayer, 2010; Cohen, 2015) az 1980-as évek második felére datálja, alapítóiként pedig jellemzően Gearóid Ó Tuathail-t és John Agnew-t azonosítja. Az irányzat képviselői a posztmodern filozófia atyjának tartott francia gondolkodó, Michel Foucault nyomdokain haladva a tudást és a hatalmat egymással összefüggő és egymástól elválaszthatatlan tényezőkként kezelik, ebből következően számukra a földrajz nem a természeti és társadalmi folyamatok térbeli elrendeződésének objektív vizsgálatát célzó tudomány, hanem a hatalom egy formája, az egymással versengő autoritások történelmen átívelő törekvése arra, hogy a saját érdekeiknek megfelelően szervezzék és birtokolják a teret. Értelmezésük szerint az imperialista európai államok versengésének kontextusában kialakult hagyományos geopolitika a földrajzi tudás hatalmi célok érdekében történő alkalmazása, a kritikai geopolitika pedig ennek megkérdőjelezése, felülvizsgálata és dekonstrukciója (Ó Tuathail, 1996: 9-65). Az irányzat episztemológiai alapvetése szerint a külső szemlélő számára az objektív valóság nem, csupán az arra reflektáló szubjektív narratívák ismerhetők meg – ennek

megfelelően a „geopolitikai realitások” vizsgálata helyett a percepciókra és hatalmi érdekekre alapuló geopolitikai diskurzusok elemzését helyezi középpontba.

Bár a posztmodern megközelítés klasszikus elméletekre vonatkozó kritikája több szempontból is megalapozott, meglátásom szerint hiba lenne ennek hatására teljes egészében elvetni a hagyományos értelmezést. A szakirodalomban egyelőre kevés elemző kísérelte meg a két irányzat összekapcsolását, de ahogyan a Saul Bernard Cohen által megalkotott definíció mutatja, ez korántsem lehetetlen: „[A geopolitika] *egyrészt a földrajzi környezet és perspektívák, másrészt a politikai folyamatok közötti interakciók vizsgálata. A környezet földrajzi jellemzőkből, mintákból, valamint az általuk alkotott összetett régiókból áll. A politikai folyamatok az olyan, a nemzetközi és a belpolitikai szinten működő erőket foglalják magukba, amelyek hatással vannak a nemzetközi magatartásra. A földrajzi környezet és a politikai folyamatok egyaránt dinamikusak, és kölcsönösen befolyásolják egymást. A geopolitika ennek az interakciónak a következményeivel foglalkozik*” (Cohen, 2015: 16).

A bipoláris rendszer összeomlását követően a világot behálózó, határokon átívelő gazdasági, kereskedelmi, technológiai, kulturális és humán áramlások, valamint az ezek eredményeként kialakuló függőségi viszonyok kiterjedése és intenzitása látványosan megnőtt, a földrajzilag egymástól távoli terek integráltsága példátlan mértékűvé vált. Az átalakulás számos elemzőt ösztönzött arra, hogy ártértekelje a hatalom térbeli eloszlására és stratégiai alkalmazására vonatkozó korábbi elméleteket. Ennek nyomán alakult ki az 1990-es években a geopolitikát kiegészítő (több szakértő² szerint annak részét képező), ugyanakkor a területbirtoklás vagy a geopolitikai diskurzusok helyett a gazdasági befolyás hatalmi vonatkozásait középpontba helyező elemzési módszer, a geoökonómia. A kifejezést Edward Luttwak alkotta meg 1990-ben, a fogalmat a konfliktus logikája és a kereskedelem módszerei ötvözeteként definiálva. Alapvetése szerint a globalizáció nem számolja fel az államok relatív pozícióért folytatott rivalizálását, ugyanakkor átalakítja annak természetét: a kölcsönös függőségi viszonyok rendszerében a katonai erő alkalmazásának lehetőségei beszűkülnek, ezzel egyidejűleg a gazdasági erő hatalmi viszonyokban játszott szerepe megnő, a gazdasági befolyás geostratégiai eszközzé válik (Luttwak, 1990: 17-20). A geoökonómia

---

² Bernek Ágnes földrajztudós például a geoökonómiát nem önálló tudományterületként, hanem a geopolitika részeként, a politika és a tér kapcsolatának gazdasági elemzéseként határozza meg (Bernek, 2010).

tehát – egyszerűen fogalmazva – geopolitikai célok gazdasági eszközökkel történő megvalósítását jelenti.

A Szovjetunió felbomlásától az orosz-ukrán barátsági szerződésig

A szovjet blokk 1989-től 1991-ig tartó összeomlása, ezáltal a két hidegháborús szövetségi rendszer viszonyát meghatározó stratégiai egyensúly megszűnése radikális változást hozott a nemzetközi kapcsolatokban. Az átalakulás egyik legfontosabb következménye volt, hogy az eurázsiai peremvidéken geopolitikai vákuumterületek jöttek létre, melyek befolyásolásáért már az 1980-as évek végén megindult a vetélkedés a különböző regionális- és nagyhatalmak között. Ezzel párhuzamosan, a hidegháború stratégiai egyensúlyát fenntartó pseudo-identitások, és ideológiai törésvonalak eltűnésével látványosan megerősödött a nemzeti és a civilizációs öntudat érzése, ami több multikulturális térségben addig elnyomott feszültség felszínre töréséhez vezetett. A geopolitikai és geokulturális tényezők együttes mozgásba lendülése dinamikusan változó politikai folyamatokat, civilizációs természetű háborúkat (pl. boszniai-, hegyi-karabahi-, kasmíri), és végső soron a stratégiai stabilitás végét és egy bizonytalanabb nemzetközi rendszer létrejöttét eredményezte (Davutoğlu, 2016: 80-84). Mindez hatványozottan igaz a posztszovjet térségre: a közigazgatási és etnokulturális határok³ közötti diszharmónia okán a föderáció tagköztársaságokra való felbomlása potenciális konfliktusok egész sorát generálta az eurázsiai magterület jelentős részét továbbra is uralma alatt tartó Oroszország, valamint a periférián elhelyezkedő, orosz kisebbséggel rendelkező posztszovjet államok között (Brubaker, 1996: 43-54).

A szuperhatalmi státusz gyors erodálódásával újjáéledt az orosz állam világban elfoglalt helyével és szerepével kapcsolatos történelmi vita. A Szovjetunió felbomlását követő néhány évben úgy tűnt, hogy a fejlődést a Nyugathoz való asszimilációval azonosító liberálisok/atlantisták kerültek domináns pozícióba: a nemzetközi trendeket követve, Borisz Jelcin vezetésével Oroszország megkezdte a nyugati politikai és gazdasági minták átvételét, amit Andrej Kozirjev külügyminiszter nyugati hatalmakkal való partneri viszony kialakítását célzó külpolitikája egészített ki. A nagyszabású kísérlet azonban hamar kudarcba fulladt. A szabadpiaci kapitalizmus és a nyugati demokratikus minták felülről megszervezett,

---

³ A felbomlását megelőzően a Szovjetunió közigazgatási szempontból 15 tagköztársaságból és ötvenhárom etnoterritoriális egységből, etnokulturális szempontból pedig 113 nemzetiségből állt.

gyors átvétele politikai és gazdasági szempontból egyaránt instabilitást eredményezett országban. Ezzel egyidejűleg az orosz integrációs törekvések⁴ beleütköztek a nyugati államok részben történelemben gyökerező, részben stratégiai megfontolások által motivált bizalmatlanságába, amely többek között a NATO keleti irányú bővítésében öltött testet (Gyurgyák, 2018: 300-304). Ennek következtében az 1990-es évek során fokozatosan erősödött a Nyugattal szemben kritikus, és az orosz befolyási övezet visszaállításának szükségét hirdető geopolitikai diskurzus, amelynek egyértelmű bizonyítéka volt a KGB korábbi igazgatója, Jevgenyij Primakov külügyminiszteri kinevezése 1996-ban. A nyugati integrációra alapvetően nyitott Kozirjevvel ellentétben Primakov egy olyan multipoláris nemzetközi rendszer létrehozását sürgette, amelyben Oroszország nagyhatalmi státusza garantált (Toal, 2017: 85-86). Az évtized közepétől a „közel-külföld”⁵ fogalmával került kifejezésre az orosz külpolitika későbbiekben dominánssá váló iránya, amely a posztszovjet térségre kizárólagos orosz befolyási övezetként tekint (Brzezinski, 2017: 152-155).

A Szovjetunió felbomlásakor Oroszország számára geostratégiai szempontból Ukrajna függetlensége jelentette a legnagyobb problémát. Ennek alapja az ország (1991-ben) 52 milliós népessége, melynek mintegy 17%-át az orosz kisebbség alkotja; a keleti ukrán térségek ipari potenciálja; valamint Ukrajna földrajzi elhelyezkedése. Utóbbi kapcsán két geopolitikai tényezőt érdemes külön kiemelni. Egyrészt, az ukrán kiválással megszűnt Oroszország közvetlen földrajzi összeköttetése a hidegháború alatt a szovjet érdekszférába tartozó közép-kelet-európai térséggel. Másrészt, Ukrajna déli területeinek elvesztésével Oroszország visszaszorult a Fekete-tengeri térségben, ami a szevasztopoli szovjet haditengerészeti bázis okán mindenekelőtt katonai szempontból bírt jelentőséggel. A Krím-félsziget és a fekete-tengeri partvidék elvesztésének súlyát, valamint a huszonhárom évvel későbbi agresszív orosz lépéseket az angolszász geopolitikai iskola atyjának tartott Halford Mackinder több mint százéves, de napjainkban is releváns megállapítása teszi érthetőbbé: 1904-ben papírra vetett tézise szerint az

---

⁴ Az orosz politikai vezetők az 1990-es évek során több alkalommal kifejtették abbéli reményüket, hogy a NATO szerepét fokozatosan átveszi majd egy Vlagyivosztoktól Vancouverig terjedő biztonsági struktúra, amelyben Oroszország egyenrangú partnere az Egyesült Államoknak és Nyugat-Európának. A leggyakrabban elhangzó érvelés szerint e struktúra intézményi kerete az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet lehetett volna.

⁵ A „*közel-külföld-doktrína*” a James Monroe amerikai elnök által 1823-ban meghirdetett Monroe-elvvel állítható párhuzamba. Az „*Amerika az amerikaiaké*” szlogenként elhíresült külpolitikai doktrínával az USA deklarálta, hogy ellenséges lépésnek tekinti az amerikai kontinens országainak kolonizálására irányuló európai törekvéseket.

eurázsiai magterületet uraló mindenkori hatalom legfőbb stratégiai kihívása a meleg tengerektől való elszigeteltsége, ezért permanens katonai nyomást helyez a legfontosabb tengeri kijáratokat és szorosokat magába foglaló eurázsiai belső peremívre (Mackinder, 1999: 16-27). A Krím hovatartozásának kérdése tehát Oroszország számára nem önmagában a félsziget területe feletti kontrollról, hanem az orosz haditengerészeti erőketítés képességéről⁶ szól. A mackinderi gondolatokra erősen építő amerikai geostratégia, Zbigniew Brzezinski 1997-es, *A nagy sakkjáték* című művében olyannyira meghatározónak ítélte Ukrajna helyzetét, hogy Oroszország birodalmi kilátásait az orosz-ukrán kapcsolatok alakulásától tette függővé: „Egy Ukrajna fölött továbbra is ellenőrzést gyakorló Oroszország (...) megpróbálhatja egy olyan, a saját erejében bízó eurázsiai birodalom vezetője lenni, amely az egykori Szovjetunió teljes – nem szlávok lakta – déli és délkeleti részén uralkodhatna. Ukrajna (...) nélkül azonban Moszkva bármely kísérlete az eurázsiai birodalom újbóli felépítésére valószínűleg teljes elszigetelődéshez vezetne” (Brzezinski, 2017: 134).

Mindezek fényében talán nem meglepő, hogy miután az ukrán parlamenti képviselők döntő többsége 1991 augusztusában a függetlenség mellett foglalt állást⁷, a szovjet főtitkár, Mihail Gorbacsov kilátásba helyezte, hogy Ukrajna függetlenedése esetén Oroszország magához fogja csatolni a Krím-félszigetet, valamint az ország keleti régióit. A nyílt fenyegetés azonban Gorbacsov szándékával ellentétes hatást ért el: megszilárdította az ukránok eltökéltségét, és még inkább felerősítette az 1980-as évektől kibontakozó ukrán nacionalizmus oroszellenes életét. Ez többek között a december 1-i, függetlenségről tartott népszavazáson mutatkozott meg, ahol az urnáknál megjelent⁸ ukrán szavazópolgárok 84%-a szavazott az elszakadás mellett. A függetlenségpártiak még a jelentős orosz népességgel rendelkező keleti és déli térségekben is egyértelmű többségbe kerültek: arányuk a donyecki régióban 83, Odesszában 85, a Krím-félszigeten (ahol a népszavazás évében a népesség több mint 60 %-a orosz) 54 % volt (Plokhly, 2015: 320-322). Ukrajna kilépése a többi tagköztársaságra gyakorolt dominó-hatás nyomán az unió sorsát is megpecsételte: december 26-án a szovjet föderáció megszűnt létezni, helyét a függetlenné vált tagköztársaságok többségét magába foglaló laza konföderáció, a Független Államok Közössége vette át. Attól a félelemtől vezér-

---

⁶ A Krím orosz haditengerészeti erőketítésben játszott szerepét mutatja, egyben rávilágít a krími válság és szíriai konfliktus közötti összefüggésre, hogy Oroszország 2015-ös szíriai katonai intervencióját a szevasztopoli bázisról kiindulva hajtotta végre.

⁷ A parlamenti szavazáson 346 képviselő szavazott a függetlenség mellett, kettő ellene, öten pedig tartózkodtak (Plokhly, 2015: 319).

⁸ A népszavazás részvételi aránya 90 % volt (Plokhly, 2015: 321).

elve, hogy a FÁK az orosz uralom posztszovjet térségben való visszaállításának eszköze, az ukrán politikai vezetés nem írta alá a szervezet alapokmányát, így nem vált annak teljes jogú tagjává (Dragneva – Wolczuk, 2015: 14-17).

Az elszakadást követő években geopolitikai szempontból az orosz-ukrán kapcsolatok egyik legfőbb feszültségforrása az Ukrajna területén maradt nukleáris fegyverezéssel kapcsolatos kérdés volt, amely sorsáról az 1994-es Budapesti Memorandum rendelkezett. Az Egyesült Királyság, Egyesült Államok és Oroszország által aláírt dokumentum garantálta az ukrán állam területi integritását, ezért cserébe az atomsorompó-egyezményhez való csatlakozásra – ezáltal nukleáris fegyverzetéről való lemondásra – kötelezte Kijevet (Karácsonyi, 2018: 76). Szintén komoly feszültséget generált a fekete-tengeri szovjet flotta hovatartozása, valamint ezzel összefüggésben a szevasztopoli haditengerészeti bázis státusza kapcsán kialakult érdekellentét. A konfliktus eszkalációjának elkerülése végett a két állam vezetői – Leonid Kucsma ukrán és Borisz Jelcin orosz elnök – a flotta felosztása mellett döntött. Az egyezség értelmében 1995-ben a hadihajóállomány 18%-a került ukrán fennhatóság alá. A szevasztopoli bázis kérdése két évvel később szintén államközi egyezmény formájában rendeződött, amely 20 évre, 2017-ig legitímálta a szevasztopoli orosz katonai jelenlétet. A két állam ezt követően, 1997 májusában barátsági szerződést kötött, melynek aláírásával és 1999-es ratifikálásával Oroszország ismét deklarálta, hogy elismeri és tiszteletben tartja Ukrajna területi integritását (Plochy, 2015: 323-325).

Az orosz-ukrán kapcsolatok geoökonómiai aspektusa

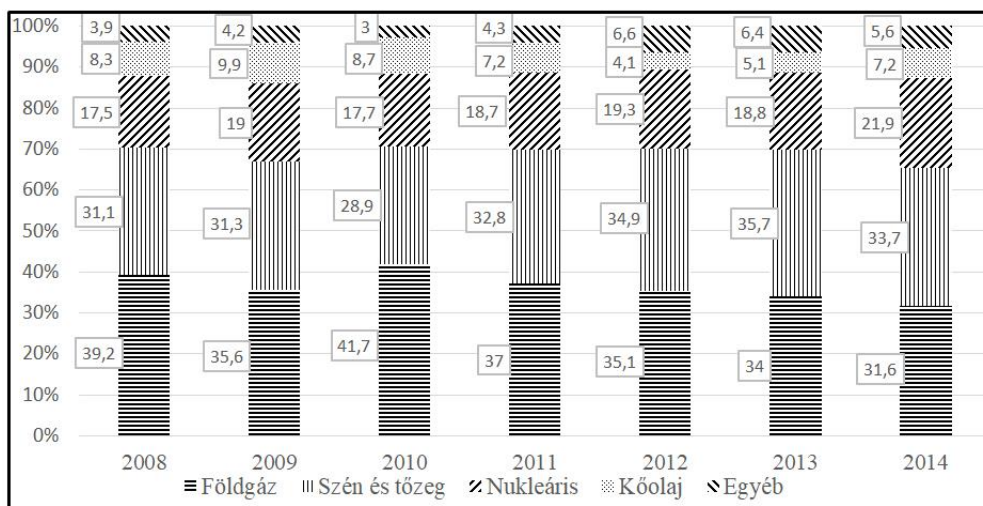
A 21. századi nemzetközi viszonyok fontos tendenciájának tekinthető, hogy a gazdasági és a politikai folyamatok közötti kapcsolat, különösen az 1990-es évtizedhez viszonyítva, lényegesen szorosabbá vált. Tekintve, hogy az államok döntő többsége az energiabiztonságot⁹ alapvető nemzeti érdekként azonosítja, az előbbi állítás hatványozottan igaz az energetikára vonatkozóan, amely az orosz-ukrán viszonyban is kiemelt szerepet játszik. Geoökonómiai szempontból a Szovjetunió felbomlásának egyik legfontosabb következménye volt, hogy a szovjet szénhidrogén alapú energiaforrások döntő része a föderáció megszűnését követően orosz kézben maradt, a saját készletekkel nem, vagy csak korlátozottan rendelkező kisebb tagköztársaságok de jure függetlenedése így nem írta felül a

---

⁹ A Nemzetközi Energiaügynökség definíciója szerint az energiabiztonság jelentése az energiaforrásokhoz való zavartalan hozzáférés megfizethető áron (International Energy Agency, 2019).

magterület és a periféria viszonyát jellemző aszimmetrikus energetikai függőséget, amit Moszkva a 2000-es években egyre aktívabban használt ki a dependenciájukat nyugati orientációval ellensúlyozni igyekvő szomszédjaival szemben. Mivel az ország függetlenedése utáni másfél-két évtizedben az ukrán energiaszektor modernizálása és diverzifikálása nem ment végbe (Dragneva – Wolczuk, 2015: 13), Ukrajna a millenniumot követő években változatlanul kiszolgáltatott maradt az eurázsiai óriásnak, különösen a földgázbehozatal szempontjából: a 2008-tól 2014-ig tartó időszakban a földgáz aránya Ukrajna teljes energiaellátásában mintegy 36% volt (1. ábra), a felhasznált földgáz mintegy 60%-át pedig orosz forrásból fedezte, ami a teljes ukrán földgázimport 95%-ának felelt meg (2. ábra). Bár az említett hétéves időszakban már érzékelhető jelei voltak Kijev forrás- és partnerdiverzifikációra való törekvésének, az ország továbbra is erőteljesen függött Moszkvától. A két állam viszonyát ugyanakkor – elsősorban Ukrajna földrajzi helyzetéből fakadó tranzitszerepe miatt – reciprocitás jellemzi: az orosz földgázkereskedelemben monopolpozíciót birtokló Gazprom a középkelet-, és nyugat-európai piacokat elsősorban az ukrán területen áthaladó Testvériség és Szojuz földgázvezetékeken keresztül érte el, ami zsarolási potenciált biztosított Kijev számára.

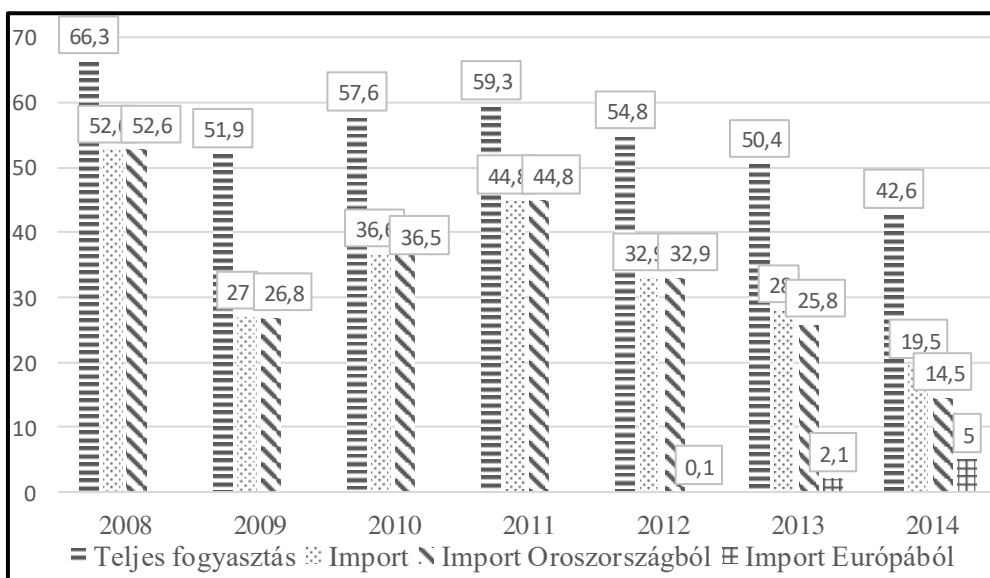
1. ábra: a források aránya Ukrajna energiaellátásában, 2008-2014 (%)

Saját szerkesztés, adatforrás: State Statistics Service of Ukraine, 2018.

2. ábra: Ukrajna földgázellátása, 2008-2014
(milliárd köbméter)

Saját szerkesztés, adatforrás: Naftogaz Europe, 2017.

A gazdasági interdependencia átpolitizáltsága és hatalmi aspektusa 2006 elején, az ukrainai „narancsos forradalmat” követően vált teljesen nyilvánvalóvá. Miután a 2004-es ukrán elnökválasztás második fordulóját Viktor Janukovics nyerte meg, az Európa-párti Viktor Juscsenkó több százezer támogatója vonult ki a kijevi főtérre a feltételezett választási csalás ellen tüntetve. A társadalmi nyomásnak engedve az ukrán legfelsőbb bíróság a második forduló eredményeinek eltörlése és a harmadik forduló kiírása mellett döntött. A megismételt választást az előzetes közvélemény-kutatásoknak megfelelően Viktor Juscsenkó nyerte meg, ami súlyos politikai vereséget jelentett a Janukovics mellett nyíltan kampányoló Vlagyimir Putyin orosz elnök számára (Zigar, 2016: 158-165). A politikai viszony megromlása rövidesen éreztette az energiakapcsolatokra gyakorolt negatív hatását: Putyin 2005 őszi televízióadásban jelentette be, hogy a Gazprom 2006 januárjától 90¹⁰ helyett 230 dollár/ezer köbméter áron fogja értékesíteni a gázt Ukrajnának. Miután az ukrán kormány ezt elutasította, a Gazprom figyelmeztést küldött az európai partnereinek arról, hogy fennakadások várhatóak a gázellátásban, mivel Ukrajna tranzitpozícióját kihasználva eltulajdoníthatja az európai

¹⁰ Az elnöki bejelentésig érvényben lévő korábbi Gazprom ajánlat alapján ezer köbméter gáz ára fokozatosan emelkedett volna 90-ről 230 dollárra a 2006 és 2009 közötti időszakban (Zigar, 2016: 213).

piacoknak szánt gáz egy részét. A nagyvállalat figyelmeztetése beigazolódt, január 2-án az Ausztriába irányuló gázszállítmány 30%-kal, a Magyarországra és Szlovákiába irányuló 40%-kal csökkent. A válság végül még január folyamán, kompromisszumként értékelhető egyezményrel zárult: a Gazprom beleegyezett a földgáz árának csökkentésébe, ezért cserébe Ukrajnának el kellett fogadnia, hogy a két ország közötti gázkereskedelem az 50%-ban a Gazprom tulajdonában lévő RoszUkrEnyergo nevű vállalaton keresztül fog megvalósulni (Zigar, 2016: 211-215). Bár a krízis rövid ideig tartott, jelentős és hosszútávú hatással volt mindkét fél energetikai stratégiájára: míg Oroszország számára központi céllá vált az európai piacok Ukrajna megkerülésével történő elérése az Északi Áramlat és a (később az EU ellenállása miatt meghiúsuló) Déli Áramlat projektek révén; addig az ukrán nemzetbiztonsági stratégiában kiemelt szerepet kapott az energiabiztonság kérdése, és az orosz gáztól való függőség csökkentése forrás- (a szén, a nukleáris energia és a megújulók arányának növelése), és partnerdiverzifikáció (az Európából érkező földgáz arányának növelése), valamint az energiahatékonyság növelése által (Kholod et al, 2018: 2-7).

A „gázháború” második epizódja 2008-ban bontakozott ki, azt követően, hogy az orosz-grúz háború nyomán ismét kiéleződött az orosz-ukrán geopolitikai feszültség. Az év utolsó harmadában a Gazprom megfenyegette Ukrajnát, hogy 179,5-ről 400 dollár/ezer m³-re emeli a gáz árát, ezzel egyidejűleg pedig mintegy kétmilliárd dolláros adósságának visszafizetését követelte az ukrán állam tulajdonában lévő Naftogaz vállalatától. A helyzet még kiélezettebbé vált, amikor Juscsenko erre azzal vágott vissza, hogy Ukrajna felül fogja vizsgálni az orosz fekete-tengeri flotta krími bázisáról szóló szerződést. Januárban a Gazprom lecsökkentette, majd lenullázta az Ukrajnába exportált gáz mennyiségét, így a hónap 7-ik napjára teljesen elapadt az országon keresztül Európába áramló tranzitforgalom. A kritikus helyzetnek a két miniszterelnök, Julia Timosenko és Vlagyimir Putyin január 17-i, tíz évre szóló egyezménye vetett véget, amely (a RoszUkrEnyergo közvetítése nélkül) 360 dollárban állapította meg a gáz árát Ukrajna számára (Zigar, 2016: 278-281). Bár a tranzitforgalom újraindult, a válság a rendkívül magas ár miatt még egy évig elhúzódott, majd 2010-ben, egy újabb geopolitikai tartalmú kompromisszummal rendeződött, azt követően, hogy a februári ukrán elnökválasztást a Putyin által támogatott Viktor Janukovics nyerte meg. Az új egyezmény értelmében a Gazprom 30%-kal csökkentette a földgáz árát, ezért cserébe az ukrán állam 25 évvel meghosszabbította a krími orosz katonai jelenlétet legitimáló 1997-es szerződést, valamint megnövelte a

Szevasztopolban állomásozó orosz katonák maximális létszámát (Henderson, 2016: 465-468).

A NATO-bővítés kérdésének értelmezései

A NATO 2008. áprilisi csúcstalálkozóján deklarálta – több, a bővítéssel szemben kritikus tagállam¹¹ nyomása miatt konkrét dátum nélkül –, hogy Ukrajna és Grúzia a szervezet tagjai lesznek (NATO, 2008). Öt hónappal később Oroszország Dél-Oszétia és Abházia védelmére¹² hivatkozva támadást indított Grúzia ellen. Az orosz agresszió Ukrajna számára is egyértelmű figyelmeztetés volt: Moszkva nem fogadja el az érdekszférájához tartozó posztszovjet államok csatlakozását az euro-atlanti szövetségi rendszerhez, és ennek megakadályozása érdekében kész katonai eszközöket alkalmazni. Mivel a NATO-csatlakozás lehetősége a 2014-es orosz-ukrán konfliktus egy lehetséges okaként azonosítható, érdemes röviden áttekinteni a szervezet bővítésével kapcsolatos narratívákat.

Tekintve, hogy a NATO a hidegháború időszakában deklaráltan a szovjet fenyegetéssel szembeni feltartóztatási politika egyik pillére volt, a Szovjetunió felbomlását követően a szervezet kénytelen volt újradefiniálni saját identitását és szerepét az átalakuló nemzetközi környezetben. Mivel létjogosultságát viszonylag kevesen kérdőjelezték meg, a legtöbb vitát generáló kérdéssé a szövetség bővítése vált. A bővítés mellett kiállók érveit alapvetően két csoportba sorolhatjuk. Az amerikai demokrata párti politikusok jelentős része által képviselt liberális diskurzus szerint a NATO-nak olyan értékkezősséggé kell válnia, amelynek a tagállamok biztonságának garantálásán túl elsődleges feladata a demokratikus értékek előmozdítása és terjesztése. Ez a gondolat abba a meglehetősen idealista felfogásba illeszkedik, miszerint a hidegháború vége a nyugati világ végső győzelmét, egyben a „*történelem végét*” jelentette, a posztbipoláris időszakban pedig a

---

¹¹ Németország, Franciaország, Belgium, Görögország, Hollandia, Norvégia.

¹² Grúzia és a nemzetközi jogilag hozzá tartozó, de gyakorlatilag orosz bábállamokként működő két szeparatista régió kapcsolata a 2000-es évek során egyre feszültebbé vált annak következtében, hogy a grúz elnök, Miheil Szaakasvili nem titkolt célja volt az ország területi integritásának visszaállítása. A feszültség 2008 augusztusában nyílt konfliktushoz vezetett, amire Oroszország katonai intervencióval válaszolt. Moszkva lépését nem csupán a szeparatista régiókban tartózkodó orosz békefenntartó egységek védelme magyarázza. Oroszország ugyanis geostratégiai szempontból érdekelt Grúzia területi megosztottságának fenntartásában, elsősorban két okból: egyrészt, a posztszovjet tér feletti orosz befolyás megőrzésének egyik eszköze a különböző szeparatista régiók közvetett vagy közvetlen támogatása; másrészt, a NATO hivatalos bővítési szabályzata szerint a szövetséghez csak olyan állam csatlakozhat, amely békés úton rendezi vitás ügyeit (NATO, 1995).

béke fenntartásának kulcsa a nyugati politikai és gazdasági modell globális szintű kiterjesztése. A NATO-bővítés ezen alapuló értelmezése tehát a „*demokrácia-export*” egy formájának tekinthető, tudományos alapja pedig a demokratikus béke elmélete. Az elsősorban Immanuel Kant elméleti munkásságára építő koncepció kidolgozói¹³ kvantitatív kutatásaik során jutottak arra az eredményre, hogy a demokratikus berendezkedésű államok kevesebb esetben háborúznak, mint az autoriter vagy diktatórikus országok, amiből azt a következtetést vonták le, hogy a demokráciák száma fordítottan arányos az államközi konfliktusok kitörésének esélyével (Kacziba, 2017a: 34-37). A NATO liberális támogatói emellett kiemelik, hogy a bővítés nem egy külső szereplő ellen irányuló geopolitikai projekt, hanem a szövetség és a tagjelöltek kölcsönös akaratán¹⁴ alapuló demokratikus folyamat, amely egyben a Nyugat és Oroszország kapcsolatának – a korábbi, érdekszférakon alapuló felfogást meghaladó – újragondolását is jelenti (Tálas, 2008). Ez a szemlélet jelenik meg Bill Clinton volt amerikai elnök a NATO hidegháború utáni első bővítése¹⁵ kapcsán elmondott beszédében: „*Ahogy előretekintünk a 21. századra, ismételten azt mondom, hogy egy új korszakra való felkészülés kontextusában kell a NATO-n belüli tevékenységünket értelmezniünk. A célunk az, hogy egy olyan Európát építsünk, ami egységes, demokratikus, békés és biztonságos, egy olyan Európát, amiben Oroszország, Ukrajna, és más volt szovjet tagállamok csatlakoznak hozzánk, hogy egy közös ügyet valósítsunk meg; egy dinamikus új Európát partnerséggel a kereskedelemben és az együttműködésben. Ezért támogattuk a NATO bővítését és a Partnerség a Békéért programot. Szintén támogattuk az európai integráció összes erőfeszítését és az európai intézmények bővítését, hogy új demokráciákat üdvözölhessünk. És ezt fogjuk folytatni*” (Public Papers of the Presidents of the United States, 1999: 819).

A bővítés melletti realista érvelés alapvetése ettől eltérően az, hogy szervezet keleti irányú terjeszkedése az euro-atlanti közösség stratégiai érdeke. Az amerikai republikánusok és több posztszocialista és posztszovjet ország – különösen

---

¹³ Az elmélet megalapozói Melvin Small, David Singer, Micheal W. Doyle és Rudolph J. Rummel voltak az 1960-1980-es években (Kacziba, 2017b: 114-115).

¹⁴ Érdeemes megjegyezni, hogy míg Grúzia esetén társadalom döntő része kezdettől fogva támogatja a NATO-csatlakozást, addig Ukrajna esetében a 2014-es válságot megelőzően egészen más volt a helyzet. Egy, a GALLUP által elkészített közvéleménykutatás szerint 2008-ban az ukrán társadalom mindössze 15%-a azonosította a NATO-t a biztonsággal, a válaszadók 43%-a ezzel szemben fenyegetésként tekintett a szervezetre. 2013-ra ugyan valamelyest változott a kérdéssel kapcsolatos közvélemény, ugyanakkor a NATO-t pozitívan értékelők aránya továbbra is alacsony maradt (biztonság: 17%; fenyegetés: 29%) (Ray – Esipova 2014).

¹⁵ Az első bővítés keretében Magyarország, Csehország és Lengyelország csatlakozott a szervezethez, 1999-ben.

Lengyelország és a balti államok – vezetői körében egyaránt népszerű felfogás egy offenzív biztonsági dilemmaként azonosítható. Az eredetileg John H. Herz által az 1950-es évek elején megalkotott definíció szerint biztonsági dilemma esetén adott szereplő saját biztonságérzete megerősítése érdekében tett lépései mások fenyegetettségpercepciójának növekedéséhez, ezáltal fegyverkezési spirál kialakulásához vezetnek. A fogalom offenzív realizmushoz köthető értelmezése ezt azzal egészíti ki, hogy a magát fenyegetve érző szereplő biztonságának megerősítése érdekében nemcsak fegyverkezik, hanem preventív támadást hajt végre, vagy ellenőrzése/uralma alá von egy adott területet (Jarvis, 1978: 167-169). E logika alapján a nyugati világ azért nem fogadhatta el a közép-kelet-európai térség katonai értelemben vett semlegességét, mert azt a jövőben újfent megerősödő Oroszország saját érdekei mentén kihasználta volna. Ezt az álláspontot képviselte például George F. Will politikai kommentátor a Washington Post hasábjain, 1996-ban: „*Ezeknek a demokráciáknak [a volt szovjet érdekszférához tartozó közép-kelet-európai országoknak] azonban van okuk tartani az orosz revansizmustól, amely az óriási katonai fölényrel megtámogatott diplomáciai megfélemlítésben ölt testet. (...) Az expanzionizmus bele van kódolva az orosz nemzeti génállományba. (...) ...nincs még egy olyan ország, amely oly könnyörtelenül terjeszkedett és oly makacsul ragaszkodott a hódításaihoz, mint Oroszország. (...) Ami a NATO-val bővülne, az Közép-Európa kilátásai két törékeny dologra, az elrettentésre és a demokráciára nézve*” (Will, 1996). Bár a bővítés melletti realista érvelés abban tagadhatatlanul különbözik a liberálistól, hogy az értékek helyett a biztonsági érdekeket helyezi előtérbe, a két narratíva a gyakorlatban kiegészíti egymást: míg az előbbi a NATO-terjeszkedés stratégiai szükségét támasztja alá, addig az utóbbi nemzetközi legitimitását hivatott biztosítani.

A NATO-bővítés legkarakánabb ellenzői jellemzően a nemzetközi kapcsolatok neorealista irányzatának képviselői, akik elsősorban arra próbálták (és próbálják) felhívni a nyugati döntéshozók figyelmét, hogy a szövetség orosz határokhoz való közeledését Oroszország fenyegetésként értelmezi, így a bővítés a nyugati-orosz kapcsolatok elmérgesedéséhez fog vezetni – a helyzet tehát Moszkva szempontjából szintén biztonsági dilemmaként értelmezhető. A bővítés legnevesebb kritikusai közé tartozik a hidegháborús feltartóztatási politika szellemi atyjának tartott George F. Kennan, aki 1997-ben a korszakbeli amerikai politika legsúlyosabb hibájának nevezte a NATO területi terjeszkedését, állítását azzal indokolva, hogy a döntés feltűzeli az orosz nacionalizmust, az orosz külpolitikát pedig nyugatellenes irányba tereli (Kennan, 1997). Az offenzív realizmus egyik legfontosabb alakja, John J. Mearsheimer 2014-es írásában fejtette ki véleményét,

miszerint a néhány hónappal korábban kirobbant ukrajnai válság a Nyugat hibája volt. Meglátása szerint csupán a liberálisok tévképzete, hogy a hidegháború vége óta a nemzetközi politikai viszonyokat az értékek, és nem a reálpolitikai számítások mozgatják. Mivel Oroszország nagyhatalmi státuszának legfontosabb pillére, egyben biztonságának legfőbb garanciája befolyási övezetének fenntartása, Mearsheimer szerint törvényszerű volt, hogy a NATO (és az Európai Unió) egyre mélyebb behatolása a posztszovjet térségbe előbb-utóbb kiváltja Moszkva ellenreakcióját (Mearsheimer, 2014). Értelmezésében tehát az Ukrajnával szembeni orosz agresszió stratégiai és biztonsági szempontok által motivált, defenzív lépés volt. Érdeemes végül említést tenni a neorealista irányzat egy másik fontos alakjáról, Stephen M. Waltról. Az államközi szövetségek létezését a közös fenyegetéssel szembeni összefogás érdekében levezető amerikai professzor szerint a NATO a Szovjetunió felbomlásakor elvesztette eredeti funkcióját, az átalakult geopolitikai környezetben pedig a demokratikus értékek megszilárdításának célkitűzésével próbálta – több-kevesebb sikerrel – legitimálni a fennmaradását. A szervezet számára ezt követően a saját, keleti irányú terjeszkedése által kiváltott agresszív orosz lépések kínáltak új lehetőséget létjogosultsága igazolására (Walt, 2014).

A fent említett neorealista interpretációk szinte teljes összhangban vannak az orosz elnök hivatalos retorikájával. Egy évvel a bukaresti NATO-csúcsot megelőzően, a müncheni biztonságpolitikai konferencián Putyin kemény kritikával illette a szervezetet: „...a NATO terjeszkedése nincs összefüggésben sem a szövetség korszerűsítésével, sem az európai biztonság garantálásával. Éppen ellenkezőleg, súlyos provokációt jelent, amely csökkenti a kölcsönös bizalom szintjét” (President of Russia, 2007). Kiemelte továbbá, hogy a szervezet megszegte a volt NATO-főtitkár, Manfred Wörner szovjet vezetésnek tett 1990-es ígértét¹⁶, miszerint a német egyesítésre adott szovjet beleegyezésért cserébe a szövetség nem fog keleti irányba terjeszkedni. Egy hónappal a Krím annektálását követően Putyin egy televízióműsorban fejtette ki, hogy félsziget elcsatolásának döntését részben Ukrajna jövőbeli NATO-csatlakozásának lehetősége motiválta: „...mindenekelőtt a Krím lakóit akarjuk támogatni, de egy bizonyos logikát is követtünk: ha nem teszünk semmit, Ukrajnát va-

---

¹⁶ A George Washington Egyetem Nemzetbiztonsági Archívuma által 2017-ben nyilvánosságra hozott dokumentumok alátámasztják, hogy Wörner mellett George H. W. Bush amerikai elnök, James Baker amerikai külügyminiszter, Helmut Kohl német kancellár és Hans-Dietrich Genscher német külügyminiszter is ígéretet tett Gorbacsovnak arra, hogy a NATO nem fog keleti irányba bővülni (Savranskaya – Blanton, 2017).

lamikor a jövőben behúzzák a NATO-ba. (...) ...és NATO hajók dokkolnak Szevasztopolban, az orosz haditengerészet dicsőséges városában. (...) Ha a NATO katonák feltűnnek, azonnal haderőt fognak telepíteni a területre. Egy ilyen lépés geopolitikai szempontból rendkívül érzékeny lenne számunkra, mert ebben az esetben Oroszország gyakorlatilag kiszorulna a fekete-tengeri térségből” (The Washington Post, 2014). Ugyanakkor az, hogy az elnök a beszélgetés során említést tett az egykori Orosz Birodalom részét képező Novorossziáról (Új Oroszországról), a konfliktust kizárólag az euroatlanti terjeszkedésből levezető véleményformálók érvelése ellen szól: „Szeretném önöket emlékeztetni, hogy az, amit a cári időkben Novorossziának neveztek (...) akkoriban nem volt Ukrajna része. Ezeket a területeket a szovjet kormányzat adta át Ukrajnának az 1920-as években. Miért? Ki tudja. (...) Oroszország különböző okokból elvesztette ezeket a területeket, az emberek azonban maradtak. (...) A kulcskérdés a garanciák biztosítása ezeknek az embereknek. A mi szerepünk az, hogy lehetővé tegyünk egy megoldást Ukrajnában, hogy biztosítsuk, hogy a garanciák léteznek” (Uo.). Azáltal, hogy az ország déli és déli nagyvárosait (Harkov, Luhanszk, Donyeck, Zaporizzsja, Dnyipro, Herszon, Mikolajiv, Odessza) magába foglaló, és jelentős orosz kisebbséggel¹⁷ rendelkező térségről geopolitikai (és nem csak történelmi) értelemben beszélt, Putyin implicit módon megkérdőjelezte Ukrajna fennhatóságát az ország területének csaknem ötven százaléka fölött, ezáltal legitimálva a kelet-ukrajnai szeparatisták törekvését. Az elnök szavaiból egy olyan, a NATO terjeszkedés biztonsági aspektusain túlmutató stratégiai vízió képe rajzolódik ki, melynek célja Ukrajna de facto kettészakítása, és az orosz ellenőrzés Novorossziára való kiterjesztése által Oroszország és a Krím, valamint Oroszország és a (de jure Moldovához tartozó) Dnyeszter-menti Köztársaság közötti közvetlen földrajzi összeköttetés megteremtése. Putyin mindezt egy olyan, az orosz nagyság és a nemzeti egység gondolataira felfűzött geopolitikai narratívába illesztette be, amelynek segítségével egyidejűleg volt képes megerősíteni a 2011-2012-ben megingott belpolitikai népszerűségét¹⁸, illetve elterelni a hazai közvélemény figyelmét a belső problémákról.

---

¹⁷ A 2001-es census alapján a Novorossziát alkotó ukrán közigazgatási területeken (oblasztyokban) az orosz kisebbség aránya a következő: Harkov: 25,6; Luhanszk: 39; Donyeck: 38,2; Zaporizzsja: 24,7; Dnyipro-petrovcszk: 17,6; Herszon: 14,1; Mikolajiv: 14,1; Odessza: 20,7; Krím: 58,3 % (State Statistics Committee of Ukraine, 2001).

¹⁸ A 2000-től 2008-ig tartó időszakban a putyini rendszer legitimációjának legfőbb forrása a dinamikus gazdasági fejlődés és béremelkedés volt. Ezt a tendenciát a 2008-as válság törte meg, ugyanakkor csupán átmenetileg, mivel az orosz gazdaság 2009-ben ismét dinamikus növekedésnek indult. A növekedés üteme azonban 2011-ben lelassult, a rendszer jóléti alapú legitimációja

Az európai uniós társulási szerződés dilemmája

A másik külső tényező, ami a 2000-es évek eleje óta egyre meghatározóbb szerepet játszik az orosz-ukrán viszonyrendszerben, az Európai Unió térségbeli politikája. A NATO-hoz hasonlóan az EU is több bővítési hullám keretében, fokozatosan terjesztette ki a határait keleti és déli irányba. Bár a folyamat 2013-ban, Horvátország csatlakozását követően megakadt, a 2004-es keleti bővítés¹⁹ óta az Unió kiemelten fontos külpolitikai célként kezeli a posztszovjet térség országaival való kapcsolatok fejlesztését. Ennek első eszköze a 2004-ben életre hívott európai szomszédságpolitika, amely az EU és 16²⁰ keleti és déli partnerállam kapcsolatait hivatott koordinálni. Bár az Európai Bizottság Oroszország bevonására is nyitott volt, Moszkva már 2003-ban jelezte, hogy nem kíván csatlakozni kezdeményezéshez. A döntés mindenekelőtt a kőolaj világpiaci árának emelkedése nyomán megerősödő orosz magabiztossággal magyarázható: a Kreml álláspontja szerint az orosz nagyhatalmi státusz nem volt összeegyeztethető azzal, hogy az Európai Unió Oroszországot a többi posztszovjet állammal egy kategóriába sorolja (Gretskiy et al., 2014: 376). Az Európai Unió Tanácsa 2008-ban hirdette meg, majd 2009-ben indította el a Keleti Partnerség programot, amely a laza keretrendszerként működő szomszédságpolitikától eltérően egy strukturáltabb, ambiciózusabb és földrajzilag koncentráltabb geoökonómiai projektnek tekinthető.

A Lengyelország és Svédország által elindított program célja az Unió és hat posztszovjet köztársaság – Ukrajna, Grúzia, Örményország, Fehéroroszország, Azerbajdzsán és Moldova – közötti gazdasági, politika és jogi kapcsolatok megerősítése, valamint a kelet-európai és kaukázusi térség demokratizálódásának és gazdasági modernizációjának elősegítése. Bár alapvetően regionális szintű kezdeményezés, a Keleti Partnerség bilaterális dimenzióval is rendelkezik. Ennek legfontosabb eleme az Unió és az adott partner társulási megállapodása, melynek részeként a két fél mélyreható és átfogó szabadkereskedelmi megállapodást ír alá az áruk és szolgáltatások áramlásának akadálymentesítése, valamint az eljárások

---

pedig egyre problémásabbá vált, ami Putyin népszerűségén is megmutatkozott: a Levada Központ által 2013-ban végzett közvélemény-kutatás során a megkérdezettek csupán 32%-a mondta azt, hogy az elnökre szavazna. A Krím annektálása után megismételt felmérésen e csoport aránya 52%-ra emelkedett (Sz. Bíró, 2019: 69-71).

¹⁹ 2004-ben Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia csatlakoztak az Unióhoz.

²⁰ Algéria, Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Egyiptom, Grúzia, Izrael, Jordánia, Libanon, Líbia, Marokkó, Moldova, Örményország, Szíria, Palesztina, Tunézia, Ukrajna.

és normák harmonizációja érdekében (European External Action Service, 2016). Bár az Unió hivatalos álláspontja szerint nem Oroszország ellen irányul, több szakértő (pl. Gretskiy et al., 2014; Grüber-Vaszari, 2018) szerint a Keleti Partnerség az Európai Unió orosz-ukrán gázkonfliktusokra és a 2008-as orosz-grúz háborúra adott geostratégiai válaszaként is értelmezhető. A projekt geoökonómiai élet hangsúlyozó olvasatot támasztja alá többek között Catherine Ashton 2012-es beszéde, amelyben az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője egyértelművé tette, hogy a Keleti Partnerségnek politikai céljai is vannak: „...politikai reformokra, változásra, fejlődésre van szükség ahhoz, hogy az emberek számára erős és mély demokráciát teremtünk, ami nem csupán a megnyert választásokon alapul, hanem olyan reformokon, amelyek a demokrácia, a szabadság, az emberi jogok és a jogállamiság bázisát erősítik. (...) Világossá tettük az ukrán kormány számára, hogy a nemzetközi normák alapján a Julia Timosenkoval való bánásmód²¹ nem volt megfelelő, és felszólítottuk Ukrajnát arra, hogy (...) a nemzetközi igazságszolgáltatás alkalmazásával orvosolja ezt” (Ashton, 2012).

Az Európai Unióval kapcsolatos orosz percepció 2004 után alakult át: a politikusok és szakértők körében az ukrainai „narancsos forradalom” hatására terjedt el, majd a Keleti Partnerség elindítását követően szilárdult meg az értelmezés, miszerint az EU keleti aktivitása valójában Oroszország elszigetelésére irányul (Bildt, 2015). Szergej Lavrov külügyminiszter például a 2009. márciusi Brüsszeli Fórumon azzal vádolta meg az Uniót, hogy a posztszovjet térséget saját érdekszférájává alakítja, gazdasági befolyását pedig politikai érdekérvényesítésre használja: „*Azzal vádolnak minket, hogy befolyási övezetet akarunk építeni. Mi az a Keleti Partnerség? Egy befolyási övezet, amely magába foglalja az önök számára oly fontos Fehéroroszországot? És aztán kedves barátom [a cseh külügyminiszter, Karel Schwarzenberg] nyilvánosan kijelenti, hogy amennyiben Fehéroroszország elismeri Oszétiát, elfelejtheti a Keleti Partnerséget. Ez fenyegetés, zsarolás, vagy csak a demokrácia működése?*” (Lavrovot idézi: Samokhvalov, 2017: 216). Lavrov szavai egyértelműen azt tükrözik, hogy 2009-re az orosz geopolitikai diskurzus integráns részévé vált a meggyőződés, miszerint az EU gazdasági befolyásra és az uniós normák exportálására épülő „puha ereje” olyan tényező, amely komoly fenyegetést jelent Oroszország nagyhatalmi pozíciójára nézve. Részben ezzel magyarázható, hogy Putyin harmadik elnökségének (2012-2018) egyik legfontosabb célkitűzése a szovjet térség Moszkva irányította újjászervezése lett. (Sz. Bíró, 2019: 74). Oroszország és a

---

²¹ Ashton itt arra célzott, hogy a korábbi ukrán miniszterelnököt 2011-ben politikai okokból ítélték börtönbüntetésre.

„közel-külföld” gazdasági integrációjának magasabb szintre emelését szolgálta a 2010-ben megalakult, Oroszországot, Fehéroroszországot és Kazahsztánt tömörítő Eurázsiai Vámunió; a 2012 óta működő Közös Gazdasági Térség; valamint a 2015-ben megalapított, Örményországgal és Kirgizisztánnal kibővült Eurázsiai Gazdasági Unió (Weitz, 2014: 33-35).

Stratégiai szempontból az eurázsiai projekt elsődleges célja az Oroszország és a posztszovjet periféria közötti aszimmetrikus gazdasági függőségen alapuló kapcsolatrendszer megszüldése és állandósítása, ezáltal a tagok alternatív integrációkhoz való csatlakozásának akadályozása (Vigóczki, 2016: 7). Mivel a Keleti Partnerség és az Eurázsiai Gazdasági Unió célterülete döntően megegyezik, a két geoökonómiai projekt egyidejű létezése egy olyan zéró-összegű játszmát eredményezett az Európai Unió és Oroszország között, melynek tétje a posztszovjet tér feletti gazdasági és politikai befolyás (Casier, 2016: 21). A stratégiai érdekelentétek mellett a nyugati és a keleti integráció közötti átjárás legfőbb akadályát a két fél gazdasági fejlettsége közötti markáns szakadék jelenti: a külkereskedelmi korlátok teljes lebontása a versenyképesség terén egyértelmű előnyt élvező nyugat-európai nagyvállalatok dominanciáját és az orosz kereskedelmi pozíció gyengülését eredményezné a célpiacokon (Vaszari, 2018: 99). Ebből következően Moszkvának alapvető gazdasági érdeke fűződik az EU és a keleti partnerállamok közötti szabadkereskedelmi egyezmények megkötéséhez. A geoökonómiai rivalizálás epicentrumává geopolitikai és gazdasági jelentősége okán Ukrajna vált, amely az Oroszországtól való függését az EU-val való kapcsolatainak erősítésével igyekezett ellensúlyozni. Putyin számára a vörös vonalat a társulási és szabadkereskedelmi megállapodás aláírása jelentette, amelyre a tervek szerint 2013. november 28-án, az Európai Unió és a keleti partnerek vilniusi csúcstalálkozóján került volna sor. Ennek megakadályozása érdekében Moszkva 2013 júniusától a „mézesmadzag” és a „virgács” kombinált alkalmazásával gyakorolt nyomást az ukrán politikai vezetésre: egyrészt 15 milliárd dollár értékű hitelt, valamint a gáz árának jelentős csökkentését ígérte, másrészt szankciókkal sújtotta az Oroszországba irányuló ukrán exportot (Toal, 2017: 211-212). A nyomásgyakorlás hatásosnak bizonyult, Viktor Janukovics a vilniusi csúcson nem írta alá a szerződést.

Záró gondolatok

Janukovics döntése ellen tiltakozva több százezer Európa-párti ukrán vonult ki Kijev főterére. A tüntetés hamarosan általános felkeléssé duzzadt, majd a brutális állami fellépést követően polgárháborús helyzetbe torkollott. Miután nyilván-

valóvá vált, hogy ukrán szövetségese képtelen kezelni a helyzetet, Putyin taktikát váltott, az orosz stratégia homlokterébe a gazdasági nyomásgyakorlás helyett a hibrid hadviselés került. A „Novorosszia-projekt” első felvonása 2014 márciusában a Krím-félsziget elcsatolása volt, ezt követte a kelet-ukrajnai szeparatisták kormányerőkkel szembeni harcának aktív támogatása. Habár viszonylag hamar világossá vált, hogy a nyugati gazdasági szankciókban testet öltő nemzetközi nyomás, valamint az orosz gazdaság korlátozott teherbíró képessége miatt Putyin nem tudja megvalósítani 2014 áprilisában körvonalazott vízióját, a háború elhúzódott, és kisebb intenzitással ugyan, de a mai napig tart.

A tanulmányban arra kívántam rámutatni, hogy a konfliktus kirobbanásában katonai, földrajzi, politikai, gazdasági és demográfiai tényezők egyaránt szerepet játszottak. Kézenfekvő a kérdés, hogy a háború az említett elemek beágyazottsága miatt a történelemben volt kódolva, vagy megfontoltabb és felelősségteljesebb politikával elkerülhető lett volna. A kérdés kapcsán kibontakozott tudományos és közéleti diskussziót két markánsan eltérő, az egyik fél felelősségét relativizáló, a másikat felnagyító politikai narratíva uralja. Az első szerint az Európai Unió és a NATO a hagyományos geopolitikai gondolkodást meghaladó, posztmodern képződmények, melyek fokozatos bővülése a nemzetközi jogra és a demokratikus értékekre alapuló, békésebb világ létrejöttét szolgálja. Ennek megvalósulását fenyegeti a 19-20. századi mentalitást képviselő putyini Oroszország, amely agresszív eszközökkel igyekszik fenntartani saját érdekszféráját. A másik narratíva kiindulópontja ezzel szemben, hogy a reálpolitika kora korántsem ért véget a bipoláris rendszer összeomlásával. Az EU és a NATO keleti irányú terjeszkedése ebben az értelmezésben egy geopolitikai érdekek által motivált stratégia része, amely az ukrán válság elsődleges kiváltó okaként azonosítható. A narratíva képviselői szemében a nyugati demokráciaexport globális fenyegetés, az extraterritoriális fennhatósággal rendelkező nagyhatalmak közötti egyensúly pedig a nemzetközi béke és stabilitás garanciája.

Meggyőződésem szerint az igazság a két interpretáció között keresendő. A nyugati politikusok éles kritikája a nemzetközi jogot kiforgató²², agresszív orosz

---

²² A hivatalos orosz álláspont szerint a Krím Oroszországhoz való csatlakozása a nemzetközi jognak megfelelően történt, mivel a Krími Autonóm Köztársaság először deklarálta a függetlenségét, majd népszavazás útján egyesült Oroszországgal – a csatlakozással tehát az ENSZ alapokmányában is szereplő „népek önrendelkezési joga” érvényesült. A Kreml ennek kapcsán precedensként hivatkozik arra, hogy a nyugati államok többsége elismerte Koszovó szintén egyoldalúan deklarált függetlenségét 2008-ban. Az a tény ugyanakkor, hogy a krími népszavazást

külpolitikával szemben indokolt, és megalapozott; képmutatás vagy önámítás ugyanakkor a részükről, ha tagadják, hogy a NATO és az EU politikája szintén hozzájárult a válság kirobbanásához. A 2014-et megelőző időszakban Putyin több alkalommal is világossá tette, hogy az orosz befolyási övezet fenntartása érdekében kész katonai eszközöket is alkalmazni. A nyugati döntéshozók ennek ellenére kitartottak az Ukrajna integrálására irányuló stratégia mellett, a liberális értékrendbe vetett hitüket azonban látványosan beárazta, hogy az orosz agressziót követően, a gazdasági szankciók alkalmazásán túl sem a NATO, sem az EU nem tett komolyabb lépéseket Ukrajna védelme érdekében. A nyugati hatalmak visszafogott magatartása annak fényében persze érthető, hogy az Oroszországgal való konfliktus felvállalása nagymértékben növelné a háborús eszkaláció esélyét, az ugyanakkor kevésbé világos, hogy ennek tudatában 2014 előtt miért követtek olyan politikát, melynek konzekvens folytatása a konfliktus vállalása lett volna. A következtelen nyugati stratégia, valamint a saját befolyási övezet és nagyhatalmi státusz fenntartására irányuló orosz akarat ütközése nyomán kibontakozó „új hidegháború” egyértelmű vesztese az ukrán társadalom: mivel az ország teljes jogú NATO- és EU-tagsága hat évvel a krími válság után is legfeljebb távoli lehetőség, Ukrajna a belátható jövőben Oroszország és a Nyugat biztonsági dilemmájának a foglya marad.

Irodalomjegyzék

- Ashton, Catherine (2012): Remarks by the High Representative Catherine Ashton at the end of the Ministerial Meeting of Visegrad countries, Eastern Partnership countries and the EU. *Delegation of the European Union to Turkey*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 08.
- Bayer József (2010): A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. században*, I (1): 1-24.
- Berneking Ágnes (2010): Geopolitics and/or Geoeconomics. The Interrelations between the World Economy and World Politics in the 21st Century. *Geopolitics in the 21st century*, 1(1): 29-62.
- Bildt, Carl (2015): Russia, EU and Eastern Partnership. *European Council on Foreign Relations*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 07.

---

megelőzően orosz különleges egységek szállták meg a félszigetet (amit 2015-ben Putyin is elismert) alássa a folyamat jogi tisztaságát.

- Brubaker, Rogers (1996): *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558764>.
- Brzezinski, Zbigniew (2017): *A nagy sakkjábla*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Casier, Tom (2016): Why the EU-Russia Strategic Partnership Could Not Prevent a Confrontation Over Ukraine. In: Nitoiu, Cristian: *Avoiding a New 'Cold War' The Future of EU-Russia Relations in the Context of the Ukraine Crisis*. LSE, DEAS.
- Cohen, Saul Bernard (2015): *Geopolitics The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Davutoğlu, Ahmet (2016): *Stratégiai mélység*. Antall József Tudásközpont. Budapest.
- Dragneva, Rilka – Wolczuk, Kataryna (2015): *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*. Palgrave Macmillan, New York. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137516268>.
- European External Action Service* (2016): Eastern Partnership. Utolsó hozzáférés: 2019. 12. 19.
- Flint, Colin (2006): *Introduction to Geopolitics*. Routledge, Abingdon. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203503768>.
- Gretskiy, Igor – Treshchenkov, Evgeny – Golubev, Konstantin (2018): Russia's perceptions and misperceptions of the EU Eastern Partnership. *Communist and Post-Communist Studies* 47 (2014): 375-383.
- Grúber Károly – Vaszari Tamás (2018): A keleti partnerség helyzete, avagy dilemmák az EU és Oroszország közötti geopolitikai és geogazdasági térben. *Külgügyi Szemle*, 2018. tél: 3-26.
- Gyurgyák János (2018): *Európa alkonya?* Osiris Kiadó, Budapest.
- Henderson, James (2016): *Does Russia Has a Potent Gas Weapon?* In: The Palgrave Handbook of the International Political Economy of Energy. Palgrave Macmillan, London. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-55631-8_19.
- International Energy Agency* (2019): Energy security. Utolsó hozzáférés: 2019. 11. 28.
- Jarvis, Robert (1978): Cooperation under the security dilemma. *World Politics*, 30(2): 167-214. DOI: <https://doi.org/10.2307/2009958>.
- Kacziba Péter (2017a): *A nemzetközi válságkezelés békeépítő koncepciója és ciprusi alkalmazásának tanulságai*. Doktori értekezés, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs: 34-37.
- Kacziba Péter (2017b): A békeépítés elméleti és kivitelezési vázlata. *Hadtudományi Szemle*, 10(2): 105-125.

- Karácsonyi Dávid (2018): Felosztás vagy felemelkedés? Ukrajna, Európa „nagy tortája”. *Tér és Társadalom*, 32(4): 54-83. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.32.4.3096>.
- Kennan, George F. (1997): A Fateful Error. *New York Times* Feb. 5, 1997. Utolsó hozzáférés: 2019. 12. 01.
- Kholod, N – Evans, M – Denysenko, A – Roshchanka, V (2018): *Improving Ukraine’s Energy Security: the Role of Energy Efficiency*. US Department of Energy. Washington. DOI: <https://doi.org/10.2172/1566786>.
- Luttwak, Edward (1990): From Geopolitics to Geoeconomics. *The National Interest*, No. 20, 1990.
- Mearsheimer, John J. (2014): Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault. *Foreign Affairs*, September/October 2014, utolsó hozzáférés: 2019. 12. 03.
- Naftogaz Europe* (2017): Natural Gas Supplies to Ukraine 2008-2016. Utolsó hozzáférés: 2020. 02. 21.
- North Atlantic Treaty Organisation* (1995): Study on NATO Enlargement. Utolsó hozzáférés: 2020. 04. 01.
- North-Atlantic Treaty Organization* (2008): Bucharest Summit Declaration Utolsó hozzáférés: 2019. 11. 28.
- Ó Tuathail, Gearóid (1996): *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Routledge, London.
- Plokyh, Serhii (2015): *The Gates of Europe*. Basic Books, New York.
- President of Russia* (2007): Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy. Utolsó hozzáférés: 2019. 12. 04.
- Public Papers of the Presidents of the United States (1999): *William J. Clinton 1998. Book I – January 1 to June 30 1998*. United States Government Printing Office. Washington. DOI: nincs.
- Samokhvalov, Vsevolod (2017): *Russian-European Reactions in the Balkans and Black Sea Region*. Palgrave Macmillan, Cham. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-52078-0>.
- Savranskaya, Svetlana – Blanton, Tom (2017): NATO expansion: What Gorbachev heard. *National Security Archives*. Utolsó hozzáférés: 2019. 12. 04.
- State Statistics Committee of Ukraine* (2001): About number and composition population of UKRAINE by data All-Ukrainian population census'2001 data. Utolsó hozzáférés: 2019. 12. 05.)
- State Statistics Service of Ukraine* (2018): Total primary energy supply for 2007 – 2018. Utolsó hozzáférés: 2020. 02. 29.
- Sz. Bíró Zoltán (2019): *Putyin Oroszországa*. Noran Libro Kiadó, Budapest.
- Ray, Julie – Esipova, Neli (2014): Before Crisis, Ukrainians More Likely to See NATO as a Threat. *GALLUP*, utolsó hozzáférés: 2019. 11. 29.

- Tálas Péter (2008): A NATO bukaresti csúcstalálkozója. *ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések*, 2008/3.
- The Washington Post* (2014): Transcript: Vladimir Putin's April 17 Q&A. Utolsó hozzáférés: 2019. 12. 06.
- Toal, Gerard (2017): *Near Abroad: Putin, the West and the Contest for Ukraine and the Caucasus*. Oxford University Press, New York.
- Vaszari Tamás (2018): *Oroszország geogazdasági és geopolitikai dilemmái a XXI. század elején, valamint ezek történelmi előzményei*. Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr.
- Vigóczki Máté (2016): Eurázsiai Gazdasági Unió: Szovjetunió 2.0 vagy Európai Unió 2.0? *KKI Elemzések* E-2016/20.
- Walt, Stephen M (2014): NATO Owes Putin a Big Thank-You. *Foreign Policy*, utolsó hozzáférés: 2019. 12. 03.
- Weitz, Richard (2014): The Customs Union and Eurasian Union: A Primer. In: Frederick, S. Star – Cornell, Svante E. (eds.): *Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Will, George F. (1996): Eastward Ho – And Soon. *Washington Post*, June 13, 1996. Utolsó hozzáférés: 2020. 03. 30.
- Zigar, Mihail (2016): *Putyin Metamorfózisa*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Abstract

The Geo-political and Geo-economic Antecedents of the Crimean Crisis

The paper analyses the relations between Russia and Ukraine over the period between the dissolution of the Soviet Union and the annexation of the Crimean Peninsula, with the aim of identifying and scrutinising the major antecedents and causes of the 2014 crisis. As the factors of territorial domination and economic influence heavily affect the bilateral relations of the two states, the study approaches the topic from a geopolitical and geoeconomic perspective. The first chapter of the study briefly outlines the theoretical framework. The second chapter analyses the geopolitical aspects of the Russian-Ukrainian relations in the eight-year-long period following the collapse of the USSR. The third section examines the economic dimension of the topic from a geoeconomic point of view. The fourth chapter uses the methodological approach of critical geopolitics in order to identify and analyse three discourses interpreting the question of NATO-enlargement. The fifth section examines Ukraine's dilemma of signing the European Association Agreement, and points out, that by 2010, the country became the epicentre of the rivalry between two geoeconomic projects: the Eurasian integration and the Eastern Partnership of the European Union.

Keynotes: *Russia; Ukraine; NATO; EU; asymmetric interdependence; geostrategy*

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

PÁNOVICS ATTILA¹

AZ EURÓPAI UNIÓ KÖRNYEZETI POLITIKÁJA – FÉLÚTON(?)

ABSZTRAKT

Napjainkban az európai környezet és az EU környezeti politikája fordulópont-hoz érkezett. Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség Európa környezeti állapotáról szóló jelentésének (Helyzetkép és kilátások 2020-ban) megállapításai alapján nyilvánvaló, hogy kedvező változások történtek néhány területen, de a következő 10 évben sürgős cselekvésre lesz szükség, különben az EU nem fogja elérni a 2030-as célkitűzéseit. Az Unió erre adott válasza az „európai zöld megállapodás”; egy új növekedési stratégia, amely át kívánja alakítani az EU-t egy modern, erőforrás-hatékony és versenyképes gazdasággal rendelkező, tisztességes és virágzó társadalommá, melyben az üvegházhatást okozó gázok nettó kibocsátása 2050-re megszűnik, és ahol a gazdasági növekedés elválik az erőforrások felhasználásától.

Kulcsszavak: *környezeti politika, környezeti cselekvési programok, európai zöld megállapodás*

---

¹ Egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi- és Európaijogi Tanszék
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.05

Bevezetés

Az elmúlt 50 évben az Európai Unió egy viszonylag átfogó környezetvédelmi szabályanyagot hozott létre, amely messze nem tökéletes, mégis egyfajta siker-történetnek tekinthető. Annak ellenére, hogy a növekedés elősegítése és a munkahelyek megőrzése mindig is elsődleges politikai prioritás volt, az EU környezeti politikája egy olyan terület, amelynél világosan láthatók az európai integrációs folyamat előnyei.

Az Európai Unió története világosan mutatja, hogy miként jutott el egy eredetileg szinte tisztán gazdasági céllal létrehozott szervezet annak felismeréséig, hogy a környezeti érdekek figyelmen kívül hagyása rövid időn belül az integrációs folyamat továbbfejlődésének a gátjává válhat. Az Európai Gazdasági Közösséget (EGK-t) létrehozó Római Szerződés eredetileg nem tartalmazott – nem is tartalmazhatott (Faragó, 2018: 5-7) – környezetvédelmi vonatkozású rendelkezéseket. Az 1957-ben aláírt alapító szerződés valamennyi jelentős módosítása – beleértve a Lisszaboni Szerződést is² – továbbfejlesztette és erősítette a közös környezeti politikát (Jans – Scott, 2003: 323). Ebből is látszik, hogy a környezeti politika mindig is gyorsan változó területe volt az uniós szintű fellépésnek.

Harmadik országok és más nemzetközi szervezetek részéről egyre nagyobb elvárások fogalmazódnak meg az EU, mint 27 fejlett országot tömörítő jogi entitás irányába. Mivel a globális környezeti kormányzás (*global environmental governance*) jelenlegi rendszerének megváltoztatását számos tényező akadályozza, az Európai Unió számára adott a lehetőség, hogy kihasználja az integrációban rejlő lehetőségeit. Meghatározó politikai és gazdasági súlyának, valamint az ambiciózus (környezetvédelmi és egyéb) célkitűzéseinek köszönhetően, globális partnerként kulcsszerepet játszhat a nemzetközi kormányzás reformját célzó folyamatban, ami egyben alapvető hitelességi kérdés is az európai integrációs folyamat egésze szempontjából (Marín Durán – Morgera, 2012, 288).

---

² A 2007 decemberében aláírt és mintegy 2 évvel később hatályba lépett Lisszaboni Szerződés jogi szempontból két, egymástól független, önálló nemzetközi megállapodásból áll: egyrészt az eredetileg 1957-ben, Rómában aláírt EGK-Szerződésből, melynek az elnevezése az Európai Unió működéséről szóló szerződésre (EUMSZ) változott, másrészt az eredetileg 1992-ben, Maastrichtban elfogadott Európai Unióról szóló szerződésből (EUSZ).

Fenntartható fejlődés az Európai Unióban

A hagyományos közgazdasági paradigmát egyre több kritika éri, a gazdaság működésének alapját azonban továbbra is a termelés és fogyasztás állandó növekedésének szükségességébe vetett hit alkotja, ami mindeddig lehetetlenné tette a piac működésének megfelelő (ön)korlátozását. A természettől eltávolodott, tudományos és technikai vívmányaitól önteltté vált emberek társadalmának mozgatórugója a termelés és a fogyasztás, s ezek legfőbb szabályozója a piac lett, miközben nyilvánvaló, hogy a jelenlegi gazdasági-társadalmi berendezkedésünk nem szolgálja a hosszú távú érdekeinket. A végtelen növekedésre épülő gazdasági modell tehát válságban van, és a válsághelyzetből kivezető utat sokan még mindig a további gazdasági növekedéstől várják (Pánovics, 2009: 225).

Az európai integráció a fennállása óta olyan mértékű békét, jólétet és biztonságot teremtett a tagállamok állampolgárai számára, ami elképzelhetetlen volt a megalakítása idején. A fejlődése azonban ennek ellenére – vagy éppen ezért – jelenleg nem fenntartható. A fenntartható fejlődésnek csak egy gyengébb verziója („gyenge fenntarthatóság”) tud érvényesülni, ami gyakorlatilag a Maastrichti Szerződés óta központi szerepet játszik az EU környezeti politikájában. Önmagában a gazdaság, a társadalom és a környezet dinamikus egyensúlyának szükségességét egyébként korán felismerték már, hiszen az akkori tagállamok állam- és kormányfői az 1972 októberében, Párizsban tartott konferencián elfogadott – a közösségi szintű környezeti politika bölcsőjének tekinthető (Bándi, 1999: 27) – nyilatkozatukban is hangsúlyozták már a gazdasági expanzió, az emberi életminőség és a környezet védelme közötti összefüggéseket.³

Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (*European Environment Agency – EEA*) 2019 végén hozta nyilvánosságra az eddigi legátfogóbb jelentését Európa környezeti állapotáról (EEA, 2019). Az Ügynökség által közzétett adatok azt mutatják, hogy az uniós környezeti politika évtizedeken keresztül túlságosan is olyan – a közvélemény és a média által leginkább figyelemmel kísért – kérdések megoldásával foglalkozott, amelyek nem feltétlenül léptek túl a tüneti kezelés szintjén. Az elképzelések politikai jó szándékot tükröztek, de nem voltak elég konkrétak, hiányoztak a konkrét célok, a határidők és az érintettek megnevezései, a környe-

---

³ “Economic expansion is not an end in itself. Its first aim should be to enable disparities in living conditions to be reduced. [...] It should result in an improvement in the quality of life as well as in standards of living. As befits the genius of Europe, particular attention will be given to intangible values and to protecting the environment, so that progress may really be put at the service of mankind.”

zetpolitikai eszközök között pedig egyértelműen a jogszabályi eszközök használata dominált.⁴ Az elért eredmények többnyire annak voltak köszönhetőek, hogy a környezeti politika évtizedekig jórészt a jól látható pontforrásokra összpontosítottak, miközben az erőforrások felhasználása abszolút mértékben nem csökkent.

Kiindulópontként bátran rögzíthetjük, hogy a fenntarthatóság eléréséhez az Unió működésének tiszteletben kell tartania a környezet teherbíró képességét, a politikák kidolgozásának pedig megbízható tudományos megalapozottsággal kell bírniuk. Önmagában örömteli, hogy az erőforrások felhasználásának üteme és a gazdasági növekedés sebessége egyre inkább elválik egymástól az EU-ban. Amennyiben az erőforrás-felhasználás összességében továbbra is abszolút mértékben növekszik, ez hosszabb távon semmiképpen sem férhet össze a környezet teherbírásának tiszteletben tartására irányuló célkitűzésekkel. A kihívások komplexitása miatt pedig még mindig nem értjük pontosan az ösztönzőket és a korlátokat, nem rendelkezünk minden területen megbízható mutatókkal, és nem vagyunk képesek egyértelműen igazolni a cselekvés és a nem-cselekvés (tétlenség) költségeit.

A fenntarthatóság szempontjából ezért az egyik legfontosabb kérdés, hogy miként lehet a továbbiakban csökkenteni a környezetre nehezedő nyomást (különösen az EU nyersanyag- és természeti erőforrás-igényét). A 2010-ben elfogadott, ún. „*Európa 2020*” stratégia⁵ is komoly jelentőséget tulajdonított az erőforrás-hatékonyságnak, a Bizottság „*Fenntartható Európa 2030-ra*” című vitaanyaga⁶ az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljainak (*Sustainable Development Goals – SDGs*)⁷ a megvalósításáról pedig már a természeti erőforrások túlzott mértékű kiaknázása és kimerítése miatt felhalmozott, ún. „*ökológiai adósságot*” tekinti a leg súlyosabb deficitnek és kihívásnak.

---

⁴ Utóbbival kapcsolatban azonban hangsúlyozni kell, hogy az EU bővítésének eddigi története azt is bizonyította, hogy az újabb országok csatlakozása az uniós környezeti szabályozás tényeréséhez – végső soron a környezet védelmének magasabb szintjéhez – vezet.

⁵ COM(2010) 2020

⁶ Európai Bizottság (2019a): Vitaanyag Fenntartható Európa 2030-ra.

⁷ Az említett célok a „*Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig szóló programja*” c. átfogó dokumentum részeként kerültek elfogadásra, az ENSZ alapításának 70. évfordulója alkalmából tartott csúcstalálkozón (Sustainable Development Goals – Knowledge Platform, 2015).

A 8. környezeti cselekvési program felé

Jelenleg az EUMSZ XX. Címe („*Környezet*”) tartalmazza az EU környezeti politikájára vonatkozó, speciális rendelkezéseket (191-193. cikkek).⁸ Az átfogó kereteket azonban kezdettől fogva a környezetvédelmi cselekvési programok biztosították a környezeti politika számára. Ezeknek a stratégiai iránymutatást biztosító, rövid- és középtávú⁹ koncepcióknak a jogi kötőereje is megnőtt, mióta az Európai Parlament és a Tanács az ún. rendes jogalkotási eljárás (korábban együttdöntési eljárás) keretében, illetve határozat (tehát uniós jogalkotási aktus) formájában fogadja el őket.¹⁰

Az uniós szinten elfogadott környezeti cselekvési programokat nem csak tagállami, hanem regionális és helyi szinteken is fontos viszonyítási pontnak tekintik, és ösztönzőleg hatnak olyan környezetvédelmi intézkedések, döntések meghozatalához, amelyek egyébként nem történtek volna meg, illetve csak jóval hosszabb idő múlva és/vagy kevésbé hatékony formában kerültek volna elfogadásra. Ennek köszönhetően mindig jelentős hozzáadott értéket nyújtottak nem csak az Unió és a tagállamok, hanem harmadik országok és egyéb szereplők környezeti politikája számára is.

A 6. környezeti cselekvési program 2002-ben történt elfogadása egyrészt nem tette lehetővé, hogy érdemi hatással legyen a 2000-2006 közötti uniós ciklusra, másrészt csak kiegészítette a 2000-ben elfogadott (majd 2005-ben megújított¹¹), ún. Lisszaboni Stratégiát, valamint az EU Fenntartható Fejlődési Stratégiáját.¹² A 7. környezeti cselekvési program,¹³ amely a 2014-től 2020-ig terjedő időszakra határozott meg jogilag kötelező erejű célkitűzéseket az EU és a tagállamai számára, hasonlóképpen illeszkedik az Európa 2020 programhoz.

A 7. cselekvési program első alkalommal tartalmazott egy valóban hosszú távú (2050-re szóló) jövőképet is (*Living well, within the limits of our planet*). A végrehajtási időszaka szerencsés módon egybeesett a következő hét évre szóló pénzügyi

---

⁸ Eredetileg az Egységes Európai Okmány által, 1986-ban bevezetett 130r-t. cikkek.

⁹ Az eddigi (4-10 éves) időkeretek számos területen bizonyultak túlságosan rövidnek a releváns jogszabályok kidolgozásához, elfogadásához és a végrehajtás megkezdéséhez. Így nehéz megítélni azt is, hogy a cselekvési programok ténylegesen mekkora hatással járnak a konkrét jogi aktusok megszületésére és érvényesülésére.

¹⁰ Lásd az EUMSZ 192. cikk (3) bekezdését.

¹¹ COM(2005) 24

¹² COM(2005) 97

¹³ 1386/2013/EU határozat (HL L 354, 2013.12.28., 171. o.)

kerettel, illetve az Európa 2020 program befejeződésével, de a program értékeléséről szóló jelentésében a Bizottság elismerte, hogy jobb lett volna, ha ezt az időkeretet az uniós intézményi ciklusához, vagy egy még hosszabb távú stratégiai kerethez (pl. a Párizsi Megállapodáshoz vagy a 2030-ig tartó időszakra szóló menetrendhez) kötötték volna.¹⁴

A 7. környezeti cselekvési program azt a szerkezeti megoldást választotta, hogy a korlátozott számú, tematikus célkitűzései¹⁵ mellé meghatározott négy, ún. „*támogató eszközt*”,¹⁶ valamint két horizontális prioritást.¹⁷ A 7. környezeti program három tematikus célkitűzése alá tartozó területek közül elsősorban a levegő-, víz- és talajszennyezés csökkentésével, a mérgező vegyi anyagokkal, a savas esővel és az ózonréteg védelmével, a védett területekkel, valamint az ÜHG-k kibocsátásának csökkentésével kapcsolatos fellépések esetén mutatható ki előrehaladás; a 2030-ig tartó időszakot tekintve azonban optimizmusra csak a hulladékkezelés és a klímaadaptációs stratégiák/tervek elfogadása adhat okot. Különösen a második tematikus célkitűzés keretében születtek tehát jelentős eredmények, számos területen azonban elmaradás tapasztalható, de ezek az eredmények is megkérdőjeleződhetnek hosszabb távon.

Az európai zöld megállapodás

Az Európa 2020 stratégia („*Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*”) a környezetbarát, erőforrás-hatékony, versenyképes és alacsony CO₂-kibocsátású gazdaságra történő áttérést határozta meg a fenntartható gazdasági növekedés új paradigmájaként. Szimbolikus jelentőségűnek is tekinthető, hogy 2019 decemberében az újonnan megválasztott Európai Bizottság az európai zöld megállapodásra (*European Green Deal*) vonatkozó közleményt bocsátott ki, amely új növekedési stratégiát vázolt fel az Unió számára: „[...] az EU-t olyan igazságos és virágzó társadalommá kívánja alakítani, amely modern, erőforrás-hatékony és versenyképes gazdasággal rendelkezik, ahol 2050-re megszűnik az üvegházhatást okozó

---

¹⁴ COM(2019) 233, 4. o.

¹⁵ 1. az uniós természeti tőke védelme, megőrzése és fejlesztése („*természet*”); 2. erőforrás-hatékony, zöld és versenyképes, alacsony CO₂-kibocsátású gazdaság kialakítása („*gazdaság*”); 3. az uniós polgárok megóvása („*egészség*”).

¹⁶ 1. a szabályozás végrehajtásának javítása; 2. jobb tájékoztatás a tudáslap javításával; 3. átgondoltabb beruházások; 4. a környezeti szempontok integrálása más szakpolitikákba.

¹⁷ A városok fenntarthatóságának javítása, illetve az Unió támogatása a környezettel és az éghajlattal kapcsolatos nemzetközi kihívások kezelésében.

gázok (ÜHG-k) nettó kibocsátása, és ahol a gazdaság növekedése nem erőforrásfüggő”.¹⁸ Az EU ennek értelmében képes arra, hogy „átalakítsa, és ezáltal fenntarthatóbb pályára állítsa gazdaságát és társadalmát”.¹⁹

A Bizottsági szándékai szerint az európai zöld megállapodás szerves részét képezi egyrészt a 2030-ig tartó időszakra szóló ENSZ-menetrend és a Fenntartható Fejlődési Célok elérésének, valamint az Ursula von der Leyen elnök politikai iránymutatásaiban bejelentett egyéb prioritások²⁰ megvalósításának. Az európai zöld megállapodás meghatározza, hogy miként lehet Európát 2050-ig az első klímasemleges kontinenssé tenni, ahol a gazdaságpolitika középpontjába a fenntarthatóság és a polgárok „jól-léte”²¹ kerül. Célkitűzéseikhez minden uniós fellépésnek és szakpolitikának hozzá kell járulnia, a közlemény csupán egy kezdeti ütemtervet mutat be ezek megvalósításához, amely a későbbiekben aktualizálásra fog kerülni.

Az éghajlatváltozás és a biodiverzitás csökkenése

Az Unió környezeti politikája számára a legnagyobb kihívást azok a különösen összetett, globális kihívások jelentik, amelyek megoldása csak hatékony nemzetközi összefogással, valamint a termelés és fogyasztás rendszerének radikális átalakításával érhető el. Ilyennek tekinthető elsősorban az éghajlatváltozás és a biodiverzitás csökkenése, amelyek komoly fenyegetést jelentenek a gazdaság és a társadalom egészére nézve. Az Európai Unió mindkét területen vezető szerepet kíván vállalni, a meghozott intézkedéseivel példát mutatva globális szinten.

Ami az éghajlatváltozás kérdését illeti, annak ellenére, hogy az „*éghajlatváltozás*” kifejezés csak a Lisszaboni Szerződés óta szerepel az EU alapszerződéseiben (Vedder, 2010, 290-291), az ezzel kapcsolatos uniós szakpolitika dinamikus fejlődésen ment keresztül az 1990-es évektől. Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (*Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC*) értékelő jelentései – legutóbb a 1,5°C-os globális hőmérséklet-emelkedés hatásairól szóló különjelentés (IPCC, 2018) – kezdettől fogva megbízható tudományos alapot nyújtanak az éghajlatpolitika, a fosszilis tüzelőanyagtól való függőséggel kapcsolatos

---

¹⁸ COM(2019) 640, 2. o.

¹⁹ Uo.

²⁰ Ursula von der Leyen (2019): Ambíciózusabb Unió – Programom Európa számára.

²¹ A hivatalos magyar fordítás a polgárok (anyagi) jólétét említi, pedig a két kifejezés (*welfare, well-being*) közti különbség alapvető fontosságú a témánk szempontjából.

geopolitikai aggodalmak, az energiaárak és az energiabiztonság, illetve az éghajlatváltozás világszerte egyre inkább tapasztalható bizonyítékai és az ezekhez kapcsolódó – a világ számos területén előforduló rendkívüli időjárási események okozta – költségek vonatkozásában.

2007 tavaszán az Európai Tanács még arról döntött, hogy 2020-ig legalább 20%-kal kell csökkenteni az ÜHG-k kibocsátását az 1990-es szinthez képest. Mintegy 10 évvel később már olyan jogszabályok kerültek elfogadásra, amelyek lehetővé teszik 2030-ra a legalább 40%-os csökkentést is.²² Az európai zöld megállapodás cselekvési területei között is első helyen szerepel az EU 2030-ra és 2050-re vonatkozó klímavédelmi törekvéseinek a fokozása. A 2050-re megvalósítandó klímasemlegességi célkitűzés kötelező erejét „*az első európai éghajlat-politikai jogszabály*”²³ hivatott garantálni, amely a Bizottság szándékai szerint azt is biztosítani fogja, hogy valamennyi uniós szakpolitika hozzájáruljon a cél eléréséhez.

Látványos eredmény, hogy sikerült szétválasztani a gazdasági növekedést és az ÜHG-k kibocsátásának növekedését: 1990 és 2018 között a gazdaság 61%-kal nőtt, miközben a kibocsátás 23%-kal csökkent.²⁴ Az EU jól haladt az ÜHG-k kibocsátásának csökkentésével (20%-os csökkentés az 1990-es szinthez képest), valamint a megújuló energiaforrások használatával kapcsolatos, 2020-as célkitűzések megvalósításával, az energiahatékonyság terén azonban korlátozottabb előrelépések történtek.²⁵ A Bizottság jelenleg átfogó tervet készít az uniós éghajlatpolitika 2030-ra vonatkozó célkitűzésének legalább 50%-ra történő emelésére, valamint annak megvizsgálására, hogy miként lehetne közelíteni az 55%-hoz (az 1990-es szinthez viszonyítva).²⁶ Ehhez felül kell vizsgálnia az éghajlatpolitika összes releváns eszközét, beleértve a kibocsátás-kereskedelmi rendszert (EU ETS)²⁷ is. A tagállamoknak majd 2023-ban, a nemzeti energia- és

---

²² COM(2014) 15

²³ Európai Bizottság (2020): Az európai éghajlat-politikai jogszabály.

²⁴ COM(2019) 640, 5. o.

²⁵ Érdekes, hogy annak ellenére, hogy az Európai Unióban az ÜHG-kibocsátás 75%-a a gazdasági ágazatok energiatermeléséből és -felhasználásából származik, az uniós energiapolitika újdonságként jelent meg a Lisszaboni Szerződésben, és az EUMSZ XXI. Címe így is mindössze egyetlen cikkben szabályozza az uniós energiapolitika céljait, valamint az ezek elérése érdekében hozott intézkedések jogalapját.

²⁶ COM(2019) 640, Annex

²⁷ Lásd a 2003/87/EK irányelv konszolidált változatát.

klímterveik aktualizálása során kell figyelembe venniük az új, uniós szintű törekvéseket.

Hasonlóképpen rendkívül komplex probléma a biodiverzitás csökkenésének megállítása is, amelyet 2010-ig kellett volna elérni a 6. környezeti cselekvési program általános célja értelmében. Ennek legfőbb eszköze a madárvédelmi²⁸ és az élőhelyvédelmi²⁹ irányelvekre épülő Natura 2000 hálózat, amely jelenleg az EU területének mintegy 18%-ára terjed ki.³⁰ Mivel a tagállamok kezdeti elkötelezettségéhez nem társultak megfelelő eszközök, a 2010-es célt az Uniónak nem sikerült megvalósítania. A Bizottság ezért 2011-ben új stratégiát fogadott el a következő 10 évre, de a biodiverzitással kapcsolatos mutatók általános iránya – számos indok miatt³¹ – továbbra is összességében negatív maradt.

2020 májusában született meg a 2030-ig tartó időszakra szóló, új biodiverzitási stratégia.³² Ebben célként jelenik meg a szárazföldi és a tengeri területek legalább 30-30%-ának védelemben részesítése, az uniós védett területek legalább 1/3-ának szigorú védelme (beleértve valamennyi természetes és öreg erdőt), valamint egy uniós természethelyreállítási terv, amellyel „*Európa példát fog mutatni a világ többi részének*”.³³ Az új stratégia egy napon került elfogadásra a „*termelőtől a fogyasztóig*” elnevezésű stratégiával,³⁴ utalva a közös agrárpolitika (KAP) és a biodiverzitás csökkenése közötti szoros összefüggésekre.

Az integráció követelménye

Az EU környezeti politikája kezdettől fogva megosztott hatáskörbe tartozik, és ezer szálon kapcsolódik a többi uniós szakpolitikához (különösen a belső piac-hoz, a közös kereskedelempolitikához, a mezőgazdasághoz, a halászat-hoz, az energiapolitikához, a kohéziós politikához, a közlekedéshez, a kutatáshoz és a technológiai fejlesztéshez). De szorosan összefügg gyakorlatilag minden más

---

²⁸ 2009/147/EK irányelv (HL L 20., 2010.1.26., 7. o.)

²⁹ 92/43/EGK irányelv (HL L 206., 1992.7.22., 7. o.)

³⁰ Ehhez járul még kb. 8% a nemzeti védelmi rendszerek keretében. Az uniós tengeri területeknek nagyjából a 11%-a élvez védeltséget.

³¹ Pl. a helytelen mezőgazdasági gyakorlat, a városok terjeszkedése, a termőföldek művelésből való kivonása és az infrastruktúra-fejlesztések miatt.

³² COM(2020) 380

³³ 6. o.

³⁴ COM(2020) 381

területtel, ahol az Unió hatáskörökkel rendelkezik, a versenyszabályoktól a fogyasztóvédelmen át egészen az uniós oktatási és kulturális politikákig. Az Unió különböző szakpolitikai közötti koherencia eléréséhez elengedhetetlen, hogy a környezeti politika célkitűzései és szempontjai beépüljenek az EU átfogó gazdasági és társadalmi menetrendjébe. Kétségtelenül egyszerűbb a helyzet, ha a Bizottság stratégiája kiemelten kezeli a környezeti szempontokat, mint ahogy azt az európai zöld megállapodás teszi.

Természetesen nem véletlen, hogy az Európai Unió – mint gazdasági integrációs szervezet – éppen a szűkebb értelemben vett gazdasági területeken rendelkezik kizárólagos hatáskörökkel, a környezeti szempontok pedig – kevés kivétellel – a gyakorlatban rendre hátrébb sorolódnak a gazdasági, üzleti, pénzügyi, szociális, foglalkoztatási és egyéb szempontokhoz képest. A különféle politikák területén elért előrehaladás mértéke ettől függetlenül is mindig is eltérő volt, bár a környezeti szempontok hatékonyabb integrációjára különösen jó alkalmakat jelentenek a más uniós politikákat (pl. a közös agrárpolitikát, a halászati vagy a kohéziós politikát) érintő reformok.

Az elmúlt éveket tekintve a 7. környezeti cselekvési program és más szakpolitikák általában igazodtak egymáshoz, kezdettől fogva különleges kihívást jelent azonban a már említett KAP. Az általa ösztönözött, intenzív mezőgazdaság ugyanis nem csökkenti a természeti tőkére nehezedő nyomást, hanem éppen ellenkezőleg, kimeríti azokat az erőforrásokat, amelyektől a mezőgazdaság függ, miközben a vegyszerhasználat az egészségre nézve is káros hatással van.³⁵ A KAP további reformja keretében olyan intelligens mezőgazdaságra van szükség, amely elkötelezett a talajhoz, a vízhez, a biológia sokféleséghez, a levegőminőséghez, az éghajlat-politikai fellépéshez és a tájfeltételek megteremtéséhez kapcsolódó közjavak és ökoszisztéma-szolgáltatások iránt. A jövő agrárpolitikájában nőni fog az ellátási láncok lerövidítésének a szándéka, valamint a környezetbarát termelési módszerek alkalmazása. A fogyasztók részéről pedig egyre inkább a könnyen ellenőrizhető, biztonságos és tápláló élelmiszerek iránt mutatkozik növekvő kereslet.

---

³⁵ A Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság jelentése a 7. környezetvédelmi cselekvési program végrehajtásáról, A8-0059/2018, 2018.3.6., 6. o.

A végrehajtás hiányosságai

Az EU környezeti politikája a megvalósításért való felelősséget megosztja a különböző irányítási szintek között, összhangban a szubszidiaritás elvével. A szakirodalomban széles körben ismert probléma a meglévő jogszabályok gyakorlati érvényesülésével kapcsolatos hiányosságok megléte (Krämer, 2016). Az eddigi leltár alapján elmondható, hogy kb. 50 év elteltével még mindig rengeteg a probléma, de belátható időn belül látványos eredményeket lehetne elérni önmagában a meglévő szabályok nemzeti, regionális és helyi szintű végrehajtásának támogatásával. Arról nem is beszélve, hogy a környezetvédelmi szabályozás végrehajtásának elmulasztása a számítások szerint minden egyes évben kb. 50-55 milliárd euró terhet jelent a környezettel és az egészséggel kapcsolatban felmerülő, közvetlen költségek miatt,³⁶ miközben a környezeti célok teljesítésének elmaradása negatívan befolyásolja az EU és a nemzeti hatóságok hitelességét a nyilvánosság előtt.

A Bizottság az elmúlt években számos közleményben azonosította a jogszabályok végrehajtási hiányosságainak felszámolása terén jelentkező kihívásokat és megoldásokat.³⁷ A kapacitásai korlátozottsága miatt „a Szerződésnek öre” egyre inkább a tagállamok részéről megvalósuló jogsértések megelőzésére, illetve a stratégiai kérdésekre igyekszik helyezni a hangsúlyt. Ennek ellenére a környezeti politikával összefüggésben detektált kötelezettségszegések, és az ezek alapján indult eljárások száma minden évben kiemelkedően magas, bár a tagállamok között a végrehajtás eredményességét tekintve jelentős különbségek állnak fenn.

A környezetvédelmi jogszabályok végrehajtásának javítása érdekében széles eszköztár jött létre az évek során (Horváth, 2019: 85-100), például a környezeti politikák végrehajtásának felülvizsgálata (EIR)³⁸ 2017 óta részletes országjelentéseket tartalmaz, és meghatároz olyan végrehajtási problémákat, amelyekkel több vagy adott esetben valamennyi tagállam szembesül. Ilyennek tekinthető főleg a természetvédelem, a hulladékgazdálkodás, a víz- és a levegővédelem területe. Utóbbival kapcsolatban – magyar vonatkozásai miatt is³⁹ – fontos megemlíteni, hogy az EU-ban a légszennyezés a legjelentősebb a halált okozó környezeti tényezők közül (EEA, 2018), és különösen aggasztó a levegő-

---

³⁶ Európai Bizottság (2019b): The costs of not implementing EU environmental law.

³⁷ COM(2008) 773, COM(2012) 95, COM(2016) 316

³⁸ Európai Bizottság (2017): The Environmental Implementation Review.

³⁹ L. a C-633/18. sz. ügyben indított kötelezettségszegési eljárást az EU Bírósága előtt.

minőségi jogszabályok végrehajtásának hiánya a városi területeken, ahol az Unió népességének többsége lakik. A veszélyes finomrészecske-kibocsátás fő forrásai a fosszilis tüzelőanyagok lakossági felhasználása és a közlekedés, a nitrogén-oxidok esetében pedig megkérdőjelezi az eredményeket a becsült kibocsátások és a dízelüzemű járművek valós vezetési feltételek melletti kibocsátása közti különbség.

A nyilvánosság bevonása

A környezeti politika esetében kulcsfontosságú az érdekelt felek széles körű és aktív részvétele, különös tekintettel az egyénekre és az általuk létrehozott környezetvédelmi céllal létrehozott civil szervezetek bevonására. A környezeti demokrácia témakörével szorosan összefüggő társadalmi részvétel (*public participation*) környezeti ügyekben fontos politikai és jogi alapelvnek is tekinthető, és számos kézzelfogható előnnyel jár, például javítja a döntések minőségét, növeli azok társadalmi elfogadottságát, segíti a nyomkövetést és csökkenti a jogszabályok végrehajtási deficitjét.

A környezet állapotának romlása miatt a nyilvánosság szerepe egyre nélkülözhetlenebbé válik a helyitől egészen az uniós (nemzetközi) szintig, és kiemelt fontosságúvá válnak a rendkívül sokszínű civil társadalom részeként tevékenykedő „*zöld szervezetek*”, amelyek szintén nagyon különbözőek lehetnek. A nemzetközi szakirodalom *grassroots* csoportoknak hívja a helyi konfliktusok talajából kinőtt, alkalmi jellegű szerveződések, szemben az ún. *mainstream* környezetvédő szervezetekkel, amelyek támogatásokból, pályázatokból, adott esetben szakértői munkából is erőforrásokat teremtenek, komoly intézményi háttérrel építenek ki maguknak (a kétféle civil szervezeti forma aztán 1-1 kampány, ügy során szorosan együttműködik egymással). A környezetvédő szervezeteknek ezen kívül híresen jó nemzetközi hálózatuk is van, aminek keretein belül megosztják egymással az információikat, és számos egyéb módon tudják segíteni egymás tevékenységeit (Fülöp, 2018, 18-19). Uniós szinten is hálózatba tömörülnek a legismertebb európai szervezetek, többnyire egyfajta „*ernyőszerzetként*”; munkájukba a kelet-közép-európai környezetvédő szervezetek is bekapcsolódtak az 1990-es évektől (Glied, 2016: 134-135).

Természetesen az érdekérvényesítő képességük mind a pénzügyi kondíciókat, mind a humán erőforrásaikat tekintve eltörpül az üzleti szervezetek lehetőségei mellett (Newell – Grant, 2000: 230-232), bár nehéz meghatározni, hogy ténylegesen mekkora befolyással tudnak részt venni az uniós szintű – többnyire Brüssz-

szelben és Strasbourgban zajló – döntéshozatali eljárásokban (Pánovics, 2015: 49). A nyilvánosság szerepét növelné többek között a környezethez való jognak, mint alapvető emberi jognak az uniós polgárok jogai közé emelése is. Ez erősítené az uniós környezeti szabályozás „alkotmányos jellegét”,⁴⁰ és hozzájárulna a környezethez való jogról szóló vitához is, amely már az 1970-es évek óta tart (Ladeur, 1996: 18).

Az európai zöld megállapodás is hangsúlyozza a nyilvánosság aktív részvételének és bizalmának a fontosságát a szakpolitikai lépések eredményességéhez és támogatottságához.⁴¹ 2020 márciusában bejelentésre került, hogy ennek részeként a Bizottság 12 hetes konzultációt szervez arról, hogyan lehet bevonni az Unió polgárait az éghajlatváltozás elleni küzdelembe. Mivel számítani lehet az európai polgárok növekvő érzékenységére a környezeti kihívások emberi egészségre gyakorolt hatásaival kapcsolatban, ez egyben lehetőséget is jelent az uniós (tehát az egyes tagállamokétól eltérő) érdekeket képviselő intézmények számára, hogy a nemzeti kormányok számára gyakran súlyos pénzügyi terhet jelentő intézkedések elfogadtatása során hivatkozni tudjanak azok magas társadalmi támogatottságára. A polgárok és szervezeteik így az uniós intézmények szoros szövetségeseivé, illetve a tagállami szint felett zajló döntéshozatali eljárások nélkülözhetetlen szereplőivé válhatnak, csökkentve az uniós intézményrendszer ún. „demokrácia deficitjét”.

Ökoadók és a beruházások finanszírozása

Az adózás az utolsó olyan uniós szakpolitikai terület, ahol a döntéshozatal kizárólag egyhangúságon alapul.⁴² Az EUMSZ 194. cikk (3) bekezdése értelmében az elsődlegesen adózási természetű intézkedések az energiapolitika keretében is csak különleges jogalkotási eljárásban, a Tanács egyhangú döntésével állapíthatók meg, az Európai Parlamentnek tehát továbbra is mindössze konzultációs szerepe van.⁴³

---

⁴⁰ Az Európai Unió Alapjogi Chartája sajnos nem deklarálja a környezethez való, szubsztantív jellegű jogot; a 37. cikkében található rendelkezés az integráció követelményét erősíti meg, illetve a fenntartható fejlődés alapelveként történő megismétlését tartalmazza.

⁴¹ COM(2019) 640, 2. o. („[...] *this transition [...] must put people first, [...] active public participation and confidence in the transition is paramount*”)

⁴² Lásd az EUMSZ 113. és 115. cikkeit.

⁴³ Hasonló rendelkezést tartalmaz az EUMSZ 192. cikk (2) bek. első albekezdése a környezeti politika keretében.

Mivel az adózás valamennyi kormányzat számára a nemzeti szuverenitással szorosan összefüggő, kulcsfontosságú közpolitikai eszköz, a tagállamok évtizedeken át ragaszkodtak a vétőjogukhoz adózási kérdésekben.⁴⁴ Ezért a Bizottság – a Parlament támogatásával – hiába javasolta több alkalommal is a minősített többségi szavazás bevezetését ezen a területen. A tagállamok számának növekedésével, illetve az újabb és újabb kihívások megjelenésével ez a döntéshozatali módszer már nem tükrözi a realitásokat, hiszen gyakorlatilag lehetetlenné teszi a változásokra történő gyors reagálást és alkalmazkodást, a továbbiakban pedig az esetleg elfogadott szabályok (egyhangú) utólagos módosítását is.

Jó példa erre az energiaadó-irányelv⁴⁵ felülvizsgálatára, 2011-ben benyújtott javaslat,⁴⁶ amely többek között orvosolta volna azt a paradox helyzetet, hogy jelenleg bizonyos esetekben pont a legszennyezőbb üzemanyagokat terhelik a legalacsonyabb adók.⁴⁷ A Tanács tagjai közötti konszenzus hiányában azonban a Bizottság végül kénytelen volt visszavonni a javaslatát. Az egyhangúság követelménye így az EU környezetvédelmi és éghajlatpolitikai kezdeményezéseivel éppen ellenkező hatást vált ki, ezért 2021 közepére várható egy újabb javaslat benyújtása az irányelv felülvizsgálata érdekében. A Bizottság véleménye szerint ehhez nincs szükség a Lisszaboni Szerződés módosítására, hiszen az ún. áthidaló klauzulák⁴⁸ alkalmazásával biztosítható a minősített többségi döntéshozatalra történő áttérés.

A környezeti politika finanszírozása alapvetően az uniós tagállamok feladata, de az Unió többéves pénzügyi keretében felhasználható forrásoknak is kiemelt szerepe van az európai környezet minőségének a javításában. A problémát azonban gyakran nem is a pénzeszközök hiánya, hanem a pénzeszközökkel való nem megfelelő gazdálkodás okozza.

---

⁴⁴ Ennek ellenére már a Római Szerződés is biztosította a nemzeti adóügyi jogszabályok harmonizálásra irányuló intézkedések jogalapját, bár kétségtelen, hogy részletesebb szabályozás csak a hozzáadottérték-adóval (héta) és a fogyasztási adókkal kapcsolatban került elfogadásra.

⁴⁵ 2003/96/EK irányelv az energia termékek és a villamos energia közösségi adóztatási keretének átszervezéséről (HL L 283., 2003.10.31., 51. o.)

⁴⁶ COM(2011) 169

⁴⁷ COM(2019) 8, 6. o.

⁴⁸ Elsősorban az EUSZ 48. cikk (7) bekezdésében foglalt, általános „*passerelle*” klauzula kínál strukturált megoldást az elmozdulásra. Ehhez képest az EUMSZ 192. cikk (2) bekezdése különös „*passerelle*” klauzulát tartalmaz, és eddig még egyetlen esetben sem éltek a lehetőségével.

A rendelkezésre álló pénzügyi eszközök korlátozottsága miatt az uniós költségvetésből származó, kohéziós és regionális fejlesztési alapok hatékonyabb és célzottabb felhasználása érdekében egyértelmű fenntarthatósági kritériumokat és teljesítményalapú célkitűzéseket kell alkalmazni, és előtérbe kell helyezni a hosszú távú célokkal összhangban álló, a tiszta technológiákba és értékláncokba irányuló beruházások kiemelt finanszírozását. Egyre fontosabbá válik a magántőke és egyéb pénzügyi források nagyobb arányú bevonása is, és a környezet érintő döntések meghozatalánál nagyobb szerepet kell kapnia a gazdasági hasznokkal és költségekkel kapcsolatos számításoknak, valamint a tétlenség (nem-cselekvés) költségeivel kapcsolatos tájékoztatásnak. Az optimális felhasználás érdekében továbbá előnyben kell részesíteni azokat a megoldásokat, beruházásokat és támogatásokat, amelyek egyszerre több célkitűzés elérését is segítik.⁴⁹

A 6. környezeti cselekvési program időszakának hatékonyságát annak első éveiben eredendően meghatározta, hogy az elfogadása során (az együttdöntési eljárás keretében, az Európai Parlament és a Tanács között) folytatott politikai vita az uniós szintű pénzügyi keretről szóló tárgyalások után következett,⁵⁰ és ez nem bizonyult szerencsés megoldásnak. A 8. cselekvési program kidolgozása párhuzamosan zajlik a következő hét évről (2021-2026) szóló pénzügyi keret kidolgozásával, bár ez utóbbi jelentős késedelmet szenvedett a tagállamok közötti megállapodás elfogadásának elhúzódása miatt (Andor, 2020). A Bizottság tervei szerint azonban kiemelkedően magas összeget, az uniós költségvetés 25%-át fordítják majd klímavédelmi beruházásokra, illetve a Horizon Europe program forrásainak bővítésére.⁵¹

Uniós jövőkép 2050-ig

2011-ben a hatodik közösségi környezetvédelmi cselekvési program végső értékelése is elismerte, hogy a környezetre nehezedő nyomás egyre globálisabb és szisztematikusabb jellegű, az összetett kapcsolatrendszerek miatt pedig „*kiterjedtebb tudásbázisra van szükség ahhoz, hogy jobban megértsük az ösztönzőket és a korlátokat, igazolni tudjunk a cselekvés és a tétlenség költségeit, és megbízható mutatókat dolgozhassunk ki az EU fenntartható jövője felé tett haladás méréséhez*”.⁵² Ahogy az európai zöld meg-

---

⁴⁹ Például a légi közlekedés egy részét is kiváltó gyorsvasutak fejlesztésén keresztül.

⁵⁰ COM(2011) 531, 11. o.

⁵¹ COM(2020) 98, 7. o.

⁵² COM(2011) 531, 13. o.

állapodásról szóló bizottsági közlemény is hangsúlyozza: „A kihívások összetettek és egymásba fonódnak.”⁵³ Az Uniónak ezért továbbra is ambiciózus (még hozzá az eddiginél is előremutatóbb) környezeti politikát kell folytatnia.

Az EU – a tagállamaival közösen – kulcsszerepet játszott 2015 szeptemberében a Fenntartható Fejlődési Célok, valamint ugyanakkor az évnek a végén az új globális klímaegyezmény (a Párizsi Megállapodás) elfogadásában, amelyek egyelőre megfelelő keretet biztosítanak nemzetközi szinten az EU környezeti politikája számára, a tagállamok és az Unió pedig egyaránt elkötelezettek és vezető szerepet játszanak a célkitűzések elérése terén. A Párizsi Megállapodás végrehajtása azonban könnyen csapdahelyzetbe kerülhet a „közlekedők tragédiája” néven ismert jelenség miatt (Pánovics, 2018: 1325) a potyautasság (*free-rider*) jelensége és a kibocsátások áthelyezésének (*carbon leakage*) kockázata pedig szintén hiábavalóvá teheti az EU és tagállamai által tett erőfeszítéseket, ha a globális kibocsátás összességében nem fog csökkenni. Ennek kezelése érdekében a Bizottság 2021-ben fog javaslatot tenni az importált fogyasztási cikkek karbonintenzitását ellenőrző mechanizmusra, amely a tervek szerint az uniós költségvetés egyik új, saját forrása lenne (hasonlóan az EU ETS-en alapuló forráshoz).⁵⁴

Az alacsony CO₂-kibocsátású, versenyképes gazdaság 2050-ig történő megvalósításának ütemterve már 2011-ben elfogadásra került.⁵⁵ A klímasemlegesség 2050-re történő elérése, mint legfőbb célkitűzés több évtizedre szóló,⁵⁶ egyértelmű jövőképet jelent, amely hosszú távra megadja a politikai irányvonal biztonosságát, és világos üzenetet közvetít a piaci szereplők és a polgárok felé egyaránt, miközben megmarad a változó körülményekre való reagálás képessége (az ún. „*reziliencia*”) is. A klímasemleges és körforgásos gazdaság (*climate neutral and circular economy*) megvalósításához azonban figyelembe kell venni az egyes iparágak átalakításához szükséges időt (ami kb. 25 év). Ez azt jelenti, hogy a 2050-re vonatkozó célok eléréséhez a szükséges intézkedéseket a következő 5 évben kellene meghozni(!), ezért új ipari stratégia⁵⁷ és a körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv elfogadására van mielőbbi szükség.⁵⁸

---

⁵³ COM(2019) 640, 3. o.

⁵⁴ COM(2020) 98, 16. o.

⁵⁵ COM(2011) 112

⁵⁶ COM(2018) 773

⁵⁷ Különösen az energiaigényes iparágak (pl. acélipar, építőipar, cementgyártás, vegyipar) esetében.

⁵⁸ COM(2019) 640, 8. o.

Az EU-nak a következő évtizedben tehát egyfajta „*ökológiai átállást*” (*ecological transition*) kell megvalósítania, ami alapvető változásokhoz fog vezetni néhány éven belül. A fosszilis tüzelőanyagok kivezetése és a Bizottság 2020 tavaszának végén bejelentett elképzelései (pl. a meglévő épületállomány éves felújítási arányának legalább duplájára emelése, 1 millió elektromos töltőállomás létrehozásának finanszírozása, nemzeti e-közbeszerzési rendszerek és platformok létrehozása) látványos eredményeket fognak hozni a gyakorlatban. Közben a koronavírus-járvány világosan megmutatta a hagyományos megoldások kritikátlan alkalmazásának a rendszerszintű kockázatait, továbbá bizonyította a környezeti rendszerek és az emberi egészség közötti szoros összefüggést, és ráirányította a figyelmet a függőség csökkentésének és az ellátásbiztonság erősítésének a fontosságára. Mivel az idő sürget, a 8. környezeti cselekvési program tervezetének kidolgozása kiváló alkalom az EU környezeti politikája számára, hogy elinduljon ebbe az irányba.

Irodalomjegyzék

- Andor, László (2020): Uniós forráspon – Lehetséges-e a mainál jobb EU-költségvetés? *Mérce.hu*, utolsó hozzáférés: 2020. 09. 26.
- Bándi, Gyula (1999): *Az Európai Unió környezetvédelmi szabályozása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest: 27.
- EEA (2018): Környezeti mutatókról szóló jelentés. Utolsó hozzáférés: 2020.03.18.
- EEA (2019): The European environment – state and outlook, Knowledge for transition for a sustainable Europe. Utolsó hozzáférés: 2020.03.14.
- Európai Bizottság (2017): The Environmental Implementation Review. Utolsó hozzáférés: 2020.09.24.
- Európai Bizottság (2019a): Vitaanyag – Fenntartható Európa 2030-ra. Utolsó hozzáférés: 2020.09.26.
- Európai Bizottság (2019b): The costs of not implementing EU environmental law. Final Report, COWI A/S and Eunomia Research & Consulting Ltd, March 2019. Utolsó hozzáférés: 2020.09.23.
- Európai Bizottság (2020): Az európai éghajlat-politikai jogszabály. Utolsó hozzáférés: 2020.09.23.
- Faragó, Tibor (2018): A nemzetközi környezet- és klímapolitikai együttműködés. In: *Mérsékelt őv? Felelős cselekvési irányok a hatékony klímavédelemért*. Klímabarát Települések Szövetsége, 2018: 5-7.
- Fülöp, Sándor (2018): *Környezetjog – környezeti konfliktusok*. NKE: 18-19.

- Glied Viktor (2016): *A halványtól a mélyzöldig. A globális környezetvédelmi mozgalom negyed százada*. IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs: 134-135.
- Horváth, Zsuzsanna (2019): A környezeti megfelelés és irányítás javításának új eszközei az Európai Unióban. In: Kis Kelemen, Bence – Mohay, Ágoston – Pánovics, Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János 80. születésnapja tiszteletére*. PTE ÁJK, Pécs: 85-100.
- IPCC (2018): Global warming of 1.5°C. Utolsó hozzáférés: 2020.04.05.
- Jans, Jan H. – Scott, Joanne (2003): The Convention on the Future of Europe: An Environmental Perspective. *Journal of Environmental Law*, 15 (3): 323.
- Krämer, Ludwig (2016): *Enforcement of Environmental Law*. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Ladeur, Karl-Heinz (1996): Environmental Constitutional Law. In: Winter, Gerd (ed.): *European Environmental Law, A Comparative Perspective*. Dartmouth Publishing Company: 18.
- Marín Durán, Gracia – Morgera, Elisa (2012): *Environmental Integration in the EU's External Relations, Beyond Multilateral Dimensions*. Hart Publishing, Oxford/Portland: 288.
- Newell, Peter – Grant, Wyn (2000): Environmental NGOs and EU Environmental Law. In: Somsen, Han (ed.): *Yearbook of European Environmental Law, Volume I*. Oxford University Press: 230-232.
- Pánovics, Attila (2009): Stratégiák a fenntarthatóságért. In: Pánovics, Attila (szerk.): *Együtt Európában – múlt, jelen, jövő, Egyetemi tanulmányok*. Budapest, 2009: 225.
- Pánovics, Attila (2015): *Az Aarhusi Egyezmény és az Európai Unió*. IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs: 49.
- Pánovics, Attila (2018): A Párizsi Megállapodás végrehajtási problémái. In: Menyhárd, Attila – Varga, István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai (II. kötet)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest: 1325.
- Sustainable Development Goals – Knowledge Platform (2015): Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Utolsó hozzáférés: 2020. 09. 26.
- Ursula von der Leyen (2019): Ambiciózusabb Unió – Programom Európa számára. Utolsó hozzáférés: 2020.09.23.
- Vedder, Hans B. (2010): The Treaty of Lisbon and European Environmental Law and Policy. *Journal of Environmental Law*, 22:2: 290-291.

Abstract

Environmental Policy of the European Union – Halfway There(?)

As of today, both the European environment and the environmental policy of the EU are at a tipping point. Based on the findings of the latest ‘State of the Environment’ report (SOER 2020) of the European Environment Agency it is clear that incremental changes have resulted in progress in some areas, but the EU will not achieve its 2030 goals without urgent action during the next 10 years. The answer of the Union is the European Green Deal; it is a new growth strategy that aims to transform the EU into a fair and prosperous society, with a modern, resource-efficient and competitive economy where there are no net emissions of greenhouse gases in 2050 and where economic growth is decoupled from resource use.

Keywords: *environmental policy, environmental action programmes, European Green Deal*

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

SCHMIDT ANDREA¹

HÁROM TENGER MOSSA....

LENGYELORSZÁG REGIONÁLIS NAGYHATALMI AMBÍCIÓI A 21. SZÁZADBAN ÉS ANNAK GYÖKEREI

ABSZTRAKT

Térségünkben a területi változások, a területiség igen fontos szerepet tölt be az azonosságtudatban. A dolgozat középpontjában Lengyelország regionális nagyhatalmi ambíciójának definiálása áll. Köszönhetően az ország földrajzi helyzetének, a nagyhatalmak közé való beszorítottság több mint egy évszázada meghatározza a lengyel külpolitika irányát. A dolgozat célja ennek a törekvésnek a bemutatása, a történelmi események áttekintése, valamint térképekkel alátámasztva ábrázolni azt a kérdést, hogy Lengyelország külpolitikai gyakorlata során mely országokra támaszkodhatott potenciális partnerként, illetve milyen kihívásokkal kellett szembenéznie a nagyhatalmakkal szemben. A dolgozat utolsó részében napjaink lengyel geopolitikájának elemzésére is sort kerítünk, felvilágosítva a lehetséges veszélyeket és együttműködési lehetőségeket.

Kulcsszavak: *külpolitika, nemzetközi kapcsolatok, regionális nagyhatalom, nacionalizmus*

---

¹ Habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.06

Bevezetés

„Mindig úgy éreztük, hogy Európa része vagyunk, olyan része, amelyet egy diktatúra mester-ségesen elszakított: először az orosz cárok, aztán a náciak, végül a szovjet kommunizmus; számunkra ez (az Európai Unióhoz való csatlakozás) a történelemben való visszatérést jelen-ti.” (Adam Michnik)²

A lengyel azonosságtudat egyik sarkalatos kérdése a területhez való viszony, avagy a területi változásokhoz való viszony. Beleérthetjük ebbe a területnélküli-ség állapotát is, pontosabban azt a dilemmát, hogy Európa legnagyobb kiterjedé-sű monarchiája hogyan vált a szomszédos nagyhatalmak játékszerévé³, hányszor és mely nagyhatalmaknak köszönhette Lengyelország a múltban számos felosz-tását és mindez milyen következményekkel járt. Hol van most Lengyelország? – tette fel a kérdést az ezredforduló táján Piotr Wandycz lengyel származású, az Egyesült Államokban élő történész, a közép-európai térség világhírű tudósa. Kikkel, mely államokkal kellene Lengyelországnak barátságot ápolni, s melyek azok, amelyekkel semleges, kiegyensúlyozott kapcsolatra kell törekedni? Wandycz azt a közel egy évszázados dilemmát tartotta a külpolitikai orientáció egyik legnagyobb kihívásának, hogy Lengyelország hogyan találja meg Ukrajná-val, Litvániával, Belorussziával az együttműködést úgy, hogy keleti irányban való elkötelezettsége ne okozzon aggodalmat Oroszország politikusainak körében⁴, és mindemellett hogyan legyen képes az ország egyensúlyozni Kelet és Nyugat között. Amennyiben ezt a szerepét jól látja el, az optimizmusra adhat okot a jövőben, illetve elősegítheti a „Pax Americana” fennmaradását. Piotr Wandycz-hoz hasonlóan a lengyelek az európai konfliktusokban betöltött szerepét hang-súlyozta Krzysztof Szczerski, krakkói politológus professzor, Andrzej Duda lengyel köztársasági elnök kabinetfőnöke 2017-ben kiadott könyvében.⁵ A szer-

---

² Idézi: Schmidt, 2012: 119.

³ God’s Playground, avagy Boże igrzysko címmel jelent meg még az 1970-es években Norman Davies Lengyelország történetéről szóló monográfiája, amely az eredeti angol nyelvű változat mellett lengyelre fordítva is a hidegháborús Lengyelország „második nyilvánosságának” egyik alapvető műve volt. A kötetet az ezredforduló első évtizedében magyar nyelven is kiadták a lényegesen unalmasabb, „Lengyelország története” címmel. Davies az istenek vagy a keresztény Isten a lengyel néppel szembeni furcsa játékára utal a mű címével, de a lengyel történelemre is igaz az az állítás, hogy valamilyen játszótér, kísérleti terepként is felfogható az ország újkori és legújabb kori történelme, amikor számos alkalommal a lengyel népet kihagyva hoztak gyakran távoli nagyhatalmak is döntéseket az ország sorsa felett.

⁴ Wandycz az aggodalom helyett a gyanú kifejezést használja.

⁵ Szczerski, Krzysztof: Az európai utópia – az integráció válsága és a lengyel reformkezdeménye-zés címmel magyar nyelven is megjelent a könyv 2018-ban.

zó ebben Közép-Európa szerepének fontosságáról érvelt azt hangsúlyozva, hogy a térség „önállósága elengedhetetlen ahhoz, hogy megőrizzük az általános egyensúlyt a világ e táján, ahol – mint tudjuk a történelmi leckéből – a terület feletti hegemóniára törekvő két erős játékos, Németország és Oroszország bármelyikének kierősszakolt uralma világméretű tragédiával és minden képzefelül bekatombával végződött. Ezért csak a szabad nemzetek és az önálló közép-európai államok közössége tudja garantálni a békés és harmonikus rendet a kontinensen” (Szczerki, 2018). Szczerki alapjaiban dolgozta át az Európai Parlament néppárti frakciójában helyet foglaló lengyel kollégájának, Radek Sikorski egykori lengyel külügyminiszternek nyolc évvel korábbi, Berlinben nagy sikert, Lengyelországban viszont annál nagyobb megrökönyödést kiváltó beszédében megfogalmazott lengyel víziót. Míg Sikorski a lengyel átalakulás sikerét egyértelműen a közös erőfeszítés, a (baráti) nagyhatalmak, így az Egyesült Államok, Nagy Britannia, Franciaország és Németország támogatásában látta, addig a Jog és Igazság Pártjának politikusai Jaroslaw Kaczynskival az élen ámulónak minősítették mind Sikorskit, mind pedig az általa vallott eszméket.⁶ Az alábbi tanulmány Lengyelország útkeresésének, valamint regionális nagyhatalmi ambícióinak elemzésével foglalkozik, amelyben igyekszünk bemutatni mindazon terveket, programokat és víziókat, amelyek segítségével a lengyel külpolitika megkísérelte újból és újból elhelyezni az országot Európa térképén, megfogalmazva az általa kijelölt küldetéssel. Ebben a küldetésben fontos szerepet játszik a történelem, így értelemszerűen vizsgálódásunk során az elmúlt közel kétszázötven év lengyel eseményeivel is foglalkoznunk kell.

Egy nép – három ország

A lengyel nép számára a polgári átalakulás, nemzeti ébredés a hiányzó állami keretek nélkül zajlott. Megfelelő politikai határok, állami intézmények hiányában a közel másfél évszázadon át felosztott Lengyelország lakossága számára a hovatartozás kérdését földrajzi határok, intézmények helyett a történelmi múlt, a ha-

---

⁶ A negyedik kérdés: Mit hoz Lengyelország? Ma Lengyelország nem a problémák forrása, hanem a megoldásoké. Már megvan mind az akarat, mind pedig a kapacitás arra vonatkozóan, hogy együttműködhessünk. A közelmúltban sikeresen alakult át Lengyelország diktatúrából demokráciába, a gazdaság pedig egy bevásárló kosárból egy virágzó piacgazdaságba. S hogy mi segített bennünket ezen az úton? A barátok és a szövetségesek: az USA, Nagy – Britannia és Franciaország, s mindenekelett Németország. ... *Ich danke Ihnen als Politiker und als Pole* (Schmidt, 2012), illetve „*I will probably be the first Polish foreign minister in history to say so, but here it is: I fear German power less than I am beginning to fear German inactivity. You have become Europe's indispensable nation.*” (Sikorski, 2011).

gyományok, valamint az irodalmi alkotások jelentették. Nem feledkezhetünk el ugyanakkor arról a tényről sem, hogy a 19. századi Közép- és Kelet-Európában – szemben a kontinens nyugati felében már kialakult nemzetállami struktúrával – a birodalmak domináltak, s az egyes nemzetiségi kezdeményezéseknek nem egy esetben éppen a birodalmi létből adódó nehézségekkel kellett megküzdeniük.

Miközben a vesztfáliai rendszer kialakulását követően a nyugat-európai államok határai rögzültek, 1772 és 1795 között Lengyelország a felosztások eredményeként eltűnt Európa politikai térképéről. Az egykor a kontinens legnagyobb területű országa a három felosztó nagyhatalom részévé vált, az ott élő lengyeléget számos impulzus érte, helyzetük a három térségben eltérően alakult (Zarycki, 2014).

A területiség és a határok kérdése fontos szerepet játszott Közép-Európában, jelentőségük megnövekedett az első világháborút követő béketárgyalások során, amikor a régióban a birodalmak helyét átvették a mesterségesen meghúzott határvonalak közé szorított nemzetállamok. A határok egyszerre voltak képesek összekötni, elválasztani, befogadni és kirekeszteni, védhettek és kényszeríthettek, kultúránk részeivé váltak (Silberman, 2012). Míg a nyitott határok az életet jelképezik, a zárt, védett határok etnikai vagy politikai megosztottságot, s gyakran ténylegesen holt teret is jelenthetnek. Ez utóbbit békeidőben is megfigyelhetjük átvitt értelemben is, hiszen a határszéli elhelyezkedés gyakran jelentette a perifériára szorulást is, az elmaradottságot, a fizikai és szimbolikus távolságot a fővárostól, a központtól, mindennek következményeivel, s az elhelyezkedés egyúttal magában hordozhatja az ürességet, a legyőzöttséget, a hátrányos helyzetet.

A tér, a térbeliség egy más dimenzióját fogalmazza meg Lefebvre. Három tipizálásra épülő modellje alapján megkülönböztet érzékelt teret, elgondolt teret, valamint megélt teret (Lefebvre, 1991, Berki, 2015). A 19. századi Közép-Európa alapvetően birodalmi keretekben létezett, azaz az etnikai szerveződés helyett a dinasztikus konstrukciók voltak meghatározóak, az itt élő nemzetiségeknek tehát az idegen hatalom elnyomásával is meg kellett küzdeniük, ami a Lefebvre-féle tértípusok közül az érzékelt és megélt terek tekintetében egy, az autonómiától az önálló államiságért folytatott hosszas küzdelemben jelent meg. Nem állíthatjuk, hogy ez az alávetettség egységes volt az egyes közép-európai népek számára, hiszen éppenséggel a Habsburg Birodalom volt az, amely megkísérelte az autonómia biztosítását egyes nemzetiségi csoportjai számára, így éppen Galiciának is sikerült szélesebb szabadságra szert tennie a magyar kiegyezést követően. Az egyes nemzetiségek helyzete tehát széles skálán mozgott, a teljes

elnyomástól az autonómia, sőt akár a függetlenség kivívásáig többféle forgatókönyv létezett. Az itt élő népek tehát azzal a kihívással kellett, hogy szembesüljenek, amit Hechter a nemzetépítési stratégia különböző módszereiként értelmezett. A 19. és 20. század fordulójának Közép-Európájában négy nacionalizmus típust különböztetett meg: államépítő nacionalizmust, periférikus, irredenta és egyesítő nacionalizmust (Hechter, 2000; Jakabffy, 2003).⁷

Lengyelország a 20. század során mind a négy típussal találkozott. *Államépítésről* tanúskodnak az állami keretek megalkotásával foglalkozó tervek. Mivel az államalkotó nacionalizmus okai gyakran geopolitikaiak – a határoknak a valós vagy potenciális vetélytársak elleni biztosítását célozzák –, ez a fajta nacionalizmus többnyire kulturálisan befogadó jellegű. A *periférikus nacionalizmus* az az eset, amikor egy kulturálisan sajátos terület ellenáll egy terjeszkedő országba való betagozódásnak, vagy megpróbál elszakadni tőle és önálló kormányzatot létrehozni. *Irredenta nacionalizmussal* van dolgunk, amikor egy állam meglévő határait egy szomszédos állam többnyire az azonos nemzetiség által lakott területeinek bekebelezésével próbálja kiterjeszteni. Ez utóbbi Lengyelország esetében az 1939-es Molotov-Ribbentrop paktumot követő időszak, valamint az 1945 utáni lengyel-szovjet határ esetében jelent meg. Az *egyesítő nacionalizmus* pedig a három elszakított államrész egyesítésére vonatkozó kísérleteket jelentette. Míg az államépítő nacionalizmus többnyire kulturálisan befogadó, az egyesítő nacionalizmus gyakran kulturálisan kirekesztő.

A 19. századra a Közép- és Kelet-Európában élő nemzetek többsége szembesült azzal a problémával, amelyet Hroch „*nemzetépítési stratégiának*” hív (Hroch, 1996), s amely rendszerint a nemzeti öntudatra ébredéssel kezdődött a nemzet kulturális, nyelvi, társadalmi és történelmi tulajdonságaira hivatkozva. Hasonlóképpen fogalmaz Herder is, aki megkülönböztette a területileg lehatárolható nemzeteket, azaz az államnemzet fogalmát, valamint azokat a népeket, amelyek híján voltak ezeknek az adottságoknak, azaz a kultúrnemzetet (Hárs, 2012). Ha elfogadjuk Hechter nacionalizmus tipológiáját, megállapíthatjuk, hogy a közép- és kelet-

---

⁷ A nacionalizmus szerinte az a kollektív cselekvés, amely arra irányul, hogy a nemzet határait (kötelékeit) az igazgatási egységgel megegyezővé tegye. A nemzetépítésről azt állítja, hogy ezt racionális stratégiának tekinthetjük az elitek részéről a közvetlen hatalom gyakorlásának legitimálása érdekében. Hechter a kormányzati intézmények formáló erejével, a csoportok kialakulásával és a csoport-szolidaritással magyarázza a modern nacionalizmus eredetét, a nemzeti identitás fontosságának kialakulását és a szuverenitás követelését. A központosított állam arra törekszik, hogy saját területén megerősítse hatalmát és ebben a nacionalizmusra támaszkodik (Kántor, 2005).

európai régióban a 19. és 20. század fordulóján az egyesítő nacionalizmus terjedt el szélesebb körben. A végső cél eléréséhez, az önálló nemzetállami léthez ugyanakkor sok más elem is hiányzott, amelyek – amint arra Horch is utal – elkerülhetetlenek voltak a sikeres teljes értékű nemzetépítéshez. Ezek az alábbiak:

1. A nemzeti nyelv fejlesztése a helyben beszélt nyelvre támaszkodva, illetve annak használata az oktatásban, a közigazgatásban, valamint a gazdasági életben;
2. polgári jogok és önkormányzatok;
3. teljes társadalmi struktúra létrehozása.

Noha Horch nem említette, de a nemzet fejlődéséhez további kiegészítő elemekre is szükség van, úgymint a saját érdekek és értékek, amelyeknek prioritást kell élvezniük az összes többi érdekhez és értékhez, valamint a függetlenség problémájához képest. Breully értelmezésében (1985), a nemzetnek a lehető legteljesebb függetlenséggel kell bírnia, ami általában legalább a politikai szuverenitás eléréséhez szükséges.

Az első világháborút lezáró béketárgyalások alkalmával Lengyelország függetlenségéről is döntés született. A világháború végén összeomlott az országot egykor felosztó három birodalom; a cári Oroszország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország. Az így kialakult vákuumot kihasználva néhány vadonatúj állam, illetve néhány hosszú ideje idegen uralom alatt élő régi állam is kikiáltotta függetlenségét. Így született meg Csehszlovákia, Lengyelország, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia), Észtország, Lettország, Litvánia és Szovjet-Oroszország. Egyik állam sem húzta meg határait, mindegyik igényt tartott szomszédjai területére. „*Az óriások háborúja lezárult – írta Churchill –, mostantól a törpék háborúja következik*” (Appelbaum, 2016). A békekonferencia során a megállapodott nyugati nemzetek magukra vállalták, hogy „*ésszerű elvek alapján*” újrarajzolják a régió határait. Az egyes erős nemzeti öntudattal rendelkező népek önrendelkezési jogát elismerték, másokat betagoztak más nemzetekbe. „*Az amerikaiak a háborús részvételüket egyenesen a nemzeti önrendelkezésért folytatott keresztes hadjáratként jellemezték*”, a franciák „*ragaszkodtak a németek megbüntetéséhez*”, míg „*azok a népek, amelyeket az antant szövetségesnek tekintett nagyobb területet kaptak, és ennek megfelelően határaikon belül népesebb etnikai kisebbségekre tettek szert*” (Snyder, 2012). Összességében a keleti határok kialakításában az erőszak dominált, a világháborút követően több évig Ukrajna, Lengyelország és Szovjet-Oroszország egyaránt elkeseredett polgárháborút vívott. Az 1920-as évek elején kialakított

határok végül az itt élő népek számára további konfliktusforrást jelentettek, az újonnan létrejött államok egymással civakodtak és képtelenek voltak az összefogásra összpontosítani, amire pedig nagy szükség lett volna a nyugatról érkező német fenyegetés miatt. De éppen ennek az összefogásnak a hiánya tette ezeket az országokat annyira sérülékennyé a kelet felől fenyegető szovjet veszéllyel szemben is (Appelbaum, 2016).

Lengyelország szerepe Európában – a Piast és a Jagelló álláspont

A felosztott, ám a világháborút követően újjászülető Lengyelország területi kiterjedésére, valamint etnikai összetételére vonatkozóan, azaz homogén nemzetállamtól a soknemzetiségű konstrukcióig több elképzelés is megfogalmazódott. A soknemzetiségű terv igyekezett az újjászülető Lengyelország határait kitolni az 1772-es méretekig, míg egy homogén nemzetállamként újjászülető ország értelemszerűen kisebb területtel számolhatott. A két terv, a Piast és a Jagelló névvel illetett program a 19. század végi lengyel útkeresés eredménye. Az önállóságát 1795-ben végleg elveszítő Lengyelország politikusai, költői, filozófusai és államférfiúi a 19. és 20. század folyamán rendre az ország területi újjászervezését tűzték ki célul, s ennek érdekében a 19. század közepi európai nemzetiségi mozgalmak lelkes támogatóivá váltak éppúgy, mint ahogyan a napóleoni háborúk időszakában is számos lengyel katona harcolt a franciák oldalán.⁸ Míg Napóleon fő célkitűzése a területi hódítás és ellenőrzés volt, a lengyelek országuk függetlenségének kivívásáért folytatták harcukat. A felosztást követően a lengyelség rendszeresen részt vett a 19. századi küzdelmekben, azt remélve, hogy a területi újjászervezés számukra a függetlenség részleges vagy teljes kivívását jelentheti. Az első világháború e tekintetben sorsfordító eredménnyel járt, hiszen nem kis

---

⁸ A lengyelség körében élő Napóleon kultusz számos történelmi ténnyel is alátámasztható. Elég csak az 1795-ös felosztást követően harcba induló lengyel légióra gondolni, vagy akár napjaink lengyel himnuszának eredetét vizsgálni, vagy akár a romantika egyik legismertebb lengyel költőjének, Adam Mickiewicznek Pan Tadeusz című művét olvasni. A nosztalgia egyaránt vonatkozott a rövid életű Varsói Hercegség alatti lengyel autonómiára, vagy akár a dicsőséges hadjáratokra. Napóleonban mind a lengyelek, mind a litvánok saját elnyomott helyzetük alóli felszabadulás lehetőségét látták.

mértékben a cári Oroszország hanyatlásának köszönhetően csillant fel újra annak reménye, hogy valamely nagyhatalom felvállalja a lengyelség érdekeit.⁹

A békekonferencia is napirendre tűzte, de Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök 14 pontja közül a tizenharmadik is Lengyelország függetlenségének kérdését fogalmazta meg. A béketárgyaláson résztvevő lengyel delegációnak alkalma nyílt programjának bemutatására, amely valójában kétféle látásmódot képviselt. Az egyik ezek közül a Roman Dmowski nevével fémjelzett *realista*, más néven Piast álláspont. Dmowski, illetve a nevéhez fűződő Nemzeti Demokrata mozgalom programjának alapja a Szovjet-Oroszországgal kialakított egyenrangú, szuverén felek közötti megállapodás volt. Ez a nézet egy kisebb területű, homogén nemzetállamként kialakított Lengyelországgal számolt.

Dmowski álláspontjával ellentétes nézetet képviselt a két világháború közötti Lengyelország első államfője, Józef Pilsudski marsall. Az általa megfogalmazott programot más néven prométheuszi stratégiának is nevezték. A terv a huszadik század első évtizedében körvonalazódott, s Pilsudski 1904-ben, az orosz-japán háború alkalmával tett kísérletet annak ismertetésére. A program oroszellenes jellegéből adódóan nem volt véletlen a japánok felé tett közeledés. Pilsudski ekkor még nem járt sikerrel, a japán fél ugyanis nem vette komolyan a Közép-Európára vonatkozó víziót, ráadásul a pozitív nemzetközi fogadtatás is váratott magára egészen az első világháború végéig. Ekkorra Európában megváltozott a status quo, több korábbi nagyhatalom meggyengült, másokat az összeomlás veszélye fenyegetett.

A Jagelló elképzelés értelmében Lengyelország függetlenségének záloga a körülötte elhelyezkedő ugyancsak önálló Ukrajna, Litvánia és Belorusszia (az úgy nevezett ULB) államok lennének, amelyek ugyanakkor szerepet kapnának Lengyelország föderációs elképzelésében is. A program – ellentétben a Nemzeti Demokraták Piast gondolatával – az orosz felet nem tárgyalópartnerként, hanem ellenfélként kezelte, Lengyelország számára pedig felelősségvállalást tűzött ki az ULB államok, illetve lehetőségekhez mérten a Kaukázus egyes területei iránt.¹⁰ A program ugyanakkor egy kiegyensúlyozott Nyugat-barát magatartást is magába

---

⁹ „A kelet-európai határok kérdése Ukrajna, Belorusszia és Lengyelország csataterein dőlt el, Közép- és Nyugat – Európában azonban a feltételeket az első világháború győztesei diktálták.... Az antantbatalmak a kontinens birodalmi ellen viseltek hadat, és magukat a közép – európai nemzetek felszabadítóinak nyilvánították” (Snyder, 2012).

¹⁰ Lényegében a mai Keleti Partnerség országainak egy jelentős részét fedte volna le ez az elképzelés.

foglalt. A Pilsudski nevéhez kötődő terv a Jagelló elnevezést kapta, utalva arra a Jagelló uralkodóházra, amelyik egykor sikeresen egyesítette a lengyel és litván területeket. A terv alapját az 1569-es Lengyelország határai alkották, noha maga Pilsudski sem számolt annak realitásával, hogy egy újjászülető Lengyelország ténylegesen ekkora területtel fog rendelkezni. A határok az orosz-lengyel háború alatt többször is változtak. Az 1921-ben Rigában megkötött békeszerződés eredményeként Lengyelország területe ugyan jelentősen megnövekedett az eredetileg az úgynevezett Curzon-vonallal kialakított keleti határhoz képest, ugyanakkor a viszonylag homogén Lengyelország egy soknemzetiségű, jelentős etnikai kisebbséggel rendelkező állammá vált.¹¹ Az új országhatárok számos ellentétet is magukban hordoztak, így a lengyel-litván viszony éppen a litván területekből Lengyelországnak juttatott részek miatt mérgesedett el, valamint az országhoz kerülő nagyszámú litván lakosság miatt. Ukrajnával hasonlóan feszült viszony jött létre, de míg Ukrajna betagozódott a Szovjetunióba, addig Litvánia a másik két balti állammal együtt a két világháború közötti időszakban nyerte el függetlenségét.

Pilsudski programjában már megjelent a föderációs átrendezés gondolata is. Ez a két világháború közötti időszakban Intermarium néven vált a lengyel regionális nagyhatalmi ambíció központi gondolatává. A terv középpontjában egy Litvániával, Belorussziával és Ukrajnával alkotott föderációs terv állt, amely összefogta volna a Balti-tenger, a Fekete-tenger és az Adriai-tenger által határolt terület országait. A cél egy egységes szövetség kialakítása volt, amely sikeresen vette volna fel a versenyt a két nagyhatalom, Németország és a Szovjetunió növekvő befolyásával szemben. A német és orosz közeledés veszélye nem a fantázia szüleménye volt, hiszen éppen Lengyelország volt az a terület, amely felett mind Németország, mind pedig Oroszország rendelkezni kívánt, annak rovására próbálta megváltoztatni az európai rendet. Az 1922-ben aláírt rapallói egyezmény egyfelől a két ország nemzetközi elszigeteltségből való kitörésének lehetőségét

---

¹¹ A határkialakítással kapcsolatos dilemmákról részletesen ír Davies. A lengyel-orosz keleti határok kérdése nyitott maradt tekintettel arra, hogy természetes határt nehéz lett volna kialakítani, az észak-déli határvonalat ellenben tetszőlegesen „tologatták” keleti és nyugati irányban attól függően, hogy melyik nagyhatalom érdekeit kellett megjeleníteni. ld. erről még Snyder (2012), illetve Appelbaum (2016) Hasonló fejtörést okozott az 1945-ös nyugati határvidék kijelölése ugyancsak természetes határ (részleges) hiányában.

hordozta magában, másfelől új távlatokat nyitott a gazdasági együttműködésben.¹²

1. ábra: Lengyelország határainak kialakítása

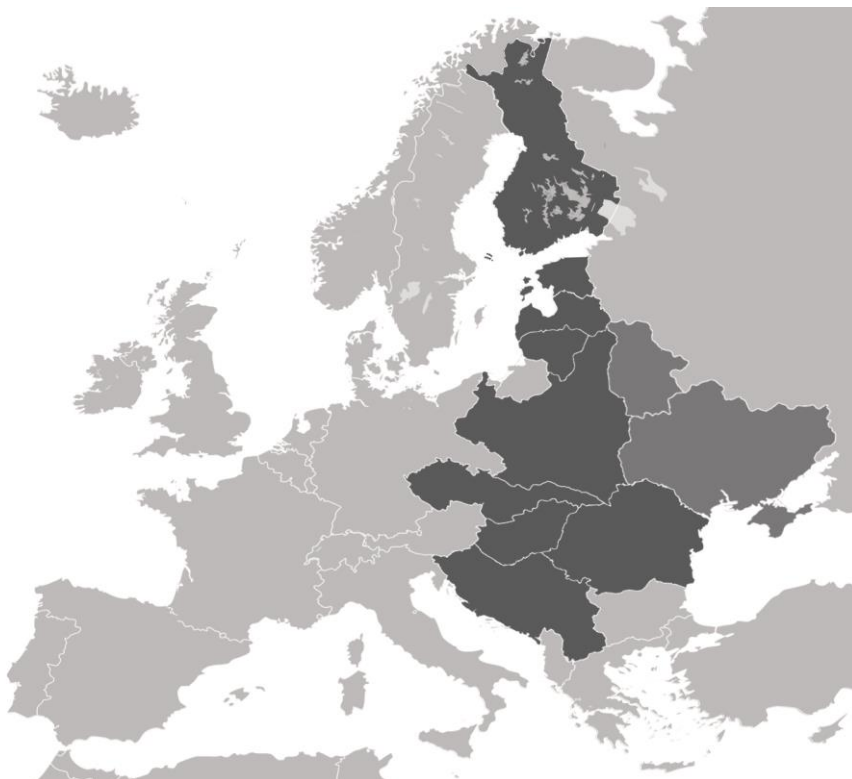
Forrás: HOLOCAUST and WWII in the East, utolsó hozzáférés: 2020.09.11.

Maga az Intermarium-terv az európai nagyhatalmak részéről is gyanakvást váltott ki, noha mind Franciaország, mind pedig Nagy-Britannia kénytelen volt belátni azt a tényt, hogy Közép-Európa a földrajzi távolságból adódóan távol esett a tényleges befolyásuktól. Lengyelországban is szép számmal akadtak ellenzői az elképzelésnek, elsősorban Roman Dmowski követői, akik az ország keleti orientációja miatt egy esetleges soknemzetiségű Lengyelországot meglehetősen törekeny képződménynek tekintettek. Az 1921-es rigai békében megfogalmazott döntések értelmében az Ukrajnából, Belorussziából és Litvániából kikanyarított területek Lengyelországhoz csatolása egyszerre vívta ki Dmowskiék elégedetlenségét, akik az így kialakított határok miatt veszélyeztetve érezték a kiegyensúlyozott szovjet-orosz és lengyel kapcsolatot, ugyanakkor egy soknemzetiségű Lengyelországban is további konfliktusok forrását látták. Hasonlóképpen

¹² Talán kevésbé ismert a rapallói szerződés utóélete, a „rapallói komplexus”. Ez a nyugati politikusokban ösztönösen felmerülő gyanakvás volt megfigyelhető Willy Brandt Ostpolitik-ja kapcsán, a német újraegyesítésnél, de az USA a 2003-as iraki háború esetében is a Párizs – Berlin – Moszkva tengelyt okolta. Ld.: Morgan, 1963.

Pilsudski is csalódott volt az új területi keretek miatt. A föderáció gondolatát támogatva az Intermarium-tervvel szeretne volna Pilsudski Lengyelország védelmi szerepét erősíteni.

2. ábra: Az Intermarium-terv

Szerkesztette: Szabó Tamás, MTA KRTK

A programot nem sikerült teljessé tenni, bár Pilsudski 1935-ben bekövetkező halálával sem merült feledésbe az Intermarium-terv és a Jagelló-szemlélet. Az elsősorban Józef Beck külügyminiszter nevével azonosított lengyel külpolitika és a közép-európai együttműködést hangsúlyozó program egyszerre kívánta felvenni a harcot az orosz imperializmus és a lengyel, valamint litván nacionalizmus ellen.

3. ábra: A Harmadik Európa (Beck koncepciója)

Szerkesztette: Szabó Tamás MTA KRTK

Az együttműködést nagymértékben akadályozta a lengyelek és litvánok közötti együttműködés hiánya. A litván sérelem oka a rigai békében megfogalmazott határkialakítás, amely alapján az ősi litván főváros, Vilnius Lengyelország részévé vált, míg Litvániának új fővárost kellett alapítania Kaunasban,¹³ ami ellehetetlenítette a lengyel-litván együttműködést. Lengyelország a Molotov és Ribbentrop nevével fémjelzett paktumot követően az 1939. szeptember 1-én bekövetkező német, majd szeptember 17-én kezdődő szovjet bevonulást követően újfent eltűnt Európa térképéről. A lengyel emigráns kormány előbb Franciaországba menekült, majd annak német megszállását követően áttette székhelyét Londonba. Itt 1942-ben a szintén Londonban székelő jugoszláv, görög és csehszlovák emigráns kormányokra is támaszkodva kísérelte meg Władysław Sikorski, a lengyel emigráns kormány feje a közép-európai térségre vonatkozó föderatív elképzelését a nagyhatalmakkal is elfogadtatni. Maga a terv már két évvel korábban, 1940 szeptemberében megfogalmazódott, annak gerin-

---

¹³ A viszonyok elmérgesedésére ékes bizonyíték, hogy 1938-ig még diplomáciai kapcsolat sem volt Lengyelország és Litvánia között. Vilnius litván voltáról megoszlanak a vélemények.

cét a lengyel-csehszlovák emigráns politikusok, Sikorski és Beneš közötti együttműködés adta. A lengyel fél nem zárta ki a Szovjetunióval való szorosabb kapcsolatot sem, azonban úgy tűnt, Sztálinnak nem állt érdekében egy erős szomszéd létrehozásának támogatása egy megerősödött Lengyelország vagy egy Lengyelország által létrehozott föderatív konstrukció formájában (Pasture, 2015). A hitleri Németország szovjet intervenciója után Sikorski és Majszkij közötti 1941-ben Londonban megkötött egyezmény ugyan annullálta az 1939-es Molotov-Ribbentrop-paktumban megfogalmazott területi változásokat (Torkunov et al, 2020), sőt közös biztonságpolitikai keretekben is gondolkodott. Másfél évvel később, a sztálingrádi csata végső szakaszában – bízva a szovjet győzelem lehetőségéből adódó kedvezőbb tárgyalási pozícióban – Sztálin mégis arra ösztökélte Beneš, hogy mondja fel a Sikorskival való együttműködést. Ugyanebben az évben, 1943-ban a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a lengyel emigráns kormánnyal. A tervezet – amely egyszerre fókuszált a gazdasági együttműködésre és Közép-Európa világháború utáni biztonságpolitikai kereteire – komoly gyanakvást keltett a Szovjetunióban (Davies, 2006). A háború utáni Európa újrendezésében Winston Churchill brit miniszterelnök, felelevenítve a Coudenhove-Kalergi-féle páneurópa gondolatot, késznek mutatkozott egy erőteljesebb európai geopolitikai átrendezést támogatni. Egyébként számos integrációs elképzelés támogatása iránt volt fogékony a brit kormány, így a balkáni térség, a skandináv régió, vagy akár a Duna menti népek alkotta föderáció gondolatát is megértéssel fogadta a brit politika, s hasonlóan vélekedett az amerikai kormány is. A brit magatartás hátterében az a meggyőződés állt, hogy az első világháború utáni nemzetállami szerkezet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a két világháború közötti időszak a nacionalizmus eltorzulásához vezetett, így tehát a második világháborút lezáró békeszerződések elejét kell, hogy vegyék a nacionalizmus újbóli fellángolásának. Churchill maga sem tartotta elképzelhetőnek 1943-ban egy, a lengyelek által vezetett közép-európai föderációs struktúrának a létrejöttét, ugyanis támogatta Sztálin Európát érdekszférákra való felosztásának tervét (Pastore, 2015). A terv realitását pontosan jelzi, hogy a Sikorski által vizionált Közép-európai Unió potenciális tagállamai közé Lengyelország mellett a háború éveiben már csak az előkészítésben résztvevő három ország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, valamint Görögország csatlakozása volt megvalósítható, ugyanis ekkorra az esetlegesen számba vehető három balti állam már a Szovjetunió részét képezte. A jövőre

nézve a formálisan ekkor már Hitler szövetségeseként harcoló Magyarországot sem zárta ki az együttműködésből (Schmidt, 2020; Meiklejohn, 1983).¹⁴ A Sikorski rejtélyes halálát követően 1943-ban tartott teheráni értekezlet, majd az 1945-ös jaltai megállapodás végül figyelmen kívül hagyta a lengyel érdekeket, s a szovjet érdekszférába való besorolását joggal értelmezték a nagyhatalmak árulásának (Davies, 2006).¹⁵

Mind a realista Dmowski, mind pedig a keleti területek visszaszerzését célzó, vagy az azok feletti felelősség vállalását hangsúlyozó Pilsudski féle Jagelló-eszme is túlélte a bipoláris rendszer fennállását. A szovjet övezetbe tartozó Lengyelország a többi csatlós államhoz hasonlóan a Szovjetunió érdekeit kellett, hogy képviselje. A Szovjetunióval való kiegyensúlyozott kapcsolat, azaz a Dmowski-féle realista gondolat a hidegháborús Lengyelország hivatalos külpolitikájában is nyomon követhető volt. A Pilsudski által képviselt, prométheuszi ideológia ugyanakkor a lengyel emigráció körében bukkant fel időről időre. A Párizsban kiadott *Kultura* című folyóiratban fogalmazták meg a Giedroyc-Mieroszewski néven ismert doktrínát, amelynek értelmében Lengyelország nemzetközi politikai porondon betöltött szerepének erőssége úgy mozdítható előre, ha egyértelművé válik az ország keleti pozíciója.¹⁶ A Párizsban megfogalmazott program szerint a lengyel külpolitika keleti dimenziója az alábbi pilléreken nyugalhat:

1. Egyrészt a feltételezésük szerint elkerülhetetlen a Szovjetunió összeomlása.

---

¹⁴ A jövőbeni agresszió elkerülése érdekében a nemzetek feletti társulásoknak regionális természetűnek kell lenniük, érdekközösségre kell épülniük, a történelmi tapasztalatokra alapozva. Létezik egy ilyen érdekközösség a Balti-, a Fekete- és az Adriai-tenger között található kis nemzetek között. A Lengyelország és Csehszlovákia alkotta Nyugat-szláv Szövetség mellett egy szélesebb Közép-európai Unió létrehozását is támogatta, amelynek három fő alkotóeleme a Nyugat-szláv Szövetség, a hasonló délszláv (Jugoszlávia és Bulgária) államok társulása, valamint a két nem szláv állam, Románia és Magyarország között együttműködés; további potenciális partnerek délről Görögország és Albánia, északon Litvánia lettek volna. Ennek az uniónak a felépítése sokkal lazább lenne, mint a javasolt lengyel-csehszlovák szövetségnél: nem lenne központi törvényhozó vagy végrehajtó szerv, a közös külpolitikára, biztonságpolitikára és a gazdasági együttműködésre terjedne ki (Meiklejohn, 1983).

¹⁵ A londoni emigráns kormány hasonló csalódásként értelmezte azt a tényt is, hogy a kommunista lengyelek többségének részvételével a Sikorski tragikus halálát követő Mikolajczyk londoni kormányfő részvételével összerakott szovjetbarát lengyel kormányt tekintették a nagyhatalmak legitímnek 1945 után, ezzel is diszkreditálva a londoni lengyel politikusokat.

¹⁶ „*Meg kell értenünk, hogy minél erősebb a pozícióink Keleten, annál nagyobb lesz a súlyunk Nyugaton*”.

2. Lengyelországnak le kellene mondania minden, a keleti területekkel kapcsolatos igényeiről, elsősorban a Kresy gyűjtőnév alatt értendő térségekről.¹⁷
3. Ukrajna, Litvánia, valamint Belorusszia függetlenségének támogatása, ami elejét veheti azon konfliktusok kialakulásának, amelyek az első világháborút követően terhelték az úgynevezett ULB területek és népek kapcsolatait, egyszersmind rendezni tudnák a Szovjetunió és Lengyelország között fennálló vitás helyzetet.

Ez utóbbi tervben látták a lengyel–szovjet kapcsolat normalizálásának a kulcsát. Az elképzelés a nyugati emigráció körében sem aratott osztatlan elismerést, s nemcsak London, de Varsó is tiltakozott. Előbbi a lengyel keleti határ, illetve a Szovjetunióhoz került területek áttelepített lengyelsége miatt emelte fel a hangját nemzetközi porondon, Varsó pedig a fennálló hatalmi rend elleni felbujtásként értelmezte a párizsi véleményeket. A programot kritikával illették Moszkvában is annak szovjetellenes éle miatt, hiszen Lengyelország három szovjet tagköztársaság iránt is fokozott figyelmet tanúsított, szembemelve a Szovjetunióval. A Londonban működő, valójában ekkor a nyugati nagyhatalmak által már el nem ismert lengyel emigráns kormány is ambivalens érzelmekkel fogadta a tervet. Őket elsősorban az úgynevezett „*Zaburżane*”, azaz Bug folyón túliak sorsa aggasztotta.¹⁸ A Szovjetunióban maradt lengyelségnek ugyanis hozzá kellett szoknia az NKVD állandó zaklatásaihoz, miközben mind a londoni emigráció, mind pedig a varsói kormány (ez utóbbi kevesebb sikerrel) igyekezett felemelni szavát, és a nemzetközi közvélemény elé tárni a lengyeleken esett sérelmeket.

Lengyel szerepkérés a bipoláris rendszer összeomlása után

A rendszerváltás a két eszme elemeinek együttes jelenlétét hozta magával. Ugyanakkor a keleti térséghez való viszonyt tekintve az elmúlt közel három évti-

---

¹⁷ Maga a Kresy fogalom szélesebb értelemben is használt, de ebben az esetben azokat a területeket foglalja magában, amelyeket az 1939-es Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradéka értelmében a Szovjetunió megszállt, majd a második világháborút követő potsdami megállapodás értelmében a Szovjetunió megtarthatott.

¹⁸ *Zaburżanie* néven azokat a lengyeleket illették, akik a Potsdami döntés értelmében kialakított lengyel határokon kívülre kerültek, amikor Lengyelország határait Németországgal szemben nyugati irányba mozdították el gyakorlatilag legalizálva a Molotov-Ribbentrop döntés titkos záradékaként a Szovjetunió számára biztosított lengyel területeket, s akiknek a sorsát a lakosságcsere sem oldotta meg, hiszen az érintettek nagy része sem önszántából, sem pedig erőszakkal nem akarta elhagyni korábbi lakóhelyét.

zed lengyel külpolitikája három irányvonal mellé sorakozott fel, amelyek a politikai realizmus, a politikai romanticizmus, valamint a politikai pragmatizmus (Polegkyi, 2020). Lengyelország továbbra is missziónak tekinti a keleti szomszédok felé közvetíteni a nyugati eszméket, ugyanakkor – amint azt Polegkyi is megállapítja – a Giedroyc által közvetített eszméktől igencsak eltávolodott a lengyel orientáció. Míg Giedroyc és követői a Szovjetuniótól leszakított Ukrajna, Litvánia és Belorusszia függetlenségében, egyfajta ütközőzónává alakításában látták Lengyelország biztonságát, illetve Lengyelországnak a szovjet csatlósállam pozíciójától való megszabadulását, addig az 1990-es és 2000-es évek euroatlanti integrációs törekvései már a nyugati orientációban láttak biztonsági garanciákat.

1. *Politikai realizmus* alatt a Dmowski-féle realista felfogás ismételt megjelenése érthető. A mai lengyel politikai arénában ez a nézőpont leginkább Janusz Korwin Mikke és egyes nacionalista lengyel csoportok gondolatmenetében tükröződik vissza. Ahogyan Dmowski szemében az ideális Lengyelország etnikailag homogén, Németországgal, valamint Oroszországgal kiegyensúlyozott kapcsolatra törekszik, a politikai realizmus gyakorlatban a gazdasági törvényszerűségeknek rendeli alá Lengyelország érdekeit, azaz kiegyensúlyozott gazdasági kapcsolatokra törekszik Oroszországgal, elsősorban az energiabiztonság érdekeit szem előtt tartva. Ennek természetesen az az ára, hogy ebben az esetben mind az Ukrajna, mind pedig a Belorusszia iránti lengyel elkötelezettség háttérbe szorul.¹⁹ A stratégia további lényeges eleme az, hogy az Oroszországgal kapcsolatos vitás kérdésekbe Lengyelország ne avatkozzon be, illetve semmiképpen ne terelődjenek gazdasági irányba a vitás kérdések.
2. *A politikai romanticizmus*, azaz a Jagelló-szemlélet erőteljes hangsúlyt fektet a lengyel dicső történelmi múltra, a Rzeczpospolitát, a lengyel nemesi köztársaságot piedesztálra emeli, a nyugati civilizáció megtestesítőjeként jellemezve azt. Az eszme hívei a késő középkorban keresik a gyökereket, amikor Lengyelország Európa legnagyobb kiterjedésű birodalmává vált. Egyes vélemények szerint a Jagelló eszme nem más, mint a lengyel nagyhatalmi ambíciók kifejeződése (Polegkyi, 2020; Kiniewicz, 2017). A lengyel–litván unióra úgy tekintenek, mint az első, lengyelek által vezetett

---

¹⁹ Tulajdonképpen ez az orientáció egybevág az orosz érdekekkel is, hiszen amint azt Wenerski és Kacewicz egy, az orosz soft power lengyelországi jelenlétét vizsgáló 2017-es tanulmányában megállapította (Wenerski – Kacewicz, 2017), az orosz érdekek leginkább Ukrajna és Belorusszia gyengítésében fogalmazódnak meg. Amint arra Snyder több ízben is utal (Snyder, 2012, 2019).

sikeres föderációs kísérletre, amit Pilsudski közép-európai léptékben is sikerre vihetett volna.

3. *Politikai pragmatizmusként* jellemezhető a Lengyelország euro-atlanti elköteleződését hangsúlyozó politikusok tevékenysége. Nagyhatalmi ambíciók, illetve a „*tengerek iránti vonzalom*”, azaz az ABC²⁰, vagy három tenger felé elkötelezett lengyel nagyhatalmi ambíciók helyett Lengyelország, mint középhatalom jellegét és ebből adódó feladatait hangsúlyozza. A pragmatikus elvet követve Lengyelországot egy kulturálisan és etnikailag diverzifikált Európai Unió részeként értelmezik, fontos szerepének tekintik az Unió és keleti szomszédai közötti mediátor szerepet, valamint az Oroszországgal való kiegyensúlyozott kapcsolat fenntartását. Fontos célként fogalmazzák meg Ukrajna uniós integrációját, de nem gondolkodnak lengyel–ukrán szövetségben.

A gyakorlatban a lengyel külpolitika e három ideológiából merít, s valójában az éppen kormányon lévő politikai pártok határozzák meg, hogy éppen melyik elv kap nagyobb hangsúlyt.

Lengyelország 1999-es NATO, majd 2004-es Európai Unióhoz történő csatlakozása nyugati irányban kiegyensúlyozott külpolitikát tett lehetővé. Az ország méreténél, valamint geopolitikai helyzeténél fogva különleges szerepre tart igényt mind a NATO, mind pedig az Európai Unió keleti politikájában. Ez utóbbi gondolat tükröződik abban a több évtizedet felölelő, a lengyel értelmiséget is megosztó dilemmában, mely szerint Lengyelország előtt két alternatíva létezik: a nyugati világ periferiájává válik, vagy közép-európai nagyhatalommá lesz, gazdasági szempontból pedig Németország vazallusává válik, vagy regionális hatalommá nőheti ki magát.²¹ Krzysztof Czapanski, a Jog és Igazság politikusa Lengyelország sorsát továbbgondolva arra a következtetésre jutott, hogy a régió határait Oroszország nyugati határvidékéig eltolva Közép-Európa válhat Európa határvidékévé, a mostani Kelet-Európa pedig beleolvad ebbe a régióba, miköz-

---

²⁰ Adriai-, Balti-, valamint Fekete-tenger (ez utóbbi lengyelül Morze Czarne, innen a C betű).

²¹ Jelen tanulmánynak nem ez a szűken vett témája, de Lengyelország regionális gazdasági nagyhatalmi súlyát Magyarországon is érezhetjük. Egyfelől magyar nemzetközi légitársaság hiányában a lengyel LOT kezdte meg magyarországi térfoglalását, ami az elmúlt két évben dinamikusán bővülő jelenléttel járt, de a kiskereskedelemben is erőteljesen vannak a lengyel cégek. Erről bővebben: Fabók, 2019).

ben Oroszország Eurázsia, vagy pedig Nyugat-Ázsia lesz.²² Ez egybecseng a hagyományos lengyel felfogással, ugyanakkor visszatérhet a több évszázados dilemma Ukrajna, Litvánia és Belorusszia, azaz az ULB államok tekintetében. Ne feledjük, hogy Oroszország a 18. században az egykori Lengyel Királyság felosztásában való részvételével igyekezett mindjobban kitörni a nyugat-ázsiai státuszából, s magát európai nagyhatalomként aposztrofálni. Timothy Snyder, a neves amerikai történész *Véres föld* című könyvében hosszan fejtegeti azt a dilemmát, amivel Oroszországnak, majd a Szovjetunióknak kellett szembenéznie a nyugati területi hódítások tekintetében (Snyder, 2012).

Lengyelország és Oroszország viszonya

A Szovjetunió szétesése, az egykori tagköztársaságok függetlenedése Ukrajna, Belorusszia és Litvánia esetében egyaránt biztosíthatta a lengyel külpolitika részéről a fokozott érdeklődést. Míg Litvánia esetében az ország NATO és európai uniós tagsága más mederbe terelte a két állam kapcsolatát – ráadásul Vilniusz hovatarozása, lengyel városként való aposztrofálása is legfeljebb a szélsőséges irredenta média és szervezetek kommunikációjában jelenik meg²³ – addig a lengyel politika legfőképpen a litván kormányhoz az országban élő kisebbségekkel, így a lengyelekkel szembeni kisebbségi politikáját követheti nyomon. Ukrajna és Belorusszia esetében az orosz nyomás valós veszélyként értelmezhető, hiszen éppen ezek a területek nyugati értékek iránti elköteleződése ellentétes Oroszország érdekeivel (Snyder, 2019).²⁴

A NATO keleti politikájába való lengyel bekapcsolódás – ami Donald Tusk lob-bitevékenységében, valamint a német, a francia és a lengyel külügyminiszterek ukrán ellenzékkel való tárgyalása során volt megfigyelhető a 2004-es alkotmány visszaállítása érdekében, illetve az EU és Ukrajna közötti társulási szerződés érdekében – ugyanakkor a lengyelek keleti szomszédai iránti felelősségvállalását erősítette. A 2007-ben hatalomra került Donald Tusk és a Polgári Platform által vezetett koalíciós kormány a pragmatikus, a kiengesztelődés vezérelte politikáját

---

²² Kelet és Nyugat között választani most is, mint eddig, a civilizáció, élet halál kérdése, és ezzel egy Lengyelországban elterjedt nézetet képvisel (Czabanski, 2002).

²³ Az Intermarium kérdés hosszú évekig a szélsőjobb radikális platformokon jelent meg (Laruelle – Rivera, 2019).

²⁴ Timothy Snyder „*A szabadság felszámolása*” című könyvében az orosz politikusok, így Putyin által is csodált Ivan Ilyin víziójára utal. „*Aki Ukrajnáról beszél, Oroszország halálos ellensége*”, illetve ld. Adams, 2018.

folytatta Oroszország irányában, amelynek egyik látványos megnyilvánulása a „kalinyingrádi háromszögnek” nevezett együttműködésben való részvétel. Ez a rendszeres értekezlet a három érintett ország, Lengyelország, Németország, valamint Oroszország külügyminisztereinek találkozója volt, és amelynek eredményeként két lengyel vajdaságba vízum nélkül utazhattak be a kalinyingrádi térség orosz állampolgárai. A békülékenység jele volt a 2011-ben alapított Lengyel–Orosz Párbeszéd és Emlékezet Központ is, valamint egy, a 2015-re tervezett Lengyelország Oroszországban című kulturális rendezvény, amely viszont az egy évvel korábbi krími háború és az abban való orosz részvétel miatt elmaradt.

A lengyel–oros viszony alakulására két fontos esemény nyomta rá a bélyegét. Előbb a katyíni mészárlás megemlékezésére érkező, s többek közt Lech Kaczyński köztársasági elnök halálával záruló 2010. áprilisi szmolenszki katasztrófa, valamint Oroszország krími megszállásával kapcsolatos lengyel álláspont következtében újfent fellángolt a Moszkvával szembeni lengyel bizalmatlanság (Wenerski – Kacewicz, 2017), illetve az a nézőpont, hogy Oroszország egy katonai agresszor.

Erős külpolitikai irányváltás történt a 2015-ben hatalomra kerülő Jog és Igazságosság Párt választási győzelmével. A párt beemelte programjába a Jagelló eszme elemeit, kevésbé fókuszált a Nyugattal való együttműködésre, ellenben annál nagyobb szerepet szánt Lengyelországnak a keleti végeken, és újfent előtérbe helyezte a regionális nagyhatalom vízióját. A balti államok sem elleneztek egy erőteljesebb lengyel fellépést az orosz fenyegetettséggel szemben, s bár a lengyel törvényhozásban az eset folyamatos téma volt, valahányszor a lengyel nyugati orientációt kellett kritizálni, ugyanakkor konzekvens egyetértés alakult ki abban, hogy Oroszországtól tartani kell.

A Kaczyński-kormány tehát átstrukturálta a nemzetközi együttműködések prioritásait, a NATO keleti szerepét hangsúlyozta, illetve felmondta a kalinyingrádi együttműködést is, és vele együtt felfüggesztett minden interregionális együttműködést orosz szomszédjával. Végül pedig az Oroszországgal szembeni szankciók élére állt annak ellenére is, hogy mindez kellemtlenül érintette a két ország kétoldalú kereskedelmét. A 2016-ban Varsóban megrendezésre kerülő NATO-csúcs eredményeként hangsúlyossá vált a szervezet keleti szárnyának kérdése, miközben a lengyel kormány igyekezett lépéseket tenni az orosz energiafüggés mérséklésére is.

A 2005 és 2007 között hatalmon lévő, majd 2015 óta ismételten kormányzó Jog és Igazságosság Párt EU-szkeptikus, ugyanakkor Oroszországgal szemben is

távolságtartó külpolitikát folytatott, míg a 2007 és 2015 között kormányzó Polgári Platform vezette koalíció erőteljesen EU-párti magatartást tanúsított. Amint Polegkyi is utal rá, a 2014-ben kiadott külügyi stratégia támogatja és célul tűzi ki Lengyelország szomszédainak demokratikus törekvéseit. Ennek előzménye az a Svédországgal karöltve folytatott, az Európai Unió új bővítési politikájával kapcsolatos lobbitevékenység, amelynek kézzelfogható eredménye a 2009-ben létrejött Keleti Partnerség hat, egykori szovjet tagköztársaságot összefogó együttműködési csoportja. Nem meglepő, hogy a két világháború közötti Lengyelország külpolitikájában fontos szerepet játszó ULB államok közül kettő, Ukrajna, valamint Belorusszia is a Keleti Partnerség együttműködés részévé vált, Litvánia pedig 2004 óta NATO és EU tag. Továbbá a hagyományos, Kaukázus felé történő orientáció is megerősítést kapott azáltal, hogy Azerbajdzsán, Örményország, illetve Grúzia (Georgia) is az együttműködés része lett. Egy nagyobb európai integráció részeként Lengyelország nyugati elköteleződése immáron tényévé vált, ugyanakkor a Szovjetunió 1991-es felbomlása után a keleti határon kialakult vákuum új kihívások elé állította az országot. Már nem a Szovjetunió volt a keleti rettegett szomszéd, hanem számos olyan függetlenné vált ország, amelyeknek sorsáról Oroszország és Lengyelország eltérő nézetet vallott. Az ezredfordulóra csökkent Oroszország nemzetközi súlya, miközben az Európai Unió szomszédságpolitikájának célterületeivé is váltak ezek az országok (Gróber – Vaszari, 2018). A Keleti Partnerséget, bár alapvetően nem oroszellenes, Oroszország mégis olyan gazdasági, illetve geopolitikai modellként érzékeli, amely egyfelől az Amerikai Egyesült Államok érdekeit szolgálja, másfelől a szintén amerikai befolyás alatt álló Európai Unió Oroszország rovására kívánja kiterjeszteni orientációját. Ha pedig a lengyel külpolitikai célokat vesszük figyelembe, akkor az Európai Unió szomszédságpolitikájának háttérében az a történelmi igény áll, hogy egyfajta ütközőzónát képezzenek Oroszország és (ez esetben nem Lengyelország, hanem) az Európai Unió között. Míg a lengyelek az elválasztásra helyezik a hangsúlyt, a német és francia külpolitika a Keleti Partnerség országaiban inkább hidat lát (Crombois, 2019). A 2014-es orosz–ukrán háború tapasztalatait alapul véve a weimari háromszög országai, Lengyelország, Németország, valamint Franciaország politikusai közös nyilatkozatban fejezték ki a tiltakozásukat az orosz agresszióval szemben. A Jog és Igazságosság Párt által vezetett kormánykoalíció által kiadott, 2017 és 2021 közötti időszakra érvényes külügyi stratégia amellelt, hogy kitér Lengyelország sajátos elhelyezkedésére, – két tektonikus lemez, a Nyugat és Oroszország közötti pozícióra (Polegkyi, 2020) – különös hangsúlyt helyez a Keleti Partnerség országainak a Nyugathoz való integrálására, elsősorban gazdasági, valamint in-

tézményi szempontokat vesz figyelembe, továbbá a NATO védőhálójának megerősítésére fekteti a hangsúlyt Lengyelországban. A stratégia szerint Lengyelország számára lehetőség nyílik közép-európai súlyának növelésére, illetve a Keleti Partnerséget bekapcsolni a nyugati vérkeringésbe. Ezek a manőverek nem maradnak válaszreakció nélkül. Az orosz soft power lengyelországi jelenléte egy 2017-ben kiadott elemzés szerint az alábbi területeken volt megfigyelhető:

1. Az orosz titkosszolgálat jelenléte a 2014-es krími háború kirobbanását követően erősödött. Tekintettel arra, hogy a közvélemény-kutatások a háború kezdete óta rendszeresen az orosz felelősséget hangsúlyozzák, valamint az orosz-ukrán konfliktusban rendre az ukrán felet támogatják, az orosz propaganda igyekszik a lengyel–ukrán viszonyt megakasztani.²⁵
2. Lengyelország NATO tagságának kritizálása. Ebben az esetben igyekeznek arra helyezni a hangsúlyt, hogy bebizonyítsák a lengyel katonai vezetés hibáját a szervezet támogatását illetően.
3. A nyugati demokráciákkal való lengyel kapcsolat aláásása. Ebben az esetben a családi, nemzeti, vallási értékeket a pozitív színben feltüntetett konzervatív Oroszország képviseli, míg Nyugat a liberális kozmopolita ellenpólus megtestesítője.²⁶
4. Éket verni Németország és Lengyelország közé.²⁷

Összegzés – A lengyel orientáció napjainkban

Amint Snyder is megjegyezte, Lengyelország függetlensége egyszerre vett el területeket a széthulló császári Németországtól, illetve az összeomló cári Oroszországtól. Nagyhatalommá ugyan nem vált, annyira azonban nagy volt, hogy minden, terjeszkedésre törekvő nagy hatalom számára problémát okozzon (Snyder, 2012). Az ezredfordulót követően pozíciójának egyik fontos eleme a

---

²⁵ Ehhez leginkább a volhyniai mészárlások, valamint az Ukrajna egyes területein népszerű lengyel ellenes Bandera kultusz lengyel ellenes élet hangsúlyozni. Miután a lengyel-ukrán viszony eleve konfliktusokkal terhelt, ezt igyekszik elmélyíteni az orosz propaganda különböző szervezetek és médiasztoronákon keresztül.

²⁶ Ld. erre vonatkozóan Snyder, 2019.

²⁷ Németország a lengyelek számára fontos gazdasági és politikai partner. A Polgári Platform kormányzása idején elsősorban Donald Tusk miniszterelnök, valamint Radek Sikorski külügyminiszter különös hangsúlyt helyezett a lengyel-német kapcsolatok erősítésére. Ezt igyekszik az orosz propaganda aláásni a migráns kártyát előrangatva kihasználva a német és lengyel migráns politika eltérő kezelését.

Három Tenger Kezdeményezés lett, amelyet a lengyel és a horvát köztársasági elnök kölcsönös szándéknyilatkozata²⁸ is támogatott. A kezdeményezést gyakran egybemossák az Intermarium programmal, noha a kettő közötti eltérés egyik sarkalatos pontja az, hogy míg az előbbi egy föderáció irányába hajló programnak készült a két világháború közötti közép-európai realitást lengyel szemszögből megközelítve, az utóbbi inkább napjaink geopolitikai, sőt geoökonómiai kihívásának jobban megfelelő programja. Az előbbit 2016-ban, a Három Tenger Kezdeményezés megszületése után ukrán és litván szélsőséges mozgalmak kezdtek népszerűsíteni, akik egyaránt tagadják a – szerintük – fasiszta Európát, de Oroszország nyomásából sem kérnek. A Három Tenger Kezdeményezést 12 tagállam alkotja mintegy 112 millió lakossal, az együttműködés pedig nem kis mértékben próbál a történelmi tapasztalatra alapozni, noha inkább annak gazdasági jelentőségét célszerű hangsúlyozni. A résztvevő tagállamok mást és mást láttak a kezdeményezésben. A balti államok például Lengyelországban, illetve magában az együttműködésben egyfajta védőpajzsot érzektek Oroszország potenciális fenyegetései ellen is. A Dubrovnikban 2016-ban elfogadott közös nyilatkozata szerint az energia, a közlekedés, a digitális kommunikáció és a gazdasági szektor együttműködésének bővítése révén Közép- és Kelet-Európa biztonságosabbá és versenyképessé tétele a cél. A Via Baltica 3300 km hosszú autópálya rendszer építéséről szóló nyilatkozatot 2016-ban Varsóban nyolc partnerrel kötötték meg, amelyek Lengyelország, Litvánia, Ukrajna, Szlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, valamint az együttműködésben érintett, ám Ukrajnához hasonlóan szintén nem európai uniós tagállam Törökország. A Via Baltica a Transzeurópai Hálózat (TEN-T) része, amely a Balti-tenger, az Égei-tenger és a Fekete-tenger közötti összeköttetést javíthatná.

A másik fő kérdés az Oroszországtól való energiafüggés mérséklésének lehetősége volt. A partnerek 2017-ben Varsóban tartottak tanácskozást, amelynek különös jelentőségét Donald Trump részvétele adta meg. A projektet az egyes nagyhatalmak saját szájízük szerint értelmezik, az Egyesült Államok például saját geopolitikai stratégiájának részeként kezelheti, ezért nem véletlenül hasonlítják egy nagyobb geopolitikai játékban lefolytatott sakkjátékhoz.

---

²⁸ Dubrovnik Summit 2016, The Joint Statement on the Three Seas Initiative. A teljes szöveg elérhető:

https://media.voog.com/0000/0046/4166/files/DUBROVNIK_deklaratsioon_2016.pdf, utolsó hozzáférés 2020. 09. 22.

A Három Tenger Kezdeményezés a franciák mellett a németek gyanakvását is felkeltette. A 2018 szeptemberében, Bukarestben tartott találkozón Jean-Claude Juncker az Európai Unió képviselőjében érkezett, Rick Perry energiaügyi miniszter az Egyesült Államok kormányát képviselte, míg Heiko Maas német külügyminiszter a térségben leginkább érdekelt európai nagyhatalmat, Németországot. 2019-ben Szlovéniában tartották az éves fórumot a tagállamok, 2020-ban Tallinn lesz a házigazda. Az esemény érdekessége, hogy egyfelől deklarálta nem sért orosz érdekeket, ugyanakkor első alkalommal kerül sor a volt Szovjetunió egyik tagköztársaságában erre a találkozóra. A COVID-19 vírus okozta járvány átírhatja még a forgatókönyvet, illetve a vendégek listáját, azonban éppen a járvány tetőzésével egy időben tartott lengyel köztársasági elnöki választás miatt, amely a Jog és Igazságosság Párt jelöltjének, Andrzej Duda elnök újbóli megválasztását eredményezte, úgy tűnik, minden esély megvan arra, hogy a „keleti végek” iránti érdeklődés és felelősségérzet Lengyelország homlokterében maradjon.

Irodalomjegyzék

- Adams, Tim (2018): The Road to Unfreedom by Timothy Snyder review – chilling and unironic. *The Guardian*, utolsó hozzáférés: 2020. 09. 22.
- Applebaum, Anne (2016): *Kelet és Nyugat között – Európa határvidékén*. Örökség Kultúrpolitikai Intézet, Budapest: 16-17.
- Breully, John (1985): *Nationalism and the State*. University of Chicago Press, Chicago.
- Crombois, Jean (2019): The Eastern Partnership: Geopolitics and policy inertia. *European View*, 18(1):89-96.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1781685819836562>.
- Davies, Norman (2006): *Lengyelország története*. Osiris, Budapest.
- Fabók Bálint (2019): A Pizza Huttól a Royal Vodkán át a CCC-ig érezhetjük a lengyelek térfoglalását, *G7*, utolsó hozzáférés: 2020. 05.24.
- Gróber Károly – Vaszari Tamás (2018): A keleti partnersége helyzete, avagy dilemmák az EU és Oroszország közötti geopolitikai és geogazdasági térben. *Külgügyi Szemle*, 17(4): 3-26.
- Hárs, Endre (2012): *Herder tudománya – az elgondolhatóság határain a késő 18. században*. Kalligram, Pozsony.
- Hechter, Michael (2000): *Containing Nationalism*. Oxford, New York. DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/019924751X.003.0008>.
- Hechter, Michael (2003): A nacionalizmus megfékezése. *Magyar Kisebbség*, 8(1): 146-204.

- Hroch, Miroslaw (1996): From National Movement to the Fully Formed Nation. In: Balakrishnan, Gopal (ed.): *Mapping the Nation*. Verso, London: 79-81.
- Kántor Zoltán (2005): Kisebbség és geopolitika. *Régió*, 16(4): 169-176.
- Kieniewicz, Jan (2017): The Jagiellonian Idea and the Project for the Future. *Politeja*, 14(51): 5-25.
DOI: <http://dx.doi.org/10.12797/Politeja.14.2017.51.01>.
- Laruelle, Marlene – Rivera, Ellen (2019): Imagined Geographies of Central and Eastern Europe: The Concept of Intermarium. *IERES Occasional Papers*, No. 1, 2019 March.
- Lefebvre, Henry (1991): *The Production of Space*. Blackwell, Oxford.
- Martyn, Boris F. – Torkunov, Anatoly V. – Wohlforth, William C. (eds.) (2020): *History of International Relations and Russian Foreign Policy in the 20th Century*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge.
- Morgan, R. P. (1963): The Political Significance of German-Soviet Trade Negotiations, 1922-5. *The Historical Journal*, 6(2): 253-271. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0018246X00001096>.
- Ormos, Mária (2007): *Közép-Európa, Volt? Van? Lesz?* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Pasture, Patrick (2015): *Imagining European Unity since 1000 AD*. Palgrave MacMillan, London. DOI: <http://dx.doi.org/10.1057/9781137480477>.
- Polegkyi, Oleg (2020): Regional cooperation in Ukraine and Polish Political Discourse. In: Bogdanova, Olga – Makarychev, Andrey (eds.): *Baltic-Black Sea Regionalisms*. Springer, Cham: 169-186. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-24878-9>.
- Schmidt Andrea (2020): From Intermarium to the Three Seas Initiative – The Implications of the Polish Orientation Over the Central and Eastern European Region on Hungarian Foreign Policy. In: Bogdanova O., Makarychev A. (eds): *Baltic-Black Sea Regionalisms*. Springer, Cham: 149-168. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-24878-9>.
- Schmidt, Andrea (2012): Piast vagy Jagello? Lengyelország és Európa. In Bretter, Zoltán – Glied, Viktor – Vörös, Zoltán (szerk.): *Az elkötelezett tanító: tiszteletkötet Csizmadia Sándor 65. születésnapjára*. IDRResearch/Publikon, Pécs: 119-125.
- Shakhil, Shah (2018): Poland could be better. *Emerging Europe*, utolsó hozzáférés: 2020.05.28.
- Sikorski, Radek (2011): Poland and the Future of the European Union. Federal Union, utolsó hozzáférés: 2020. 09. 22.
- Silberman, Marc – Till, Karen E. – Ward, Janet (2012): *Walls, Borders, Boundaries – Spatial and Cultural Practices in Europe*. Bergham Books, New York – Oxford.

- Snyder, Timothy (2012): *Véres övezet, Európa Hitler és Sztálin szorításában*. Park Könyvkiadó, Budapest.
- Snyder, Timothy (2019): *A szabadság felszámolása*. 21. Század Kiadó, Budapest.
- Szczerski, Krzysztof (2018): *Az európai utópia, az integráció válsága és a lengyel reformkezdeményezés*, Aeramentum Kiadó, Budapest.
- Terry, Sarah Meiklejohn (2014): *Poland's place in Europe: General Sikorski and the origin of the Oder-Neisse Line, 1939-1943*. Princeton: Princeton University Press. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/9781400857173>.
- Wandycz, Piotr (1998): Current Issues in Polish Foreign Policy. *Wilson Center*, utolsó hozzáférés: 2020.05.23.
- Wenerski, Lukasz – Kacewicz, Michal, (2017): *Russian Soft Power in Poland, The Kremlin and pro – Russian Organisations, Political Capital*, utolsó hozzáférés: 2020.09.22.
- Zarycki, Tomasz (2014): *Ideology of Eastness in Central and Eastern Europe*. Routledge, London and New York. DOI: <http://dx.doi.org/10.4324/9781315819006>.

Abstract

The Lifeblood of Europe... Poland's Ambitions for Regional Supremacy in the 21th Century and its Roots

Territorial changes and the problem of territoriality play very important role in the sense of identity. This paper focuses on the definition of Poland's ambitions to act as regional superpower. Due to its geographical position, the confinement between the great powers has determined the direction of Polish foreign policy since the re-establishing of the state. The aim of the paper is to present this endeavour primarily by adapting the process to historical events and by supporting the question which countries Poland should (or could) rely on as potential partner and the challenges it faced with the great powers. In the last part of the paper, we also analyse the current Polish geopolitics, highlighting the possible threats and opportunities for cooperation.

Keywords: *foreign policy, international relations, regional supremacy, nationalism*

ρ

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

VÖRÖS ZOLTÁN¹

KÍNA NÖVEKVŐ BEFOLYÁSA AZ ENSZ-BEN

Absztrakt

A tanulmány Kína növekvő aktivitását és jelenlétét mutatja be az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül, kitérve a pénzügyi és a személyi hozzájárulásokra és a változó felfogás okaira, bemutatva egy ezzel a folyamattal párhuzamos eseményt, az Egyesült Államok ENSZ-től való távolodását is. Az írás nem csupán bemutatja ezeket a változásokat, de kitér a várható szervezeten belüli következményekre is.

Kulcsszavak: *Kínai Népköztársaság, ENSZ, Egyesült Államok, ENSZ BT, világtrend*

---

¹ Egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék.

DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.07

Bevezetés

Kína Egyesült Nemzetek Szervezetén (ENSZ) belüli szerepének és aktivitásának vizsgálata során számos fordulópontot, eseményt kiemelhetünk. Fontos lehet megemlíteni 1971-et, amikor a Közgyűlés döntésével a Kínai Népköztársaság átvette a Kínai Köztársaság, Tajvan helyét a szervezeten belül. Kiemelhetjük 1990-et is, mikor először küldött megfigyelőket Peking egy ENSZ-misszióba, melyek működését, létezését éveken át kritizálta a *be nem avatkozás elve* mentén kialakított külpolitikája miatt. A fordulat, az ENSZ Közel-keleti Fegyverszüneti Felügyelő Szervezetébe (United Nations Truce Supervision Organization in the Middle East – UNTSO) küldött 5 megfigyelő új fejezetet nyitott Kína ENSZ-politikájában. Amit mindenképpen meg kell említenünk ugyanakkor, az Xi Jinping kínai elnök 2018-as újévi beszéde, melyben kijelölte és deklarálta országának céljait és további ENSZ-szerepének fő irányait. Az ország első embere kiemelte, Kína határozottan fenn fogja tartani az Egyesült Nemzetek Szervezetének tekintélyét és státuszát, aktívan teljesíteni fogja nemzetközi kötelezettségeit és feladatait, továbbra is határozottan elkötelezi magát korábbi ígéretei mellett az éghajlatváltozás kezelésében, aktívan ösztönzi az Egy Övezet Egy Út Kezdeményezést, és mindig a világbéke építője, a globális fejlődés támogatója és a nemzetközi rend fenntartója lesz. Xi beszédében kiemelte, a kínai nép kész arra, hogy más országokkal közösen meghatározza az emberiség békés és prosperáló jövőjét (Xinhua, 2018). Maga a beszéd sorsfordítónak is tekinthető a Kínai Köztársaság külpolitikai doktrínájában, melyet ez ideig Deng Xiaoping ún. 24-karakteres stratégiája határozott meg. A Tiananmen-téri események és a kelet-európai átalakulások folyamatában megfogalmazott elv az alábbiak szerint írható le Szunomár fordításában: Kínának higgadtan megfigyelnie és elemeznie kell a folyamatokat, biztosítaniuk kell a saját helyzetüket, türelemmel és bizalommal kezelniük a változásokat, elrejtteni a képességeiket és elkerülniük a reflektorfényt, úgymond fenntartani az „alacsony profil”, soha nem vezetővé válni, továbbá az eredményekre törekedni, kivárva a saját idejüket (Szunomár, 2012: 37). Deng elveit sokszor Szun-ce tanaihoz is hasonlították, melyben a megtévesztésről és a csalásról (ezek háborúban való alkalmazásának szükségességéről) elmélkedett (Szun-ce, 2006: 11), de ahogy többen (Global Security, n.a.; Global Times, 2011) is kiemelték már, a doktrína inkább szólt saját maguk fejlesztésének és fejlődésének fontosságáról, elsősorban tehát Kína megerősödéséről, mint egyfajta rejtett külpolitikai-globális mestertervről. A 2018-as beszéd ugyanakkor, új fejezetet nyitva Kína külpolitikájában, már nyíltan utalt a globális aspirációkra és mindezekben belül az ENSZ általuk elképzelt jövőjére és Kína szervezeten belüli aktív

szerepére – miközben reflektált az Egyesült Államok változó nemzetközi felfogására is, melyre a későbbiekben még kitérünk.

Mindenekelőtt ugyanakkor azt kell megértsük, miképp és miért változott meg Peking hozzáállása az ENSZ misszióihoz, miért kezdett el aktívan szerepet is vállalni ezen beavatkozásokban az ázsiai állam.

Miért változott meg az ENSZ-ről alkotott kínai felfogás?

Az ENSZ létrehozását követően és különösen a koreai háború idején Kína az amerikai imperializmus és neo-kolonializmus eszközének aposztrofálta a békefenntartó missziókat (Yasuhiro, 2016: 51), az 1971-es fordulat után ugyanakkor a kínai retorika is megváltozott, noha nagyobb aktivitásról nem beszélhettünk, *távmaradó szereplőként* (abstentionist power) többnyire nem vett részt a szavazásokon, továbbra is kiemelve a szuverenitás jelentőségét. Újabb fordulatot hozva, ahogy érintettük, 1990-et követően a missziókban való részvétel is megkezdődött kínai részről, továbbá Peking is elkezdte használni a vétó intézményét, 2019 év végéig összesen 14-szer élve a lehetőséggel (China Power Team, 2020).

Sokan a pragmatikus külpolitikai gondolkodással és a felmerülő globális-politikai igényekkel magyarázták, magyarázzák azt a váltást, amely pár évtized alatt a beavatkozások egyik legnagyobb kritizálójából az egyik legkomolyabb támogatóvá tette Kínát (ICG, 2009; Hirono – Lanteigne, 2011; Stahle, 2008; Gill – Huang, 2009). Hirono és Lanteigne az International Crisis Group (ICG) jelentése alapján öt pontban gyűjtötte össze azokat a kínai megfontolásokat, érdekeket, melyek motiválhatták, motiválhatják az ázsiai államot az aktívabb részvételben:

- „a multilateralizmus eszméje,
- Kína azon vágya, hogy felelős hatalomként jelenjen meg,
- működési előnyök, harci-szervezési tapasztalatok,
- a kínai nemzetközi érdekek megvédése,
- és az egy-Kína elv” (Hirono – Lanteigne, 2011: 244; ICG, 2009: 12-14).

Ezek mellé hozzátehetjük még, hogy az aktivitás és jelentősebb szerepvállalás a szervezeti-nagyhatalmi érdekeket, az ENSZ működésének megismerését is lehetővé teszi, segítve ezáltal Peking hosszú távú érdekeit. Olson és Prestowitz 2011-es tanulmányukban bemutatták, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa (ENSZ BT) az a nemzetközi szervezet, melyben Kína nemzetközi összetetés-

ben a legtöbb hatalommal rendelkezik (Olson – Prestowitz, 2011), köszönhetően állandó tagságának és ezáltal a nemzetközi folyamatok befolyásolási lehetőségének, egyértelműsítve az egyre jelentősebbé váló kínai érdeklődést a szervezet iránt.

Előbbi érveket kiegészítve, némiképpen kritizálva He azt mondja, e pragmatikus elgondolások nem fedik le teljes egészében, nem magyarázzák meg kétséget kizáróan a kínai változásokat. Tanulmányában a kínai nemzeti identitásával és annak váltoásaival magyarázza az ország átalakuló kapcsolatát az ENSZ-szel: egy fél-forradalmi, periférián található államból előbb a nemzetközi közösség tagja, majd a világ gazdasági nagyhatalma lett, és ennek megfelelően változott az ország identitása, melyhez igazodott a világszervezettel fenntartott kapcsolat (He, 2019). Ennek értelmében tehát nem az újonnan megjelent érdekek, hanem a nemzeti identitás természetes változásaiból fakad az új felfogás.

Az Egyesült Államok szerepének és felfogásának változása

[Kína] továbbra is határozottan elkötelezi magát korábbi ígéretei mellett az éghajlatváltozás kezelésében – mondta el a kínai elnök 2018-as újévi, már idézett beszédében (Xinhua, 2018). A kijelentés, beillesztve az ország globális céljai közé ugyanakkor nem véletlenül hangzott el: reflektált az Egyesült Államok azon, nemzetközi szereplők által kritizált politikai döntésére, mely az ENSZ égisze alatt létrehozott párizsi klímaegyezmény felmondásával járt. Kína természetesen tisztában van saját, lég- és környezetszennyezésben betöltött szerepével, de pont a már fejlett, ún. északi államok éghajlatváltozást tagadó, a kibocsátás-csökkentést el nem fogadó magatartása ad retorikai eszközt a fejlődő államok kezébe. Peking, a változásért elkötelezett szereplőként, nem kihasználva ezt az eszközt igyekszik tehát (az Egyesült Államokkal szemben) magát felelős nagyhatalomként bemutatni.

Esetünkben természetesen nem a különböző klímaegyezmények és az észak-dél viták relevánsak, hanem azok az egymással ellentétesnek tűnő, de karakterisztikájában párhuzamos nemzetközi politikai folyamatok, melyek Kínát közelebb viszik, az Egyesült Államokat pedig távolabb helyezik az ENSZ szellemiségétől. Márpedig a növekvő kínai szerepvállalás a washingtoni érdekek visszaszorulásával válik igazán jelentős és a szervezetet is befolyásolni képes eseménnyé. A klímaegyezmény mellett az elmúlt években egyéb, szintén az ENSZ-hez kapcsolódó, alább röviden bemutatásra kerülő események és amerikai döntések bizonyították, Donald J. Trump elnöksége alatt az Egyesült Államok elkezdett

távolabb sodródni az ENSZ-től, sőt 2019-ben maga az elnök állt ki egy politikailag kevésbé globális jövő mellett az ENSZ Közgyűlése előtt elmondott beszédében.

- Donald J. Trump egyik jelentős külpolitikai lépése az izraeli amerikai nagykövetség áthelyezése volt Jeruzsálembé, megsértve azt az évtizedek óta betartott status quo-t, mely a város izraeli megszállása és fővárossá tétele után a nemzetközi közösség egyetértésével alakult ki, tiszteletben tartva Jeruzsálem politikai és vallási megosztottságát és jelentőségét, de végrehajtva azt az áthelyezésről szóló törvényt, amit egyébként már 1995-ben meghoztak. Az áthelyezés tényénél ugyanakkor fontosabb volt az az ENSZ-en belül lezajlott szavazás 2017 decemberében, ahol a Közgyűlés határozatot fogadott el arról, hogy bármilyen hasonló döntést semmisnek kell tekinteni. A határozatot döntő többséggel, 128-9 arányban fogadták el, lényegében felszólítva Washington a tervétől való elállásra. A szavazás óriási presztízsveszteség volt az Egyesült Államok számára, pedig a voksok leadását megelőzően Nikki Haley korábbi amerikai ENSZ-nagykövet figyelmeztette a tagállamokat, hogy Donald J. Trump kérésének megfelelően listázni fogják a határozatot megszavazókat és az elnök még a segélyek érintett államoktól történő megvonását is belengette – sikertelenül, megtépázva országának szervezetben belüli népszerűségét és hitelét (BBC, 2017).²
- 2017-ben jelentette be az Egyesült Államok, hogy kilép az az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetéből (UNESCO), az ENSZ egyik szakosított szervezetéből, annak elfogult, Izrael-ellenes politikája miatt, miután az UNESCO kritizálta Kelet-Jeruzsálem megszállását. 2019. január 1-jén az Egyesült Államok (és Izrael) kilépett a szervezetből, megfigyelő státuszát megtartva, kérdésessé téve a szervezet finanszírozásának jövőjét.³
- A globális COVID-19 járvány közepette egy másik ENSZ szakosított szervezetet, az Egészségügyi Világszervezetet (WHO) is hátrahagyta az

---

² Kína megszavazta a határozatot, Magyarország több más kelet-európai állammal együtt tartózkodott.

³ Azt mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy Ronald Reagan 1983-ban egyszer már kilépett az UNESCO-ból, 2011-ben pedig Barack Obama elnöksége alatt csökkentette Washington a pénzügyi hozzájárulást, Palesztina felvétele miatt.

Egyesült Államok, mert véleményük szerint a kínai érdekeknek megfelelően információkat hallgatott el a járványról. A kilépés ebben az esetben is óriási űrt és kérdőjeleket hagyott hátra a szervezet finanszírozásában.

- A pénzügyi kérdések mind az általános, mind a békefenntartói büdzsé kapcsán vitatémát jelentettek. Nikki Haley Trump külpolitikai víziójának megfelelően folyamatosan az amerikai hozzájárulás, illetve a szervezet költségvetésének csökkentése mellett állt ki, utóbbit sikeresen végre is hajtva (és ezáltal valamelyest csökkentve természetesen saját hozzájárulásukat is). 2016-2017-hez képest 2018-2019-re 285 millió dolláros csökkentést ért el az Egyesült Államok, melyet Haley úgy kommentált: „többé nem engedjük, hogy az amerikai emberek nagylelkűségét kihasználják, vagy ellenőrizetlenül hagyják” (CNN, 2017) – utalva arra a politikai állásfoglalásra, mely az ENSZ-t az Egyesült Államokat kihasználó szervezatként definiálja.

Ezek a politikai lépéseket és véleményeket kiválóan foglalta össze Donald Trump beszéde az ENSZ Közgyűlése előtt 2019 szeptemberében, ahol folytatva a 2018-ban általa elmondottakat a patriotizmus és a nemzetállamok mellett emelt szót, elutasítva a globalizációt. 2018-ban az elnök többek között elmondta, az Egyesült Államok mindig is a függetlenséget és a kooperációt fogja választani a világszintű kormányzás, kontroll és dominancia helyett (White House, 2018), 2019-ben pedig azzal egészítette ki addigi véleményét, hogy a globális döntések ellen és a nemzetállami döntések mellett áll ki, kimondva, a jövő azoké, akik független és szuverén nemzetállamokban gondolkodnak (White House, 2019).

Jelen tanulmány nem akar állást foglalni az ENSZ létezésének és működésének kérdésében, mindössze globális szerepét és a kínai külpolitikában megfigyelhető újkori jelentőségét emeli ki, továbbá azt a tényt, hogy az Egyesült Államok miképpen kezdett el távolodni a szervezet eredeti, a második világhéget követően világra hozott szellemiségétől – miközben láttuk, Kína a szervezetben rejlő globális lehetőségek miatt is gondolkodik pont ellentétes módon, nagyobb jelentőségre törekedve a szervezeten belül.

Kína megérkezik?

2020-ra Kína a második legnagyobb hozzájáruló az ENSZ általános költségvetéséhez, a második legnagyobb hozzájáruló az ENSZ békefenntartó büdzséjéhez és a legnagyobb szereplő a személyi hozzájárulásokat tekintve, ha az ENSZ BT

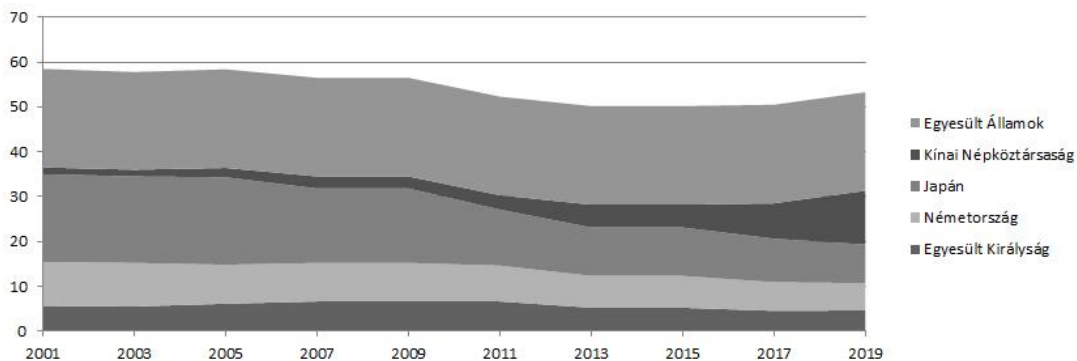
állandó tagjait vesszük figyelembe: Kína 2019. decemberi adatok alapján 2545 fővel járul hozzá a különböző ENSZ missziókhoz (China Power Team, 2020).

1. táblázat: Az ENSZ általános költségvetéséhez hozzájáruló TOP5 ország, 2001-2019. (%)

	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019
Egyesült Királyság	5,6	5,5	6,1	6,6	6,6	6,6	5,2	5,2	4,5	4,6
Németország	9,8	9,7	8,7	8,6	8,6	8	7,1	7,1	6,4	6,1
Japán	19,6	19,3	19,5	16,6	16,6	12,5	10,8	10,8	9,7	8,6
Kínai Népköztársaság	1,5	1,5	2,1	2,7	2,7	3,2	5,1	5,1	7,9	12
Egyesült Államok	22	21,8	22	22	22	22	22	22	22	22

Saját szerkesztés, adatforrás: ENSZ, utolsó hozzáférés 2020.09.10.

1. ábra: Az ENSZ általános költségvetéséhez hozzájáruló TOP5 ország, a hozzájárulás változásai

Saját szerkesztés, adatforrás: ENSZ, utolsó hozzáférés 2020.09.10.

2. táblázat: Az ENSZ békefenntartó büdzséje, 2019.

1.	Egyesült Államok	27,89%
2.	Kínai Népköztársaság	15,21%
3.	Japán	8,56%
4.	Németország	6,09%

5.	Egyesült Királyság	5,79%
6.	Franciaország	5,61%
7.	Olaszország	3,30%
8.	Oroszország	3,04%
9.	Kanada	2,73%
10.	Dél-Korea	2,26%

Forrás: ENSZ, utolsó hozzáférés 2020.09.10.

A költségvetés hozzájárulásokat a bruttó nemzeti jövedelem alapján számolják ki. A jövőbeni trendeket nehéz megjósolni, de a jelenlegi gazdasági folyamatok alapján a 2030-as évek elejére Kína válhat a világ legnagyobb gazdaságává, de már ezt megelőzően, a 2020-as évek végén Peking is elérheti a hozzájárulási plafont, az Egyesült Államok jelenlegi százalékait (IPI, 2019: 10).

Mit jelenthet Kína növekvő szerepe az ENSZ számára?

Kína jelentőségének növekedésével párhuzamosan az ENSZ, továbbá szervezeteinek és misszióinak megítélése is változhat, szükségszerűen változni fog, melyet nem lehet csupán Peking szerepével magyarázni. Az Egyesült Államok álláspontjának alakulása, a szakosított szervezetekkel fenntartott vagy éppen megszakított kapcsolata számos államot és térséget befolyásolt (lásd Izrael kilépése az UNESCO-ból, követve az Egyesült Államok lépését) és befolyásolni fog, hisz az ország globális jelentősége továbbra is megkérdőjelezhetetlen, továbbá azt is fontos kiemelni, hogy a 2020-as amerikai választások akár valamilyest vissza is rendezhetik a nemzetközi viszonyokat és befolyásolhatják Washington véleményét a nemzetközi szerepvállalásról.

Mіндеzen folyamatok mellett a Kínai Népköztársaság befolyása és globális jelentősége megkérdőjelezhetetlenül növekedik, a kínai jelenlét nem kizárólagosan az amerikai lépések függvénye, azok csupán erősíthetik, látványosabbá tehetik a folyamatot. Kétségtelenül izgalmas a két szereplő döntéseit, aktivitását összevetni, de Peking 1990 óta folyamatosan növeli aktivitását a szervezeten belül, többnyire saját nemzetközi igényeihez igazítottan és ennek a következménye a szervezeten belüli politikai kontroll, dominancia kialakítása is.

Kína hatásának megítélése elsősorban kínai sajátosságok és belső politikai folyamatok, továbbá a korábbi külpolitikai trendek miatt nem egyszerű és csupán lehetséges irányokat jelölhetünk meg előbbi szempontok figyelembevételével.

Elsőként fontos leszögezni, hogy a be nem avatkozás elve mentén kialakított külpolitika, a szuverenitás elsődlegességének hirdetése népszerű partnerré, szövetségessé és bizonyos esetekben barátta Kínát, ráadásul fejlődő államként, hasonló történelmi és társadalmi sajátosságok miatt könnyen alakított ki kereskedelmi, gazdasági és politikai kapcsolatokat a korábban „globális délként” (Tarrósy, 2006) is aposztrofált térségekkel, államokkal. Itt érdemes megemlíteni, hogy az Egyesült Államok némiképpen hasonló irányba mutató politikája, a nemzetállam szuverenitásának tisztelete kevésbé tud sikeres lenni a történelmi, a második világháború lezárása óta zajló, amerikaiak vezette beavatkozások miatt, továbbá a Trump névvel fémjelzett külpolitika nem ezen országok érdekében, hanem az Egyesült Államok nagyságát és pozícióját védve született meg. Kína tehát képes lehet e kapcsolatait az ENSZ szervezetén belül is felhasználni, képes lehet döntései mellett partnerállamokat felsorakoztatni, legitimitást szerezni olyan lépéseknek és politikáknak, melyek adott esetben ENSZ-szintű együttműködést igényelnek. Itt ugyanakkor meg kell azt is jegyezni, hogy az utóbbi években már Peking is hajlandó volt a beavatkozásokra, sőt az ENSZ BT legaktívabb tagjaként messze jelentősebb kontingenssel vesz részt missziókban, mint a Táncs egyéb állandó tagjai.

Másodszor a belső politikai, társadalmi folyamatokat érdemes és szükséges kiemelni. Az ujgur kisebbség elleni fellépések, az átnevelő tábortartás, a szoros katonai-rendőri kontroll kiépítése Xinjiang tartományban egy vallási-etnikai alapú kisebbség politikai és gazdasági célú elnyomását jelentik, megsértve a különböző emberi jogi egyezményeket.

Harmadszor, egyfajta ázsiai, kínai sajátosként a fegyelmezett társadalom és ebből kifolyólag a fegyelmezett haderő kérdése is kiemelendő. Xi Jinping elnökké válását követően alapos változások zajlottak a hadsereg irányítása terén, melyek célozták a korrupció csökkentését és a pártnak feltétlen engedelmes szervezeti háttér biztosítását, de az ENSZ aktivitás kapcsán Wang már kiemelte, hogy amíg számos ENSZ békefenntartót ér vád bűncselekmények vagy szexuális bántalmazás miatt, addig kínaiakat még sohasem ért ilyen kritika (Wang, 2014:

1).⁴ Ezt a tényt a 2013-ban publikált védelmi Fehér Könyvében a Kínai Népköztársaság is kiemelte (The Diversified Employment of China's Armed Forces, 2013).

Mindezeket a szempontokat figyelembe véve a Kínai Népköztársaság aktivitása egyrészt képes lehet az ENSZ céljainak erősítésére és a békeműveletek sikerének elősegítésére. Az ország nemzetközi kapcsolatrendszere, a Pekinggel való diplomáciai-politikai együttműködés vonzósága, a kínai békefenntartók szervezettsége és kontrollja, mely segítheti a békemissziók elfogadottságát és javíthatja azok megítélését mind-mind egy olyan forgatókönyvet vázolnak fel, melyben a kínai elhivatottság, a globális szerepvállalás növelheti az ENSZ presztízsét. Az optimista koncepció egy hatásosabb békefenntartó-rendszer kiépítését is lehetővé teszi, melyben egy állandó ENSZ BT-tag nem csupán a pénzügyi, hanem a szervezeti hátteret is biztosítja a beavatkozásokhoz.

Beszélnünk kell ugyanakkor egy második scenárióról is, melyben a kínai aktivitás inkább eltéríti az ENSZ eredeti eszmeiségét, a nemzetközi béke és biztonság fenntartását, amely során a kisebbségek, elnyomott társadalmi csoportok, védtelen civilek remélhettek segítséget és védelmet a globális szervezettől – noha maga az ENSZ működése a nagyhatalmi érdekek hálójában eddig sem volt képes megfelelni ezen elveknek. E forgatókönyv szerint ugyanakkor továbbra sem várhatunk jelentős változást a szervezet és beavatkozásai tekintetében, ráadásul a Kínai Népköztársaság területén élő kisebbségek emberi jogi kérdései, kérdőjelei miatt a globális, egyetemes emberi jogi egyezményekhez való igazodás és ezáltal a missziók társadalmi hatásai is megkérdőjeleződnek. Fontos továbbá hozzátenni, hogy ebben az esetben a kereskedelmi és politikai kapcsolatok továbbra is befolyásolhatják a kínai vétó-hajlandóságot az ENSZ BT-n belül, megvédve jelentős partnereit a szankcióktól.

Összegezve tehát, az ENSZ-en belüli kínai aktivitás elsősorban Kína számára jelenthet diplomáciai, politikai és (előbbieken keresztül remélt) gazdasági hasznot, a világszervezetet ért hatásokat a későbbiek folyamán leszünk képesek felmérni. Vannak mindkét irányba mutató jelek. Az 1990-es években, miután Észak-Korea 1993-ban kilépett az Atomsorompó egyezményből, Kína ellenállt a

---

⁴ Lábjegyzetben érdemes megjegyezni, hogy 2016-ban megvádolták a kínai kéksisakosokat, hogy nem segítettek a Dél-Szudánban dolgozó segélymunkásoknak, akiket megtámadtak, majd megerősakoltak. A katonák maguk ugyan nem követtek el erőszakot, de bizonyosan csökkentették (vagy eliminálták) az ENSZ-missziókba vetett bizalmat. Lásd: Guardian, 2016.

kommunista rezsimmal szembeni szankcióknak, megvédve az ország szuverenitását, 2006-ban ugyanakkor már támogatta az ország elleni fellépést, az első észak-koreai atomtesztet követően (China Power Team, 2020). Beszámolhatunk ugyanakkor aggasztó fejleményekről is: 2017 áprilisában egy ujjur emberi jogi aktivista belépését tagadták meg ENSZ biztonságiak az ENSZ-székház New York-i épületébe, miközben érvényes NGO akkreditációval rendelkezett, az esetet az ENSZ később sem kommentálta (HRW, 2017). Szorosan kapcsolódik a kínai emberi jogi aggályokhoz az a fejlemény, mely az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában zajlott: 2020 áprilisában kínai tagja lett a szervezet Egyeztető Csoportjának, képviselve az öt területi régió egyikét, az Ázsiai-Csendes-óceáni térséget, lehetőséget kapva az emberi jogi vizsgálóbiztosok kiválasztására.⁵ Az ENSZ Figyelő (UN Watch) szervezet szerint ezt ahhoz lehet hasonlítani, mintha egy piromániást tűzoltóparancsnoknak neveznénk ki, kritizálva az ENSZ és a Tanács lépését (UN Watch, 2020). Hogy melyik irányvonal, mely hatások lesznek erőteljesebbek, még a jövő kérdése, annyi azonban bizonyos, hogy az Egyesült Államok álláspontjától függetlenül, Peking komoly szerepet szán az ENSZ-nek globális politikájának végrehajtása során és egy aktív, kezdeményező Kínával találkozhatunk majd a szervezeten belül az elkövetkezendő években.

Irodalomjegyzék

- BBC (2017): UN Jerusalem vote: US 'will be taking names'. Utolsó hozzáférés: 2020.06.25.
- China Power Team (2020): Is China contributing to the United Nations' mission?. Utolsó hozzáférés: 2020.07.01.
- CNN (2017): Haley touts reduced UN budget. Utolsó hozzáférés: 2020.06.25.
- EDGAR (2019): *Fossil CO2 and GHG Emissions of All World Countries, 2019 Report*. Utolsó hozzáférés: 2020.03.03.
- Gill, Bates – Huang, Chin-hao (2009): China's Expanding Role in Peacekeeping: Prospects and Policy Implications. SIPRI Policy Paper 25, Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm.
- Global Security (n.d.): Deng Xiaoping's "24-Character Strategy". Utolsó hozzáférés: 2020.06.25.

---

⁵ A kritikák ugyanakkor itt sem 2020-ban és nem Kínával kezdődtek. 2018-ban a 47 tagú Tanács tagjai többek között Szomáliát, Eritreát és a Fülöp-szigeteket is beválasztották, de 2022-ig tag Szudán és Venezuela is. Elérés: <https://www.ohchr.org/>

- Global Times (2011): Context, not history, matters for Deng's famous phrase. Utolsó hozzáférés: 2020.06.25.
- Guardian (2016): UN peacekeepers refused to help as aid workers were raped in South Sudan – report. Utolsó hozzáférés: 2020.06.30.
- He, Yin (2019): China Rising and Its Changing Policy on UN Peacekeeping. In: de Coning C., Peter M. (eds.): *United Nations Peace Operations in a Changing Global Order*. Palgrave Macmillan, Cham: 253-276.
- Hirono, Miwa – Lanteigne, Marc (2011): Introduction: China and UN Peacekeeping, *International Peacekeeping*, 18(3): 243-256.
- HRW (2017): The Costs of International Advocacy. Utolsó hozzáférés: 2020.06.30.
- ICG (2009): China's Growing Role in UN Peacekeeping. International Crisis Group, *Asia Report* 166.
- IPI (2019): Financing UN Peacekeeping: Avoiding another Crisis. International Peace Institute, *Issue Brief*, April 2019.
- Olson, Stephen – Prestowitz, Clyde (2011): *The Evolving Role of China in International Institutions. The U.S.-China Economic and Security Review Commission*. The Economic Strategy Institute, Washington DC.
- Stahle, Stefan (2008): China's Shifting Attitude Towards United Nations Peacekeeping Operations. *The China Quarterly*, No. 195.: 631–655.
- Szun-ce (2006): *A háború művészete*. Cartaphilus, Budapest.
- Szunomár, Ágnes (2012): Kínai nagyhatalmiság A Kínai Népköztársaság nagyhatalmi ambíciói, szerepvállalása, és partnerei a XXI. században. *Phd értekezés*, BCE. Utolsó hozzáférés: 2020.06.25.
- Tarrósy, István (2006): A globális világrend és az Észak-Dél kontextus. *Politikatudományi Szemle*, 15(2-3):169-188.
- The Diversified Employment of China's Armed Forces (2013): *The Diversified Employment of China's Armed Forces*. Utolsó hozzáférés: 2020.06.22.
- UN Watch (2020): China joins U.N. human rights panel, will help pick experts on free speech, health, arbitrary detention. Utolsó hozzáférés: 2020.06.30.
- Wang, Ying (2014): *Why Are Chinese Peacekeepers So Disciplined? Towards a Research Agenda*. FICHL Policy Brief Series No. 24.
- White House (2018): Remarks by President Trump to the 73rd Session of the United Nations General Assembly. Utolsó hozzáférés: 2020.06.30.
- White House (2019): Remarks by President Trump to the 74th Session of the United Nations General Assembly. Utolsó hozzáférés: 2020.06.30.
- Xinhua (2018): Commentary: Xi demonstrates China's role as responsible country in New Year address. Utolsó hozzáférés: 2020.06.25.

Abstract

China's growing influence within the UN

The paper deals with China's growing activity and presence within the United Nations, covering financial and personal contributions and the possible reasons behind the changing perception, also introducing a parallel process, the US's drift away from the organization. The paper not only presents these changes, but also covers the possible scenarios, expected consequences within the organization's structure and interventions.

Keywords: *PR China, UN, US, UN SC, global world order*

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

GIBÁRTI SÁRA¹

Könyvismertetés

**KONFLIKTUSMEGELŐZÉS ÉS PREVENTÍV
DIPLOMÁCIA AZ ENSZ AGENDA 30
KERETRENDSZERÉBEN**

---

¹ Doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Interdisz-
ciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Program.

DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.08

Ramcharan, B. – Ramcharan, R. (2020): Conflict Prevention in the UN's Agenda 30 – Development, Peace, Justice and Human Rights, Springer.

Az ENSZ Millenniumi Fejlesztési Céljai (Millennium Development Goals – továbbiakban: MDG) és az azokat felülvizsgáló, 2030-ig hatályos Fenntartható Fejlesztési Céljai (Sustainable Development Goals – továbbiakban: SDG) jelentős alapot szolgáltatnak a globális problémákról, fejlődő és feltörekvő térségek kihívásairól, valamint a nemzetközi fejlesztési segélyezésről szóló párbeszédnek. Bertrand és Robin Ramcharan *Conflict Prevention in the UN's Agenda 30* című könyvükben az ENSZ és az SDG-k fejlesztésben és konfliktuskezelésben betöltött szerepére és a szervezet munkájával szembeni akadályokra kívánnak reflektálni. A kötetben található nyolc – nem egymásra épülő, sokkal inkább önállóan kezelendő – fejezet hat különböző tevékenységi kört és aspektust érintve vázolja fel az ENSZ konfliktusmegelőzési és preventív diplomáciai tevékenységét: (1) SDG-k: fenntartható fejlődés, békés és igazságos társadalmak (16. cél – SDG 16); (2) klímaváltozás, terrorizmus, tömegpusztító fegyverek; (3) nagyhatalmak közötti konfliktusok; (4) államközi és államon belüli konfliktusok; (5) emberi jogok; (6) globális ellenőrzés a humán biztonság felett (2-7. fejezetek).

A szerzők a bevezetést és a problémakör felvázolását követően a könyv második fejezetét az SDG 16 részletes bemutatásának, valamint az ENSZ szerveinek konfliktusprevencióban betöltött szerepének szentelik. A fejezetben hangsúlyos ezen felül az MDG-k felülvizsgálatának szükségessége is: a szerzők szerint az ezredfordulón megfogalmazott célok és eredményeik korántsem elhanyagolhatók, ugyanakkor azok pusztán a szemmel látható társadalmi problémákra (pl. mélyszegénység és éhezés) kívántak reflektálni. A szerzőpáros megjegyzi, hogy a hosszú távú és fenntartható – gazdasági és humán – fejlődés nem érhető el csupán a szegénység vagy az éhezés felszámolásával. Az SDG-k megalkotásakor természetesen megmaradt a fentiekben említett társadalmi kihívások leküzdésének fontossága, ugyanakkor sokkal jelentősebb szerepet kap a demokrácia, a békés és igazságos társadalmak működése. Ez a paradigmaváltás pedig különösen – ahogy a könyvben is láthatjuk – a 16. célban érhető tetten: a fejezetben tárgyalt SDG 16 olyan célokat tűz ki, mint az átlátható és elszámoltatható intézmények; a részvételi demokrácia; a korrupció, az emberkereskedelem és erőszakos bűncselekmények globális szintű visszaszorítása (16-17. o.). Az imént felsorolt célok megvalósulása azonban még várat magára, hiszen – ahogy arra a szerzők is felhívják a figyelmet – a 2030-ig megfogalmazott fejlesztési célokról szóló 2019. évi ENSZ-jelentés az SDG 16 tekintetében semmilyen pozitív fejleményről nem tud beszámolni.

A fejezet ebben a vonatkozásban az SDG 16 mellett legalább ennyire fontosnak találja az ENSZ Fejlesztési Programjának (United Nations Development Programme – továbbiakban: UNDP) törekeny államokban, etnikai és vallási feszültségekkel terhelt térségekben, valamint a világ válságócaiban végzett preventív diplomáciai munkásságát. A szerzők az ENSZ és a Világbank *Pathway to Peace: Inclusive Approaches to Prevent Violent Conflicts* című közös jelentésében foglaltakat használják fel annak alátámasztására, hogy az ENSZ – és ezen belül a UNDP – preventív fejlesztő tevékenysége indokolt és szükséges. A szerzők által több ízben is idézett jelentésben szerepel többek között, hogy 2016-ban tízszer többen veszítették életüket fegyveres összecsapásokban a 2005. évi adatokhoz képest, továbbá, hogy az elmúlt harminc év adatait megvizsgálva 2016-ban volt a legtöbb ország érintett erőszakos konfliktusban (17. o.). Ezzel kapcsolatban a szerzők kiemelik a UNDP és a Politikai és Békeépítési Ügyek Főosztályának (Department of Political and Peacebuilding Affairs – DPPA) közös, konfliktusmegelőzésre és fejlesztésre irányuló munkáját, amely számos figyelemre méltó eredményt könyvelhet el: a fejezet ide sorolja a helyi aktorok közvetítésben, párbeszédben játszott szerepének növelését pl. El Salvadorban vagy Ukrajnában; a helyi szereplők támogatását az erőszakos extrémizmus megelőzésében a Fülöpszigeteken és Tunéziában (19. o.).

A kötet harmadik fejezetében a szerzők kiemelten foglalkoznak napjaink egyik legégetőbb globális problémájával, a klímaváltozás jelentette kihívásokkal. A fejezetben felhívják a figyelmet arra a tényre, hogy a klímaváltozás nem önmagában értelmezendő, ügyére sokkal inkább szocioökonómiai problémákat előidéző jelenséggént kell tekintenünk. A könyv szerzői a *The Economist* 2019. májusi *How to think about global warming and war – they are linked* és *How climate change can fuel wars* című vezércikkeire hivatkozva tárgyalják a globális felmelegedés és a konfliktusok kapcsolatát: ahogy a szélsőséges időjárási körülmények (huzamosabb ideig tartó szárazságok, áradások, heves esőzések stb.) egyre intenzívebbek, gyakoribbak és kiszámíthatatlanabbak lesznek; a mezőgazdasági termőterületek és az élelmiszertermelési lehetőségek az édesvíz-tartalékokkal együtt fokozatosan lecsökkennek, úgy válnak a természeti erőforrásokért folytatott küzdelmek és a fegyveres konfliktusok is egyre valószínűbbé. A fejezet néhány konkrét példát is említ, amelyek rendkívül jól szemléltetik az imént említett jelenséget: a klímaváltozás eredményezte kényszerű lakóhely-elhagyások, az elsivatagosodás és a fegyveres konfliktusok korrelációjának lehetünk ma tanúi például a Száhel-övezet országaiban (37-38. o.). A mű eredeti céljánál maradva, a szerzők természetesen taglalják az ENSZ szerepét is a globális felmelegedés kezelésének kérdésében:

áttekintik a klímaváltozás hatásainak mérséklését célzó nemzetközi egyezményeket, az 1997. évi Kiotói Jegyzőkönyv, valamint a 2015. évi párizsi klímacsúcs legfontosabb pontjait és eredményeit. A fejezet ezek mellett a Rio de Janeiroban aláírt 1992. évi, az ENSZ éghajlat-változási keretegyezményének (UNFCCC) tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget. Ennek oka, hogy ez a keretegyezmény volt az a nemzetközi lépés, amely kormányközi együttműködés keretében elsőként kívánt reagálni a klímaváltozás kihívásaira, a mértéktelen környezetkárosításra, továbbá megcélozta a természeti erőforrások vég nélküli kiaknázásának korlátozását.

A harmadik fejezetben a klímaváltozás és a konfliktusok összefüggései mellett helyet kapott a tömegpusztító fegyverek feletti nemzetközi kontroll, valamint a globális terrorizmus elleni küzdelem témaköre is. Az előbbi kérdésében kiemelt figyelmet kap a jelenlegi ENSZ-főtitkár, Antonio Guterres által 2018-ban elindított Leszerelés programja (*Agenda for Disarmament*), amely a nukleáris, a tömegpusztító és a hagyományos fegyvernemek visszaszorítását szorgalmazza; létjogosultságát a fegyveres konfliktusok egyre komplexebb és rombolóbb, nagy volumenű humanitárius válságokat, menekülthullámokat előidéző mivolta szolgáltatja. A szerzők szerint Guterres programja Butrosz Butrosz-Gáli Békeprogramjáig (*Agenda for Peace*) vezethető vissza: a program teremtette meg az ENSZ-főtitkárok által kijelölt legfontosabb ügyek és kezdeményezések alapjait.

A terrorizmus elleni nemzetközi fellépéssel kapcsolatban olvashatjuk, hogy a nemzetközi közösség 1970 és 2005 között összesen tizenhat² egyezmény keretében kísérelt meg és kívánt gátat szabni a terrorcselekményeknek (47-48. o.). Ennek ellenére fordulópontot a 2001. szeptember 11-i terrortámadások jelentettek, ezt követően a problémakör kezelését illetően jelentős mértékben megnőtt az ENSZ és elsősorban az ENSZ Biztonsági Tanácsának szerepe (továbbiakban: ENSZ BT). Az ENSZ BT számos határozattal³ és a határozatok végrehajtását felügyelő bizottságok felállításával lépett fel a terrorizmus megakadályozásának érdekében: a határozatok elsősorban a terrorcselekmények és finanszírozásuk szankcionálására; a nemzeti kormányok hatékonyabb fellépésére; valamint az előbbieknél megfelelő jogi környezet kialakítására helyezték a legfőbb hangsúlyt. A BT fellépése mellett az ENSZ Közgyűlés határozatai, valamint a jelenlegi ENSZ-főtitkár által 2017-ben létrehozott ENSZ terrorizmus elleni hivatala (UN

---

² A tizenhat egyezményből tizenöt egyezmény datálható a 2001 előtti időszakra (49. o.).

³ Lásd pl. 1373., 1624. és 2129. számú BT határozatokat.

Office of Counter-Terrorism – továbbiakban: UNOCT) felhívja a figyelmet a terrorizmus fejlődésre és globális biztonságra gyakorolt negatív hatásaira; a mélyszegénység, a fegyveres konfliktusok és az erőszakos extrémizmus közötti korrelációra. Az ENSZ Közgyűlése és a UNOCT által közzétett dokumentumok elismerik a terrorizmus szankcionálásának, valamint a szigorú jogi keret meglétének szükségességét, azonban emlékeztetnek, hogy a jogi környezet megteremtésekor nem lehet elhanyagolni a jogállamiság, valamint az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok biztosítását.

A negyedik fejezet a nagyhatalmak (Kína, Oroszország és az USA) közötti konfliktusok megelőzésére, – akár háborúval is fenyegető – érdekellentétek elsimítására fókuszál, míg az ötödik fejezet az államközi és államokon belüli konfliktusok prevenciójának lehetséges módozatairól értekezik. A nagyhatalmak közötti konfliktusok tekintetében az ENSZ és az ENSZ-főtitkár elsősorban közvetítői, mediatori szerepkörrel rendelkezik, befolyása e három állam vezetőjére azonban elhanyagolható. Az államközi és államon belüli konfliktusok megelőzésében és kezelésében viszont a könyv jelentős szerepet tulajdonít az ENSZ szubregionális irodáinak⁴, amelyek elsősorban a posztkonfliktusos vagy sérülékeny államokat, válságócokat felölelő térségekben (pl. Közép- és Kelet-Afrika, Nyugat-Afrika és a Száhel-övezet, Közép-Ázsia és a Kaukázus) tevékenykednek. Hangsúlyos szerepet töltenek be ezen felül az ENSZ-en kívüli, de a világszervezettel rendszeres együttműködést folytató regionális szervezetek, mint például az Afrikai Unió, az ECOWAS vagy az ASEAN. Az ENSZ-hez tartozó és az ENSZ-en kívüli szubregionális irodák legfontosabb feladatai közé tartozik az adott térségben zajló politikai folyamatok figyelemmel kísérése; a határokon átívelő fenyegetések (pl. a transznacionális szervezett bűnözés és a terrorizmus) észlelése és lehetőség szerinti megakadályozása.

A második fejezet témájához szorosan kapcsolódik, a könyvben mégis külön fejezetben találkozhatunk az ENSZ emberi jogok érvényesüléséért végzett tevékenységével (6. fejezet). Ezt magyarázza, hogy az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa (UN High Commissioner for Human Rights) és a mögötte álló testület a világszervezet egyik legrégebbi, legnagyobb presztízzsel és befolyással bíró hivatala, és amelynek tevékenységi körébe tartoznak olyan feladatok, mint a nemzetközi emberi jogi standardok betartásának figyelemmel kísérése, vagy szükség esetén

---

⁴ Pl. UN Office for West Africa and the Sahel (UNOWAS), UN Office for Preventive Diplomacy for Central Asia (UNRCCA), UN Office for Central Asia (UNOCA).

(pl. etnikai feszültségek esetében) a közvetítői feladatkör. Természetesen az ENSZ emberi jogokért végzett munkája nem merül ki az imént felsorolt tevékenységekben: a szerzők ebben a fejezetben számos példát hoznak annak alátámasztására, hogy az ENSZ és szervezetei releváns munkát végeznek az emberi jogok betartásáért, ezzel együtt pedig a konfliktusok megelőzéséért. Ide tartozik többek között az ENSZ-főtitkár a gyermekek és a fegyveres konfliktusok kapcsolatával foglalkozó különleges képviselője⁵ vagy a világszervezet nemek közötti egyenlőséggel és a nők felemelkedésével foglalkozó egysége, a UN Women.

Habár a könyv első fejezetében a szerzők vitatják, hogy a humán biztonság⁶ külön dimenziónak számít-e a konfliktusokban, a konfliktusprevencióban, valamint a fejlődésben, a szerzők a mű utolsó előtti fejezetét (7. fejezet) mégis kizárólag a humán biztonság koncepciójának és a nemzetközi közösség humán biztonság feletti őrködésének szentelik. A fejezet és a téma relevanciáját az szolgáltatja – amint arra a szerzők is rávilágítanak –, hogy globalizált világunkban a biztonság fogalmába már nemcsak a katonai és védelmi aspektusok sorolhatók, a stabilitás és a fejlődés útjában ma már olyan új kihívások állnak, mint a környezetszennyezés, a népességrobbanás, a mélyszegénység, az élelmiszerválságok vagy a globális terrorizmus. Ezen átalakulásokra reagálva dolgozta ki 1988-ban Javier Perez de Cuellar, akkori főtitkár az ENSZ globális humán biztonság feletti ellenőrzésének alapelveit. A *Perspectives for the 1990s* című jelentésében olyan jövőt vázolt fel, amelyben a nemzetközi biztonság és a nemzetközi jog; a nemzetközi fejlesztési együttműködés; a társadalmi fejlődés, valamint az alapvető emberi és szabadságjogok figyelemmel kísérése és betartatása „egyesülni tud”, így lehetséges globális szintű egységes ellenőrzésük. A szerzők ebben a fejezetben megemlítik továbbá, hogy az ENSZ tulajdonképpen kivehetné részét a humán biztonság nem csupán globális, hanem állami és regionális szintű ellenőrzéséből is. Ebben jelentős szerep juthatna többek között az ENSZ emberi jogi biztosának, aki a tagállamok kormányaival együttműködve figyelné a humán biztonság alakulását (133. o.). Ezek ugyanakkor a szerzők részéről csupán felvetések: tekintettel a humán biztonság fogalmának átfogó jellegére, az ENSZ jelenlegi kapacitásai és szervezeti struktúrája egyelőre a humán biztonság és annak elemeinek globális szintű ellenőrzésére elegendők. A szerzők azonban az ENSZ szerepe helyett sokkal inkább

---

⁵ Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict.

⁶ A *humán biztonság* az angol – az ENSZ által is használt – *human security* kifejezés magyar nyelvű megfelelője.

a tagállami kormányok és a civil társadalom humán biztonság feletti őrködésében és ellenőrzésében betöltött szerepének megerősítését szorgalmazzák.

Összességében kijelenthető, hogy a Ramcharan szerzőpáros által írt könyv átfogó betekintést nyújt az ENSZ konfliktusprevenációt szolgáló működési mechanizmusai; preventív diplomáciai tevékenységébe; a Fenntartható Fejlesztési Célok megvalósítását célzó lépésekbe, eredményekbe és fennálló kihívásokba. Ennek ellenére az olvasónak nehéz lehet kiigazodnia a szerteágazó intézményi rendszerben, nemzetközi egyezményekben. Ez utóbbi rávilágít mind a problémakör sokrétűségére, mind az ENSZ-rendszer széttagoltságára, mind pedig a szervezeten belüli hatáskörök elmosódására. A könyv kísérője és kiegészítője lehet az ENSZ működési mechanizmusai foglalkozó szakirodalomnak, továbbá hasznára válhat a szervezeti struktúrájával foglalkozó kutatóknak, egyetemi hallgatóknak és szakembereknek.

A könyv szerkezeti struktúrájával kapcsolatban érdemes rávilágítani, hogy a mű egyes fejezeteiben egyszerre taglalt témakörök nem feltétlenül állnak szoros kapcsolatban egymással. Érdemes lett volna például a harmadik fejezetben bemutatott klímaváltozás problémáját a terrorizmus és a tömegpusztító fegyverek kérdésköre helyett a humán biztonság, vagy az államközi/államokon belüli konfliktusok ügyével együtt tárgyalni, tekintettel arra a tényre, hogy ez utóbbiak között lényegesen nagyobb mértékű az összefüggés. Ha azonban a szerzők az adott kihívásokra adható lehetséges válaszok és együttműködési keretek alapján sorolták be a tárgyalt témaköröket, a könyv felosztása célszerű és érthető.

A könyv fejezeteiben taglalt kihívások interdependens jellege vitathatatlan, ugyanakkor ezen globális problémákra – ahogy a könyv is sugallja – nem adhatók egységes válaszok az ENSZ jelenlegi struktúráján belül. Fontos azonban látnunk, hogy vannak területek – pl. a szubregionális, fejlesztés alapú konfliktusprevenció –, ahol az ENSZ látható és eredményes tevékenységeket végez, és olyan területek – pl. a klímaváltozás ügye –, amelyekben az ENSZ szerepvállalása az utóbbi néhány évben egyértelműen felértékelődött. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy utóbbi kezdeményezések eredményei kevésbé kielégítőek és előremutatók, megvalósulásukhoz további, állandó erőfeszítések, együttműködésre utaló hajlandóság szükségesek – elsősorban a tagállamok részéről. Számos területen viszont a világszervezet befolyása korántsem elegendő: külön kiemelhető ezek közül az emberi jogok és nukleáris fegyverek feletti ellenőrzés, amely területeken a szerzők szerint az előrelépés helyett inkább „visszafejlődés” és hanyatlás figyelhető meg. A szerzők a könyvben jogosan teszik fel azt a kérdést,

miszerint az ENSZ-tagállamok kormányai hajlandóak lesznek-e együttműködni a programokban, egyezményekben foglaltak megvalósításáért; van-e elegendő hatalma az ENSZ rendszerének a fegyveres konfliktusok megelőzéséhez, valamint ahhoz, hogy hatékony együttműködésre bírjon – elsősorban jelentős gazdasági és katonai erővel rendelkező – kormányokat?

Irodalomjegyzék

Ramcharan, B. – Ramcharan, R. (2020): *Conflict Prevention in the UN's Agenda 30 – Development, Peace, Justice and Human Rights*, Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-36510-3>

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám
HELYZETÉRTÉKELESEK

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

KACZIBA PÉTER¹

TÖRÖKORSZÁG FEKETE-TENGERI GÁZFELTÁRÁSAI

Lehetőségek, korlátok és regionális vonatkozások

ABSZTRAKT

2020. augusztus 21-én Recep Tayyip Erdoğan török elnök nagy mennyiségű földgáz feltárását jelentette be. A Fekete-tenger alatt található lelőhely a közölt adatok szerint körülbelül 320 milliárd köbméter gázt tartalmazhat, amely Törökország gázfogyasztását 7-8 évig biztosíthatja, importfüggőségét pedig csökkentheti. Törökország tengeri és energetikai stratégiájával összhangban kiemelt jelentőséget tulajdonít a felfedezésnek, Erdoğan elnök pedig már 2023-ban megkezdene a Sakarya gázmező kiaknázását. Noha a török kormány hivatalos jelentései további sikeres feltárásokat helyeztek kilátásba, egyes szakértők szkeptikusabban nyilatkoztak és a török felfedezést technikai és politikai okok miatt is árnyalták. Az elemzés a gázfeltárás részletein, illetve regionális kontextusain túl ezekre az aggályokra is kitér, a konklúzióban pedig röviden érinti a felfedezés nemzetközi vonatkozásait és magyar lehetőségeit.

Kulcsszavak: Kelet-Mediterráneum, Törökország, energetika, offshore gázfeltárások, görög-török konfliktus

---

¹ Egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.09

Bevezetés

Az előző években a tenger alatti földgázlelőhelyekért folytatott regionális vetélkedés a Kelet-Mediterreáneum egyik legmarkánsabb biztonsági kihívásává vált. A feszültségek középpontjában Törökország áll, illetve az a tényező, hogy Ankara jelentős energiaigénye és geopolitikai súlya ellenére a közelmúltig nem talált földgázt saját kizárólagos gazdasági övezetében². A török állam ezzel szinte egyedül volt, hiszen a térségbeli országok közül Egyiptom, Izrael, Ciprus és Görögország is feltárt kisebb-nagyobb méretű offshore gázmezőket. Ezek a felfedezések főként török-görög és török-görög ciprióta viszonylatban okoztak feszültségeket, Ankara ugyanis egyoldalúan alakította át a tengeri határookra vonatkozó elképzeléseit, egyúttal próbafúrásokat végzett vitatott hovatarozású területeken.

A regionális versengés 2020. augusztusában ért új fordulóponthoz.³ A török adatok szerint 320 milliárd bcm⁴ földgázt tartalmazó mező felfedezése Ankara számára fontos mérőszám, hiszen csökkentheti az ország külföldi energiafüggőségét és hazai energiaátszolgáltatást, további sikeres feltárások esetén pedig exportkapacitások kialakítását is eredményezheti. Szintén pozitív fejlemény, hogy a felfedezés a Fekete-tenger térségében történt, nem pedig a vitatott hovatarozású földközi-tengeri térségben, ahol egy esetleges török feltárás tovább fokozná a feszültségeket. A török kormány utóbbiaknak megfelelően kiemelt jelentőséget tulajdonít a feltárásoknak, a kitermelést pedig már 2023-ban megkezdene.

Nemzetközi kommentárok ugyanakkor a bejelentés számos elemét vitatják. Szakértők szerint a feltárások körülményei kérdéseket vethetnek fel, a tényleges mennyiség minden bizonnyal pontosításra szorul, ráadásul a mélytengeri kitermelés technikai problémái évekkal odázhatják el a kiaknázás határidejét (Tokyay, 2020). Az Erdoğan elnök által körvonalazott további feltárások ráadásul a Fekete-tenger térségében is feszültségeket gerjeszhetnek: a felfedezésben érintett Tuna-1 (Danube-1) elnevezésű zóna közel esik a török-bolgár-román-ukrán/orosz tengeri határsávokhoz, ami további feltárások esetén vitákat okozhat. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy Oroszország a Krím-félsziget elfoglalá-

---

² Exclusive Economic Zone (EEZ)

³ Kézirat zárása: 2020. szeptember 1.

⁴ Bcm=billion cubic meter, milliárd köbméter.

sa óta sajátjának tekinti az ukrán kizárólagos gazdasági övezet körülbelül kétharmadát, ami – az orosz energetikai stratégiák ismeretében – feszültséget eredményezhet az ütköző regionális ambíciókkal rendelkező Ankara és Moszkva között. Jelenleg tehát úgy tűnik, hogy a török feltárások több kérdést vetnek fel, mint amennyit megoldanak.

Törökország motivációi és a „Kék haza-doktrína”

Törökország a felmerülő kockázatok és problémák ellenére határozottan kitart a kitermelés és a további feltárások szükségessége mellett. Ankara motivációit növekvő energiaigénye, importfüggősége, hazai kapacitásainak csökkenése és limitáltsága, illetve az ország geopolitikai ambíciói határozzák meg. A földgáz ebben a kvartettben jelentős szerepet játszik, hiszen a vízi és zöld energiaforrások mellett jelenleg ez biztosíthat ténylegesen kiaknázzható alternatívát. Ráadásul a török állam növekvő energiafogyasztását az előző években pont a gázimport és az ahhoz kapcsolódó hazai infrastruktúra, valamint tárolókapacitás növelésével próbálta kielégíteni.

Az *energiaigény* és a földgázfelhasználás növekedését több tényező befolyásolta. Törökország népességnövekedése az egyik legfontosabb ilyen összetevő: 1992-2017 között az ország lakossága körülbelül 46%-al növekedett, ezzel az energiafogyasztás ugrásszerűen megugrott (World Bank, 2020). Az emelkedés jelentősen növelte a földgáz iránti keresletet, ami 2014-re az ország legfontosabb energiaforrásává vált, részesedése a primer energiaszerkezetben ugyanebben az évben már 33%-volt (Rzayeva, 2017: 2).⁵ A földgáz jelentőségének növekedését a hazai gázelosztó infrastruktúra kiépítése, a növekvő import és a hosszú távú szerződésekből következő relatíve alacsony fogyasztói ár egyaránt ösztönözte. Míg 2001-ben a 81 török tartományból csupán 6 volt része a nemzeti gázelosztó rendszernek, addig 2017-re ez a szám 78-ra növekedett, és mintegy 14 millió előfizetőnek biztosított energiát (Tiryakioğlu, 2018). A tényleges gázfogyasztók száma ugyanakkor ennél jóval magasabb, egyes számítások szerint az egy háztartásban élőkkel kiegészülve elérheti a 63 millió főt (TSKB, 2018: 32). A demográfiai változások mellett az ipari fogyasztás emelkedése is fontos összetevője a

---

⁵ A 2014 utáni években a szén, olaj és földgáz egymást váltották a vezető pozíciókban, a gáz tehát továbbra is primer energiaszerkezet egyik legfontosabb energiaforrása maradt.

gázfogyasztás megugrásának: az előző évtizedben különösen az energiaátalakítási szektorban, valamint a vas- és acéliparban nőtt a földgázfelhasználás aránya. Az utóbbi évek szárazabb időjárása szintén gázfogyasztás növekedését eredményezte, mivel a csökkenő vízenergiakapacitást a török energiatermelési szektor a gázfelhasználás fokozásával próbálta ellensúlyozni (Uo).

A földgázfogyasztás növekedése nagyban növelte Törökország *importfüggőségét*. A külföldi behozatal – illetve általában véve az ipari mennyiségű török gázfelhasználás – 1987 vette kezdetét, amikor az állami tulajdonú kőolaj- és földgázipari vállalat (BOTAS) importszerződést kötött a Gazprom elődjének tekinthető Soyuzgazexporttal (Alkan, 2019: 40). Ugyan a szerződés állandó és relatíve olcsó energiaforrást biztosított, Törökország gázfüggőségét növelte, az 1990-es évek közepére pedig szükségessé tette a behozatal forrásainak diverzifikálását. Oroszország mellett a korszakban Algéria, Szaúd-Arábia, Kuvait, Irán és Azerbajdzsán is Törökország beszállítójává vált, utóbbiakhoz később Nigéria és az Egyesült Államok is felzárkózott (Austvik – Rzayeva, 2016: 8). A diverzifikáció és az azt lehetővé tevő gázvezetékek, LNG⁶-terminálok és tárolókapacitások kialakítása a 2000-es évek elejére ugyan csökkentették az orosz függőséget, ugyanakkor hazai források hiányában fenntartották a török energiaforgalom deficitjét és importtöbbletét (Özdemir, 2020: 1).

Törökország a diverzifikáció mellett a *hazai források feltárásával* próbálta csökkenteni importfüggőségét. Az első gázmező felfedezése 1970-ben valósult meg, amit a következő évtizedekben több szárazföldi lelőhely feltárása követett, főként Kelet-Trákiában, illetve Délkelet-Anatólia Szíriával és Irakkal határos régióiban. A legjelentősebb szárazföldi lelőhely Rodostó (Tekirdağ) tartományban található, 2017-ben innen származott a hazai gázforrások 50%-a, ezt követték az Isztambul (23,7%) és Kırklareli mellett (14,8%) elhelyezkedő mezők (TSKB, 2018: 32). A feltárt és kitermelésre fogott szárazföldi források ugyanakkor meglehetősen kevés mennyiséggel rendelkeznek, a hazai gázfogyasztás igényeitől messze elmaradnak. A problémát jól jellemzik a 2013-as adatok: míg Törökország gázfogyasztása ebben az évben 45,6 bcm körül mozgott, addig a bizonyítottan kitermelhető hazai források pusztán 19,4 bcm földgázt biztosítottak (GYP, 2020). 2017-re ez az arány romlott, az ország hazai termelése a fogyasztás körülbelül

---

⁶ LNG=Liquified Natural Gas, Cseppfolyósított földgáz.

0,66%-át fedezte (TSKB, 2018: 32). Az előző évtizedben lassuló, majd megtorpanó török gazdaságnak a hazai források hiánya komoly költségtöbbletet jelent, hiszen a növekvő energiafogyasztás 2013-2018 között átlagosan és megközelítőleg évi 42 milliárd USD kiáramlásához vezetett (Özdemir, 2020: 4).

Törökország motivációit – a korábbiakban részletezett energiaigények, függőségi viszonyok és limitált hazai kapacitások mellett – *geopolitikai ambíciók* is befolyásolják. Ezeket a regionális stratégiákat a „Kék haza-doktrína” (Mavi Vatan – Blue Homeland) fogja egybe, egyúttal körvonalazza Törökország térségbeli külpolitikai, biztonságpolitikai, energetikai, illetve hatalmi elképzeléseit. A doktrína tudatosan próbálja csökkenteni az 1923-as lausanne-i és 1947-es párizsi békeszerződések negatív hatásait és kifejezett célja, hogy Törökország a határai mentén található mindhárom tengeren stratégiai előnybe kerüljön, befolyását pedig ezeken túl kiterjessze a Vörös-tengerre, az Arab-tengerre, illetve az Ádeni- és Perzsa-öböl térségeire (Pinko, 2020).

A doktrína energetikai összetevői kétirányú stratégia mentén próbálják a török érdekeket előre mozdítani. Az első pillér az ország földrajzi pozícióit próbálja kihasználni és Törökországot regionális energiaelosztóvá kívánja alakítani (Özdemir, 2020: 2). Az elképzelés a régió exportőreit Törökországhoz, illetve az ott kiépített infrastruktúrához kívánja kötni, célja, hogy az ország közvetítő szerepet alakítson ki Közép-Ázsia és a Közel-Kelet exportőrei, illetve az európai felvásárlók között. Az elképzelés előnye a többoldalú gázellátottság állandó biztosítása, a török alkupozíciók erősítése, amelyek ráadásul – a gáztranzit akadályozásának lehetősége révén – kiegészülnek egy exportörök és importörök irányában is használható geopolitikai ütőkártyával. A stratégia másik pillére ehhez az elképzeléshez kapcsolódva a hazai források kiterjesztésére törekszik, amely szárazföldi lelőhelyek hiányában a tengeri források feltárása révén valósulhat meg. Törökország célja, hogy a határai mentén található offshore gázlelőhelyek feltárásával, kitermelésével, illetve az azokhoz tartozó infrastruktúrák kialakításával önellátó hazai fölgázpiaci szektort hozzon létre, a kelet-mediterrán régió gázpiacában pedig vezető és kezdeményező szerepet töltsön be, egyrészt az országon áthaladó tranzit befolyásolása, másrészt a saját forrásokból kiépülő exportlehetőségek kiaknázása révén (Butler, 2019).

A feltárások lehetőségei és problémái

Ankara utóbbi célok megvalósítása érdekében – a térség többi szereplőjéhez hasonlóan – a 2010-es évek elejétől folytat intenzív tengeri kutatásokat. A gázfeltárások elsősorban Törökország földközi-tengeri és fekete-tengeri kizárólagos gazdasági övezetire fókuszálnak, bár – ahogy később látni fogjuk – az övezetek határaitól a régióban merőben eltérő álláspontok alakultak ki. Ankara három fúró- (Fatih, Yavuz, Kanuni) és két kutatóhajója (Oruç Reis, Barbaros Hayrettin Paşaa), valamint az őket kísérő haditengerészeti egységek segítségével eddig 9 feltárási műveletet hajtott végre, ezek közül csak a fekete-tengeri Tuna-1 zónában szolgálatot teljesítő *Fatih* járt sikerrel (Özdemir, 2020: 3).

1. ábra: A Sakarya mező elhelyezkedése

Forrás: Euractiv, a szerző által módosítva. Utolsó hozzáférés: 2020. 08. 26.

A török partoktól 170 km-re és 2100 méter mélységben található Sakarya lelőhely az ország történetének legjelentősebb szénhidrogén felfedezése, a 320 bcm nagyságú gázmennyiség kommentárok szerint a hazai gázfogyasztást 7-8 évig fedezheti (Tokyay, 2020). A feltárás potenciális lehetőségeit növeli, hogy a fúrást végző Turkish Petroleum Corporation (TPAO) szakértői további két réteg esetében feltételeznek nagyobb mennyiségű gáztartalmat, ezek feltárásai még nö-

velhetik a lelőhely értékét (Daily Sabah, 2020a). Utóbbi nemcsak a hazai energiaforrások növelése miatt fontos, de nagyban csökkentheti Törökország kereskedelmi deficitjét és segítheti az évek óta romló pénzügyi stabilitás helyreállítását. Az eddig feltárt mennyiség piaci értékét egyébként 64-80 milliárd USD-ra teszik, tehát megközelítőleg az ország kétéves energiainportjának megfelelő bevételt biztosíthat (Ahval 2020; Daily Sabah, 2020b). A gazdasági és pénzügyi vetületet hosszú távon szintén befolyásolja a majdani kitermelés során felhalmozott tapasztalat, ami a hazai gázszektor technológiai szakértelmét fejlesztheti, infrastrukturális beruházásait ösztönözheti. Ez a későbbiekben nemcsak a hazai kutatásokat és kitermelési folyamatokat segítheti, de külföldi a megbízások és koncessziók elnyeréséhez szükséges portfólió kialakítását is lehetővé teszi.

1. táblázat: Törökország hosszú távú gázsz szerződésai

Exportpartner	Volumen (bcm/év)	Szerződés időtartama	Lejárat
Algéria (LNG)	4	20	2024
Nigéria (LNG)	1,2	22	2021
Irán	10	25	2026
Oroszország (Blue Stream)	16	25	2025
Oroszország (Western Line)	8	23	2021
Azerbajdzsán (Shah Deniz I)	6,6	15	2021
Azerbajdzsán (Shah Deniz II)	6	15	2032/2033
Azerbajdzsán (BIL)	0,15	35	2046

Forrás: Austvik – Rzayeva, 2016: 8.

Törökország hamarosan lejáró hosszú távú gázsz szerződéseit figyelembe véve (1. táblázat) szintén pozitív fejlemény, hogy a már most feltárt gázmennyiség is erősíti a török tárgyalási pozíciókat és előnyösebb konstrukciók kialakításához vezethet. Szakértők a külpolitikai szintéren is hasonló változásokat várnak és azt feltételezik, hogy Törökország a felfedezés után proaktívabb szerepet tölthet be a Délkelet-Európában és a kelet-mediterrán térségben zajló energetikai folyamatokban (Bostan, 2020).

Elemzők ugyanakkor óvatosságra intenek a felfedezéssel kapcsolatban, és annak több részletét megkérdőjelelik. Az első problémát a feltárás meglepő gyorsasága jelenti, hiszen a *Fatih* 2020. július 20-án kezdte meg a próbafúrásokat, Erdoğan elnök pedig már augusztus 21-én bejelentette a felfedezést. Bár felfedezés tényét

senki nem kérdőjelezi meg, a mezőben található és ténylegesen kitermelhető mennyiség pontos értéke bizonytalan. Egy mező valós gáztartalmának meghatározása általában legalább két évet és több próbafúrást igényel, erre utalnak például a Cipruson 2011-ben feltárt Afrodité gázmezővel kapcsolatos adatok, ahol maguk a kitermelést végző cégek is bizonytalanok a számokban és valahol 141,5 és 226,5 bcm közé teszik a valós mennyiséget (Tokyay, 2020). Ezek a tapasztalatok a Sakarya esetében is képlékennyé teszik a bejelentett 320 bcm pontosságát, ami azonban nem feltétlenül csökkenést jelent, a további rétegek feltárása után a tényleges mennyiség akár még növekedhet is.

A bejelentett mennyiség energetikai és gazdasági jelentőségét is érdemes kontextusba helyezni. Törökország történetében valóban egyedülálló a felfedezés nagysága és piaci értéke, regionális és globális viszonylatban azonban kevésbé versenyképes. A 2. táblázat adatait áttekintve jól látható, hogy a bejelentett 320 bcm gázmennyiség messze elmarad a nagyobb egyiptomi és izraeli mezők (pl. Zohr vagy Leviathan) tartalmától, ugyanakkor meghaladja a 200 bcm nagyságúra taksált román és 50 bcm-re becsült (2013) bolgár offshore adatokat (Ilie – Knolle, 2019; MFAD, 2013). Ez a mennyiség önmagában tehát nem biztosítaná sem az energiafüggetlenséget, sem pedig a pénzügyi stabilitás helyreállítását, ugyanakkor mindenképpen megnöveli a török gázszektor potenciálját és regionális kooperációs lehetőségeket biztosít, például a Fekete-tenger térségében szintén érdekelt az orosz gáznagyhatalom ellenében.

Noha a török kormány többször kiemelte, hogy a TPAO egyedül fogja megkezdeni a kitermelést, kooperációra minden bizonnyal szükség lesz. A feltárt mező 2100 méter mélységben fekszik, a Fatih Donmez török energiaügyi miniszter által ígéretesnek minősített további két réteg pedig ez alatt helyezkedik el. Mivel 500 méter mélység alatti kitermelés speciális technológiát igényel, ezért a TPAO-nak valószínűleg külföldi szakértelmet kell igénybe vennie, ami a kínálatot figyelembe véve jobbra amerikai cég(ek) részvételét jelentheti (Tokyay, 2020). A mélytengeri fúrás bonyolultsága egyébként a kitermelés 2023-as megkezdését is kétségessé teszi: a feltárástól a kiaknázásig tartó időszak átlag időtartama 7-8 év, tehát a Török Köztársaság megalapításának 100. évfordulójáig aligha várható a kitermelés beindulása. Erre utal a Sakarya mezőtől körülbelül 100 km-re található román megaprojekt, a Neptun Deep sorozatos kudarca is, amit a nemzeti szabályozás problémáin túl a Fekete-tenger geológiai sajátosságai is hátráltatnak (Lepic, 2020).

2. táblázat: Offshore gázmezők és feltárt mennyiségek a kelet-mediterrán térségben

Ország	Gázmező	Feltárt mennyiség (bcm)
Egyiptom	Zohr	849,5
	West Nile Delta	141,5
	Nour	56,6
	Nooros	56,6
	Atoll	42,4
	Baltim	19,8
Izrael	Leviathan	622,9
	Tamar	305,8
	Tanin	36,8
	Karish	28,3
	Mari-B	28,3
	Noa	5,6
Palesztina	Gaza Marine	28,3
Ciprus	Aphrodite	~141,5
	Calypso	~181,2
	Glaucus	~141,5
Görögország	Talos	~283,1
Líbia	Bouri	99,1
Törökország	Sakarya	320

Forrás: Bowlus, 2020, szerző által kiegészítve.

A feltárásokkal kapcsolatos problémákat látva joggal feltételezhető, hogy a Sakarya bejelentése inkább szolgált politikai, semmint gazdasági célokat. Az előző évek tapasztalatai alapján a török kormányzat előszeretettel próbálja gazdasági és belpolitikai problémáit látványos külpolitikai manőverekkel elfedni, ez a mostani gázfeltárások kapcsán is vádként merült fel (Ahval, 2020). A fentebb felsorolt problémákat figyelembe véve az időzítés valóban meglepő, a Sakarya további potenciáljának ismeretében Erdoğan elnök pár hónap kivárással sokkal pontosabb és meglehetősen jelentősebb mennyiséget jelenthetett volna be. Sokat elmond a jelenlegi belpolitikai helyzetről, hogy a török kormányzat ezt a rövid időszakot nem várta ki, és a koronavírussal terhelt nehéz gazdasági helyzetben inkább PR fogásokkal próbálta a feltárás jelentőségét túlértékelni.

Regionális összefüggések

A felfedezés meglehetősen gyors bejelentése természetesen nemcsak a belföldi közönségnek szólt, de Törökország regionális érdekeit is szolgálta. Ezek a regionális összefüggések az előző hónapokban komplexebbé váltak, és nemcsak török-görög, illetve török-görög ciprióta viszonylatban okoztak feszültségeket, de többek között Egyiptomot és Franciaországot is szembeállították Ankarával. A tenger alatti földgázlelőhelyek és tengeri határok kérdésében eszkalálódó vita alapvetően három területet érint: az Égei-tengert, a Ciprus környéki vizeket, illetve a dél-délkelet görögországi tengerfelületeket. Az Égei-tenger vonatkozásában az 1970-es évek óta áll fenn konfliktus Görögország és Törökország között, a viták alapját a tengeri és légi határokkal, kisebbségekkel, szigetek hovatarozásával, illetve demilitarizáltságával kapcsolatos ellentétek képezik. Ciprus esetében az Afrodité gázmező 2011-re datálható felfedezése okozott feszültségeket: Törökország a mező kiaknázását illegálisnak minősítette, a sziget kizárólagos gazdasági övezeteinek határait pedig nem ismerte el. Az utóbbi hónapokban a régió egyik legjelentősebb feszültségforrásává vált, hogy Törökország kutatóhajókat küldött az ENSZ tengerjogi szabályozása által Ciprusnak jutott vizekre, és többek között az USA és az EU tiltakozása ellenére jelenleg is próbafúrásokat végez a térségben (Egeresi, 2019: 59). A kelet-mediterrán gázvíták utolsó és egyben legfrissebb eleme a dél-délkelet görögországi tengerfelületekhez kötődik, kiindulópontja pedig az a tengeri határok delimitációjáról szóló egyezmény, amelyet Törökország és a nyugat-líbiai egységkormány⁷ 2019. novemberében írt alá (Pénzváltó, 2020: 2). Az egyoldalúan megállapított tengeri határok Ciprus és Egyiptom mellett Görögországot érintették a leghátrányosabban, hiszen megközelítőleg 80000-100000 km² nagyságú területet szakítottak le az ENSZ szabályozása által görögnek ítélt területekből.

Ankara a fenti vitákban abból megközelítésből indul ki, hogy a nemzetközi referenciapontként szolgáló tengerjogi egyezmények⁸ rendelkezése alapján a kizárólagos gazdasági övezetek határait középvonallal és bilaterális konszenzus révén kell rögzíteni azokban az esetekben, ahol a szemközti partvonalaktól számított

---

⁷ Government of National Accord (GNA) – Nemzeti Egyetértés Kormánya.

⁸ United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) – ENSZ Tengerjogi Egyezmény.

távolság nem haladja meg a 424⁹ tengeri mérföldet (Henderson, 2019). Mivel a vitás esetek egyikében sem beszélhetünk ennél nagyobb távolságról, ezért a török vélemények szerint kétoldalú tárgyalások révén kell tisztázni a felmerülő tengerjogi vitákat, ahogy ez a közelmúltban egyébként görög-olasz és görög-egyiptomi viszonylatban is megtörtént (Michalopoulos, 2020). A bilaterális tárgyalások megindulását ugyanakkor egy áthidalhatatlan ellentét gátolja: Törökország a középvonal kijelölésekor a kontinentális talapzatot tekinti kiindulópontnak – azaz például görög-török viszonylatban a két szárazföld közötti távolságból indul ki –, míg Görögország és Ciprus a szigeteket is számításba veszik, a kizárólagos gazdasági övezetek külső határait pedig a nemzeti partvonalától számítják, függetlenül, hogy azok kontinentális országrészek vagy szigetek partszakaszai. Az eltérő álláspontokból következő területi követeléseket a 2. ábra összegzi.

---

⁹ Parti vizek határai 12-12 tengeri mérföld + kizárólagos gazdasági övezetek határai 200-200 tengeri mérföld=424.

2. ábra: Tengerjogi viták és követelések a Földközi-tenger keleti medencéjében

Forrás: Tarban, 2020, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.

Ezek a korábban is fennálló nézetkülönbségek két, egymástól korántsem független fejlemény miatt mélyültek el. Az első fontosabb geopolitikai változást Törökország líbiai beavatkozása jelenti, ami siker esetén a regionális török pozíciók jelentős megerősödését eredményezné, így számos térségbeli szereplő érdekeit sérti. Egyiptomon, Görögországon és Cipruson túl ezek közé az államok közé sorolható Franciaország, Oroszország, Olaszország és az Egyesült Arab Emírségek is, utóbbiak nemcsak a líbiai török szerepvállalást ítélték el, de Ankara határozott a földközi-tengeri előretörését is. A másik fejlemény – amely tulajdonképpen megágyazott a 2019. novemberi török-líbiai delimitációs egyez-

ménynek –, hogy 2019. októberében egy görög-amerikai-francia koncesszió¹⁰ belekezdett a TALOS névre keresztelt, Krétától délre fekvő gázmező feltárásaiba. Az előzetes számítások szerint a mező körülbelül 250-280 bcm nagyságú fölgázt tartalmazhat és Görögország esetében legalább olyan súlyú felfedezés lehetne, mint a török esetben a Sakarya volt. Törökország a TALOS környéki műveleteket és a közelmúltban történt ciprusi felfedezéseket (2018: Calypso; 2019: Glaucus) látva gyorsan reagált: líbiai szövetségese és saját jogán kiterjesztette követeléseit a dél-délkelet görögországi vizekre, augusztusban pedig a vitatott tengerfelületekre küldte az *Oruç Reis* elnevezésű kutatóhajót (2. ábra). A provokatív lépésre válaszul augusztus 26-28 között Görögország, Franciaország, Olaszország és a Ciprusi Köztársaság közös haditengerészeti gyakorlatot tartott a vitatott hovatartozású térségben, az *Evnomia* kódnevű gyakorlatra válaszul Törökország pedig növelte a régióban tartózkodó hadihajói számát (Financial Mirror, 2020). Az ilyen erőfitogtatás előző évtizedekben többször végződött komolyabb incidensekkel, jelenleg ennek lehetőségét próbálja elkerülni a német külügyminiszter vezetésével zajló európai közvetítés (Rankin, 2020).

Utóbbiak fényében nem meglepő, hogy a jóval „barátságosabb” vizeken található Sakarya felfedezését a nemzetközi politika megnyugvással fogadta. A fekete-tengeri mező egy jogilag rendezett területen helyezkedik el, és egyértelműen Törökország kizárólagos gazdasági övezetéhez tartozik. A feltárási lehetőségeit szintén növeli, hogy a bolgár, román, ukrán/orosz határok relatíve közel helyezkednek el, amely a jövőbeni kooperációs lehetőségeket segíti, egy esetleges európai export irányát pedig kijelöli. A relatív közelség ugyanakkor – a földközi-tengeri helyzetet látva – feszültségforrássá is válhat, hiszen a határokhoz közeli mezők feltárási vitákat eredményezhet. Szintén problematikus a Sakaryában található gázmennyiség limitáltsága. A jelenleg bejelentett mennyiség sokszorosa sem lenne elég a török stratégiai célok megvalósításához, ami Ankarát a földközi-tengeri térségében további feltárásokra és versenyfutásra készíteti.

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy Törökországot a Sakarya felfedezése láthatóan megnyugtatta. Bár Erdoğan elnök továbbra is kitart a földközi-tengeri feltárások szükségessége mellett, azonban a párbeszéd és a bilaterális tárgyalások megkezdését is sürgeti. Az egyesített francia, olasz, görög, egyiptomi haditengerészeti főlényt látva más választása nem igen van, a földközi-tengeri kardcsörte-

---

¹⁰ Hellenic Petrol, Exxon Mobil, Total.

téssel vélhetően pont a diplomáciai megoldást próbálja kieszközölni. A nemzetközi jogi normák védelme ellenére erre Görögországnak is szüksége van, hiszen az állandó feszültséget és készenlétet a görög haditengerészet és légierő egyre nehezebben tudja majd pénzügyileg finanszírozni. Athén szövetségesei ráadásul a békés és jövedelmező gázüzletben érdekeltek, amely az állandó területi követelések és haditengerészeti erőfitogtatások esetén nehezen valósulhat meg.

Konklúzió

A Törökország fekete-tengeri gazdasági övezetében felfedezett gázmező áttörést jelent a török energetika történetében, nagyobb mozgásteret biztosít az exportörökkel szemben, az ország gázfogyasztását pedig minden bizonnyal több évig fedezheti. A Sakarya ugyanakkor önmagában nem elégíti ki Törökország stratégiai elképzeléseit. Jelzés értékű, hogy a mezővel kapcsolatban az export lehetőségek még a török médiában sem merültek fel, jelenleg az importfüggőség csökkentése is győzelemmel egyenértékű.

A felfedezés vélhetően a török külpolitikát is befolyásolni fogja. A regionális versenytársak magabiztosabb és proaktívabb külpolitikára, a beszállítók pedig a török alkupozíciók erősödésére számíthatnak. Utóbbi nem jó hír az exportöröknek, hiszen az európai árakhoz viszonyítva Törökország eddig is meglehetősen olcsón jutott földgázhoz. A mező feltárása főként az orosz és iráni viszonylatban okozhat változást, utóbbiak energiaexportja eddig nagyban befolyásolta Törökország velük kapcsolatos reakcióit. Az Egyesült Államok szerepe további feltárások esetén válhat fajsúlyosabbá, a hasznosítható mennyiség jelentős növekedése esetén nem lenne meglepő a térségben egyébként már aktív amerikai cégek (pl. ExxonMobil, Nobel Energy) törökországi megjelenése. Ezt a verziót erősíti a Trump-adminisztráció regionális külpolitikája, amely a gázfeltárások révén teremtené szorosabb kooperációt és „békét” a Kelet-Mediterráneumban, ennek farvizén pedig természetesen kedvező lehetőségeket az amerikai cégek számára (Tsafos, 2019).

Végül érdemes röviden reflektálni a felfedezés magyar vonatkozásaira. Az utóbbi években megvalósult kelet-mediterrán gázfeltárásokkal kapcsolatban Magyarország a túl messze van, túl kevés és túl drága problémakörrel szembesült. Ezen akadályok közül reálisan a túl kevés kategória változhat, további feltárások esetén is fennmaradnak azonban a távolsággal és orosz árversennyel kapcsolatos nehézségek. A Fekete-tenger vonatkozásában más a helyzet. Ebben az esetben

exportra szánható mennyiség feltárása és regionális kooperáció esetén kihasználhatók a meglévő vagy jelenleg épülő román vagy bolgár tranzitinfrastruktúrák, amelyek Magyarországra is olcsón juttathatnák el a relatív közelségben található fekete-tengeri gázt. Elviekben. A gyakorlatban ugyanis ezek a lehetőségek még rendkívül távoliak, számos változó mentén alakulhatnak és mindenekelőtt Törökország további sikeres gázfeltárásaitól függenek.

Felhasznált irodalom

- Ahval (2020): Experts break down what Black Sea gas discovery means for Turkey. Utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Alkan, Mehmet Batuhan (2019): *Importance of LNG in Turkish Natural Gas Supply Security*. Kadir Has University, Istanbul.
- Austvik, Ole Gunnar – Rzayeva, Gulmira (2016): Turkey in the Geopolitics of Natural Gas. M- Mossavar-Rahmani Center for Business & Government, *RCBG Associate Working Paper Series*, No. 66: 1-17.
- Bostan, Yahya (2020): What does Turkey's natural gas discovery mean for its foreign policy? *Daily Sabah*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Bowlus, John V. (2020): Eastern Mediterranean gas: Testing the field. *European Council of Foreign Relations – ECFR*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Butler, Nick (2019): Turkey has a chance to become a regional gas hub. *Financial Times*, utolsó hozzáférés: 2020.08.28.
- Daily Sabah (2020a): Black Sea gas discovery to lay groundwork for IPOs of Turkish energy companies. Utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Daily Sabah (2020b): Turkey's Black Sea natural gas find worth \$80 billion, IEA head says. Utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Egeresi Zoltán (2019): Kelet-mediterráneumi gázkincs: a ciprusi válság új dimenzióban. *Nemzet és Biztonság*, 2019/2: 50-63.
- Financial Mirror (2020): Cyprus, Greece, France, Italy in joint East Med drills. Utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Gotev, Georgi (2018): EU calls for de-escalation after Russia fires on and seizes Ukrainian ships in Azov Sea. *Euractiv*, utolsó hozzáférés: 2020.08.28.

- GYP (2020): Oil and Gas in Turkey. Guney Yildizi Petrol, utolsó hozzáférés: 2020.08.28.
- Henderson, Simon (2019): Turkey's Energy Confrontation with Cyprus. *The Washington Institute for Near East Policy*, utolsó hozzáférés: 2020.08.27.
- Ilie, Luiza – Knolle, Kirsti (2019): Romania's Black Sea gas projects hanging by a thread. *Reuters*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Lepic, Bojan (2020): Woodmac: Turkey's Tuna-1 discovery could be transformational. *Offshore Energy*, utolsó hozzáférés: 2020.08.28.
- MFAD (2013): Bulgarian Oil and Gas Sector. *Ministry of Foreign Affairs of Denmark*, utolsó hozzáférés 2020. 08. 28.
- Michalopoulos, Sarantis (2020): Greece to ratify maritime deals with Egypt and Italy next week. *Euractiv*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Özdemir, Gloria Shkurti (2020): A New Era for Turkey – Natural Gas Discovery in The Black Sea. *SETA Perspective*, No. 61: 1-5.
- Pénzváltó Nikolett (2020): Törökország líbiai háborúja. Migráció Kutató Intézet, *Horizont*, 2020/2: 1-12.
- Pinko, Eyal (2020): Turkey's Maritime Strategy Ambitions: The Blue Homeland Doctrine (Mavi Vatan). *International Institute for Migration and Security Research*, utolsó hozzáférés: 2020.08.28.
- Rankin, Jennifer (2020): Germany urges halt to naval exercises to defuse Greece-Turkey tensions. *The Guardian*, utolsó hozzáférés: 2020.08.31.
- Rzayeva, Gulmira (2017): Turkey's gas demand decline: reasons and consequences. *Energy Insights* 11, The Oxford Institute for Energy Studies: 1-16.
- Tarhan, Muhammet (2020): Turkey breaking blockade in Eastern Med. with Oruc Reis. *Anadolu Agency*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Tiryakioğlu, Muhsin (2018): Turkey hits record gas consumption and imports in 2017. *Anadolu Agency*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.
- Tokyay, Menekse (2020): Experts skeptical about Turkey's latest gas discovery. *Arab News*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.

Tsafos, Nikos (2019): The United States in the East Med: A Case Study in Energy Diplomacy. Center for Strategic and International Studies – CSIS, utolsó hozzáférés: 2020.08.31.

TSKB (2019): Sector Overview: Energy. *Industrial Development Bank of Turkey*, utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.

World Bank (2020): Population, total – Turkey. Utolsó hozzáférés: 2020. 08. 28.